Haagsch Jaarboekje

1893

Haagsch Jaarboekje.

HAAGSCH JAARBOEKJE

VOOR

1893,

ONDER REDACTIE VAN

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

Orgaan der Vereeniging: „DIE HAGHE."

'S-GRAVENHAGE — MOUTON & Co.
1893.

DRUKKERIJ MOUTON & CO. DEN HAAG.

Het 1e Lustrum! Dat zegt wat; dat geeft moed, dat geeft vertrouwen in de toekomst, spijt alle bedillers en pruttelaars, die zich het harnas der kritiek hebben aangetogen, en met gesloten vizier streden.

Met lust en ijver toog ik dan ook weder aan den arbeid, en bracht het mengelwerk voor dezen nieuwen jaargang van het Haagsch Jaarboekje *bijeen, onderwijl ik een wakend oog liet gaan over het voorwerk.*

Onze Vereeniging „Die Haghe", *wier orgaan het Jaarboekje is geworden, spiegelt er zich in af. Het „elck wat wils", wordt zooveel mogelijk in 't oog gehouden. „Verscheidenheid van gaven, één geest", dat was het motto, waaronder velen met mij samenwerkten.*

Mijn hartelijken dank aan allen, terwijl ik hun een tot weerziens toeroep.

Overigens spreke deze jaargang voor zich zelf.

Als historisch feit maak ik nog melding, dat het Haagsch Jaarboekje op de Sporttentoonstelling in groep A, bekroond werd met de bronzen medaille.

's-Gravenhage, 1 September 1892.

KALENDER.

Januari.	AANTEEKENINGEN.
1 ZONDAG.	
2 Maandag V. M.	
3 Dinsdag.	
4 Woensdag.	
5 Donderdag.	
6 Vrijdag.	
7 Zaterdag.	
8 ZONDAG.	
9 Maandag. L. K.	
10 Dinsdag.	
11 Woensdag.	
12 Donderdag.	
13 Vrijdag.	
14 Zaterdag.	
15 ZONDAG.	
16 Maandag.	
17 Dinsdag.	
18 Woensdag. N. M.	
19 Donderdag.	
20 Vrijdag.	
21 Zaterdag.	
22 ZONDAG.	
23 Maandag.	
24 Dinsdag.	
25 Woensdag. E. K.	
26 Donderdag.	
27 Vrijdag.	
28 Zaterdag.	
29 ZONDAG.	
30 Maandag.	
31 Dinsdag.	

Februari.	AANTEEKENINGEN.
1 Woensdag. V. M.	
2 Donderdag.	
3 Vrijdag.	
4 Zaterdag.	
5 ZONDAG.	
6 Maandag.	
7 Dinsdag.	
8 Woensdag. L. K.	
9 Donderdag.	
10 Vrijdag.	
11 Zaterdag.	
12 ZONDAG.	
13 Maandag.	
14 Dinsdag.	
15 Woensdag.	
16 Donderdag. N. M.	
17 Vrijdag.	
18 Zaterdag.	
19 ZONDAG.	
20 Maandag.	
21 Dinsdag.	
22 Woensdag.	
23 Donderdag. E. K.	
24 Vrijdag.	
25 Zaterdag.	
26 ZONDAG.	
27 Maandag.	
28 Dinsdag.	

Maart.	AANTEEKENINGEN.
1 Woensdag.	
2 Donderdag. V. M.	
3 Vrijdag.	
4 Zaterdag.	
5 ZONDAG.	
6 Maandag.	
7 Dinsdag.	
8 Woensdag.	
9 Donderdag.	
10 Vrijdag. L. K.	
11 Zaterdag.	
12 ZONDAG.	
13 Maandag.	
14 Dinsdag.	
15 Woensdag.	
16 Donderdag.	
17 Vrijdag.	
18 Zaterdag. N. M.	
19 ZONDAG.	
20 Maandag.	
21 Dinsdag.	
22 Woensdag.	
23 Donderdag.	
24 Vrijdag. E. K.	
25 Zaterdag.	
26 ZONDAG.	
27 Maandag.	
28 Dinsdag.	
29 Woensdag.	
30 Donderdag.	
31 Vrijdag.	

April.	AANTEEKENINGEN.
1 Zaterdag. V. M.	
2 ZONDAG.	
3 Maandag.	
4 Dinsdag.	
5 Woensdag.	
6 Donderdag.	
7 Vrijdag.	
8 Zaterdag.	
9 ZONDAG. L. K.	
10 Maandag.	
11 Dinsdag.	
12 Woensdag.	
13 Donderdag.	
14 Vrijdag.	
15 Zaterdag.	
16 ZONDAG. N. M.	
17 Maandag.	
18 Dinsdag.	
19 Woensdag.	
20 Donderdag.	
21 Vrijdag.	
22 Zaterdag.	
23 ZONDAG. E. K.	
24 Maandag.	
25 Dinsdag.	
26 Woensdag.	
27 Donderdag.	
28 Vrijdag.	
29 Zaterdag.	
30 ZONDAG. V. M.	

Mei.	AANTEEKENINGEN.
1 Maandag.	
2 Dinsdag.	
3 Woensdag.	
4 Donderdag,	
5 Vrijdag.	
6 Zaterdag.	
7 ZONDAG.	
8 Maandag.	
9 Dinsdag. L. K.	
10 Woensdag.	
11 Donderdag.	
12 Vrijdag.	
13 Zaterdag.	
14 ZONDAG.	
15 Maandag. N. M.	
16 Dinsdag.	
17 Woensdag.	
18 Donderdag.	
19 Vrijdag.	
20 Zaterdag.	
21 ZONDAG.	
22 Maandag. E. K.	
23 Dinsdag.	
24 Woensdag.	
25 Donderdag.	
26 Vrijdag.	
27 Zaterdag.	
28 ZONDAG.	
29 Maandag.	
30 Dinsdag. V. M.	
31 Woensdag.	

Juni.	AANTEEKENINGEN.
1 Donderdag.	
2 Vrijdag.	
3 Zaterdag.	
4 ZONDAG.	
5 Maandag.	
6 Dinsdag.	
7 Woensdag. L. K.	
8 Donderdag.	
9 Vrijdag.	
10 Zaterdag.	
11 ZONDAG.	
12 Maandag.	
13 Dinsdag.	
14 Woensdag. N. M.	
15 Donderdag.	
16 Vrijdag.	
17 Zaterdag.	
18 ZONDAG.	
19 Maandag.	
20 Dinsdag.	
21 Woensdag E. K.	
22 Donderdag.	
23 Vrijdag.	
24 Zaterdag.	
25 ZONDAG.	
26 Maandag.	
27 Dinsdag.	
28 Woensdag.	
29 Donderdag. V. M.	
30 Vrijdag.	

Juli.	AANTEEKENINGEN.
1 Zaterdag.	
2 ZONDAG.	
3 Maandag.	
4 Dinsdag.	
5 Woensdag.	
6 Donderdag. L. K.	
7 Vrijdag.	
8 Zaterdag.	
9 ZONDAG.	
10 Maandag.	
11 Dinsdag.	
12 Woensdag.	
13 Donderdag. N. M.	
14 Vrijdag.	
15 Zaterdag.	
16 ZONDAG.	
17 Maandag.	
18 Dinsdag.	
19 Woensdag.	
20 Donderdag. E. K.	
21 Vrijdag.	
22 Zaterdag.	
23 ZONDAG.	
24 Maandag.	
25 Dinsdag.	
26 Woensdag.	
27 Donderdag.	
28 Vrijdag. V. M.	
29 Zaterdag.	
30 ZONDAG.	
31 Maandag.	

Augustus.	AANTEEKENINGEN.
1 Dinsdag.	
2 Woensdag.	
3 Donderdag.	
4 Vrijdag.	
5 Zaterdag. L. K.	
6 ZONDAG.	
7 Maandag.	
8 Dinsdag.	
9 Woensdag.	
10 Donderdag. N. M.	
11 Vrijdag.	
12 Zaterdag.	
13 ZONDAG.	
14 Maandag.	
15 Dinsdag.	
16 Woensdag.	
17 Donderdag.	
18 Vrijdag.	
19 Zaterdag. E. K.	
20 ZONDAG.	
21 Maandag.	
22 Dinsdag.	
23 Woensdag.	
24 Donderdag.	
25 Vrijdag.	
26 Zaterdag.	
27 ZONDAG. V. M.	
28 Maandag.	
29 Dinsdag.	
30 Woensdag.	
31 Donderdag.	

September.	AANTEEKENINGEN.
1 Vrijdag.	
2 Zaterdag.	
3 ZONDAG. L. K.	
4 Maandag.	
5 Dinsdag.	
6 Woensdag.	
7 Donderdag.	
8 Vrijdag.	
9 Zaterdag.	
10 ZONDAG. N. M.	
11 Maandag.	
12 Dinsdag.	
13 Woensdag.	
14 Donderdag.	
15 Vrijdag.	
16 Zaterdag.	
17 ZONDAG.	
18 Maandag. E. K.	
19 Dinsdag.	
20 Woensdag.	
21 Donderdag.	
22 Vrijdag.	
23 Zaterdag.	
24 ZONDAG.	
25 Maandag. V. M.	
26 Dinsdag.	
27 Woensdag.	
28 Donderdag.	
29 Vrijdag.	
30 Zaterdag.	

October.	AANTEEKENINGEN.
1 ZONDAG.	
2 Maandag. L. K.	
3 Dinsdag.	
4 Woensdag.	
5 Donderdag.	
6 Vrijdag.	
7 Zaterdag.	
8 ZONDAG.	
9 Maandag. N. M.	
10 Dinsdag.	
11 Woensdag.	
12 Donderdag.	
13 Vrijdag.	
14 Zaterdag.	
15 ZONDAG.	
16 Maandag.	
17 Dinsdag. E. K.	
18 Woensdag.	
19 Donderdag.	
20 Vrijdag.	
21 Zaterdag.	
22 ZONDAG.	
23 Maandag.	
24 Dinsdag.	
25 Woensdag. V. M.	
26 Donderdag.	
27 Vrijdag.	
28 Zaterdag.	
29 ZONDAG.	
30 Maandag.	
31 Dinsdag L. K.	

WATERSTAAT, HANDEL EN NIJVERHEID (Binnenhof).

Minister: C. Lelij.
(Audientie des Zaterdags, 1 uur).
Secretaris-Generaal: Jhr. Mr. G. de Bosch Kemper.

BUITENLANDSCHE ZAKEN (Buitenhof).

Minister: Mr. G. Van Tienhoven.
(Audientie des Zaterdags, 11 uur).
Secretaris-Generaal: Mr. G. J. E. E. Zilcken.

OORLOG (Plein).

Minister: A. M. W. Seijffardt.
(Audientie des Donderdags, 1 uur).
Secretaris-Generaal: Mr. J. A. Kramer.

MARINE (Lange Voorhout).

Minister: J. C. Jansen.
(Audientie des Vrijdags, 11 uur).
Secretaris-Generaal: Jhr. H. M. Van der Wijck.

KOLONIËN (Plein).

Minister: Mr. W. K. Baron van Dedem.
(Audientie des Vrijdags, 1 uur).
Secretaris-Generaal: Jhr. Mr. H. Van der Wijck.

RAAD VAN STATE.

Presidente: H. M. de Koningin-Regentes.
Vice-President: Z. E. Jhr. Mr. G. C. J. van Reenen, Minister van Staat.
Leden: Jhr. Mr. W. A. C. de Jonge, Mr. A. J. Swart, Mr. C. J. van Vladeracken, M. H. Jansen, H. J. R. Beijen, Jhr. F. E. M. van Alphen, Mr. C. J. A. Heydenryck, Mr. I. P. J. A. Graaf van Zuijlen van Nijevelt, Jhr. Mr. J. F. van Humalda van Eijsinga, Mr. H. A. des Amorie van der Hoeven, Jhr. Mr. W. F. Rochussen, Z. E. Mr. J. Heemskerk Azn., Minister van Staat, Mr. H. J. Brouwers. Mr. P. F. Hubrecht.
Secretaris: Mr. G. Roijaards.

ALGEMEENE REKENKAMER.

Voorzitter: E. W. J. Baron Six van Oterleek.
Leden: W. A. van Rees. C. M. van Vliet, J. L. Becking, Jhr. Mr. S. M. S. de Savornin Lohman. Jhr. Mr. J. A. Sandberg. J. L. Le Bron de Vexela.
Secretaris: Jhr. Mr. J. H. van Reenen.

KABINET DER KONINGIN.

Directeur: Jhr. Mr. J. F. Alewijn.

HOOGE RAAD VAN ADEL.

Voorzitter: Mr. R. J. Graaf Schimmelpenninck van Nijenhuis.
Leden: Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk, A. Baron Schimmelpenninck van der Oye, Mr. M. W. Baron du Tour van Bellinchave.
Secretaris: Jhr. D. Rutgers van Rozenburg.

STATEN-GENERAAL (op 1 Oct. 1891.

1e Kamer.

Noord-Brabant:

W. J. H. Prinzen, Mr. J. G. de Bruijn, Mr. P. J. A. Smitz, Mr. A. Sassen, Jhr. Mr. J. B. A. J. M. Verheijen, W. Merkelbach.

Gelderland:

Mr. J. Thooft, Jhr. H. A. D. Coenen, Mr. W. C. Baron van Pallandt van Waardenburg en Neerijnen, Mr. J. E. H. Baron van Nagell van Ampsen, Jhr. F. X. J. van Nispen tot Pannerden, Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman.

Zuid-Holland:

T. P. Viruly, Mr. E. J. J. B. Cremers, I. D. Fransen van de Putte, J. van der Breggen Az. Hendrik Muller Sz. Mr.

S. A. Vening Meinesz, Mr. J. van Gennep, Mr. B. M. Vlielander Hein, Mr. H. A. Nebbens Sterling, F. H. P. van Alphen.

Noord-Holland:

Mr. E. N. Bahusen, A. C. Wertheim, H. F. Bultman, Mr. J. Kappeijne van de Coppello, Mr. M. J. Pijnappel, J. Prins, J. Breebaart, A. Prins, Mr. K. J. Kist.

Zeeland:

Jhr. Mr. W. Six, Mr. E. Fokker.

Utrecht:

Jhr. Mr. L. C. C. O. M. van Nispen, Mr. R. Melvil baron van Lijnden.

Friesland:

Jhr. Mr. F. J. J. van Eysinga, Jhr. Mr. J. H. F. K. van Swinderen, D. D. Breuning, Mr. W. J. van Welderen baron Rengers.

Overijssel:

C. T. Stork, A. J. Blijdenstein, Mr. A. van Naamen van Eemnes (VOORZITTER).

Groningen:

Mr. B. van Roijen, Jhr. Mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein; D. K. Welt.

Drenthe:

Mr. A. E. J. Nijsingh, Mr. H. Van Lier.

Limburg:

W. H. Pyls, H. G. L. Regout, L. H. A. Magnée.

Griffier: Mr. O. W. Star Numan.

Commies-Griffier: Mr. H. Zillesen.

2e Kamer.

Groningen . . . . Mr. S. van Houten; Mr. J. D. Veegens.
Zuidhorn . . . . G. Zijlma.
Appingedam . . . J. Schepel.
Winschoten . . . B. L. Tijdens.
Veendam . . . . Dr. A. L. Poelman.
Assen. . . . . . W. A. Baron van der Feltz.

Emmen . . . . . Dr. P. H. Roessingh.
Leeuwarden . . . Dr. J. Zaaijer Az.
Harlingen . . . . W. M. Oppedijk.
Franeker . . . . F. Lieftinck.
Sneek . . . . . Mr. W. G. Baron Brantsen van de Zijp.
Schoterland . . . H. Pijttersen Tz.
Dokkum. . . . . Mr. U. H. Huber.
Bergum . . . . . Mr. H. Ph. de Kanter.
Wolvega . . . . H. Houwing.
Steenwijk . . . . Jhr. Mr. G. J. Th. Beelaerts van Blokland.
Meppel . . . . . Mr. H Smeenge.
Zwolle . . . . . A. Baron van Dedem.
Kampen. . . . . Mr. Æ. Baron Mackay.
Ommen . . . . . J. van Alphen.
Almelo . . . . . Dr. H. J. A. M. Schaepman.
Enschede . . . . W. J. Geertsema.
Deventer . . . . Mr. A. van Delden.
Lochem . . . . . E. B. Kielstra.
Zutphen. . . . . Mr. H. Goeman Borgesius.
Doetichem . . . . Mr. J. G. S. Bevers.
Rheden . . . . . Mr. M. J. C. M. Kolkman.
Arnhem . . . . . Mr. P. Rinck.
Elst . . . . . . Mr. G. W. Baron van Dedem.
Nijmegen . . . . F. Th. J. H. Dobbelman.
Druten . . . . . Mr. J. A. N. Travaglino.
Tiel . . . . . . Mr. M. Tijdeman Jr.
Wijk-bij-Duurstede. Jhr. Mr. W. H. de Beaufort.
Ede . . . . . . C. M. E. van Löben Sels.
Amersfoort. . . . J. E. N. Baron Schimmelpenninck v. d. Oye.
Apeldoorn . . . . Mr. W. K. F. P. Graaf van Bylandt.
Utrecht . . . . . Jhr. Mr. J. Roëll; H. A. van Beuningen.
Breukelen . . . . Mr. W. J. Roijaards van den Ham.
Hilversum . . . . Mr. T. P. Baron Mackay.
Hoorn . . . . . Mr. P. B. J. Ferf.
Enkhuizen . . . . J. Zijp. Kz.
Alkmaar. . . . . Mr. W. van der Kaay.
Helder . . . . . S. T. Land.
Amsterdam. . . . Mr. W. H. de Beaufort; J. T. Cremer; B. H. Heldt; Mr. A. F. K. Hartogh; Mr. A. Kerdijk; Jhr. Mr. J. W. H. Rut-

gers van Rozenburg; Mr. J. A. Levy; W. K. M. Vrolik; Mr. J, G. Gleichman (VOORZITTER).

Haarlem. . . . . Mr. A. J. W. Farncombe Sanders.
Beverwijk . . . . Jhr. Mr. J. W. G, Boreel van Hogelanden.
Zaandam . . . . W. de Meijier.
Haarlemmermeer. . Mr. F. J. M. A. Reekers.
Leiden . . . . . H. J. Bool.
Katwijk. . . . . J. H. Donner.
Gouda . . . . . J. P. Havelaar.
Bodegaven. . . . S. van Velzen.
Delft . . . . . . Mr. H. A. van de Velde.
Loosduinen. . . . Mr. A. H. M. van Berckel.
Schiedam . . . . Mr. A. P. R. Baron van den Borch van Verwolde.
Rotterdam . . . . W. A. Viruly Verbrugge; Dr. R. P. Mees RAzn.; Mr. H. D. Levyssohn Norman; G. H. Hintzen; Jhr. Mr. A. P. C. van Karnebeek.
Brielle . . . . . Mr. G. J. Goekoop.
's-Gravenhage. . . H. D. Guyot; J. M. Pijnacker Hordijk; J. F. W. Conrad.
Dordrecht . . . . S. M. Hugo van Gijn.
Ridderkerk. . . . A. Smit.
Gorinchem. . . . H. Seret.
Sliedrecht . . . . Mr. B. J. Lintelo baron de Geer van Jutphaas.
Middelburg. . . . Mr. C. Lucasse.
Oostburg . . . . Mr. P. C. J, Hennequin.
Goes . . . . . . Mr. L. W. C. Keuchenius.
Hontenisse. . . . Mr. F. J. F. M. Walter.
Zierikzee . . . . J. J. van Kerkwijk.
Bergen-op-Zoom. . L. D. J. L. de Ram.
Breda. . . . . . Mr. L. P. M. H. Baron Michiels van Verduynen.
Oosterhout. . . . Jhr. J. B. D. van den Berch van Heemstede.
Zevenbergen . . . J. P. Th. van Nunen.
Waalwijk . . . . W. P. A. Mutsaers.
Tilburg . . . . . Mr. B. M. Bahlmann.

Eindhoven . . . . J. N. F. Smits van Oijen.
Helmond . . . . Dr. P. J. F. Vermeulen.
Maasstricht. . . . .
Gulpen . . . . . Graaf du Marchant d'Assembourg.
Sittard . . . . . Mr. H. F. Lambrechts.
Roermond . . . . G. Diepen.
Venlo . . . . . Mr. J. H. L. Haffmans.
Weert . . . . . Mr. J. M. L. H. Clercx.
Grave . . . . . Mr. J. J. I. Harte.
's Hertogenbosch. . P. G. J. van der Schrieck.
Veghel . . . . . B. R. F. van Vlijmen.
Griffier: Mr. A. R. Arntzenius.
Commies-Griffiers: Mr. G. H. Betz; Mr. R. I. H. Patijn.
Directeur der Stenographische Inrichting: C. A. Steger.

VREEMDE GEZANTSCHAPPEN.

Portugal . . . . Rijnstraat O. Doelen.
Vereenigde Staten . . . . . Buitenhof 42.
België. . . . . Nassaulaan 1*a*.
Groot-Britannië . . . . . . Westeinde 12.
Duitschland . . . . Lange Vijverberg 8.
Frankrijk . . . . Amaliastraat 13.
Italië . . . . Bezuidenhout 14.
Japan . . . . Rijnstraat 14.
Nunciatuur van Z. H. den Paus Lange Vijverberg 13.
Oostenrijk-Hongarije . . . . Bezuidenhout 39.
Rusland . . . . Lange Voorhout 100.
Spanje. . . . . Korte Voorhout.

GEMEENTERAAD.

Mr. A. J. Roest, *Burgemeester*. Voorzitter.
E. Evers, *Secretaris*.

WETHOUDERS.

Mr. F. A. P. Bar. Wittert van Hoogland, *Ambt v. d. Burg. Stand.*
Jhr. Mr. O. J. Repelaer van Molenaarsgraaf.
Dr. J. Th. Mouton.
Mr. J. H. C. Lisman.

LEDEN.

Mr. J. P. Vaillant, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*

A. J. C. Baron van Pallandt.
W. J. van Sandick.
Jhr. P. O. H. Gevaerts van Simonshaven, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*
Mr. B. H. M. Hanlo.
M. Knoester Sr.
J. W. F. Ridder Huysen van Kattendijke.
J. D. Baron van Wassenaer van Rosande.
Mr. M. W. Baron du Tour van Bellinchave.
Mr. J. G. S. Bevers.
J. C. de Charro.
Mr. J. B. van Berckel.
Mr. H. van Raalte.
F. H. van Malsen.
Mr. D. Polak Daniels.
Mr. W. J. Snouck Hurgronje.
G. H. A. N. Rietstap.
Dr. G. P. van Tienhoven.
J. J. C. De Wijs.
A. G. Bodaan.
Jhr. Mr. E. N. de Brauw.
A. Hoogenraad.
M. Hijmans van Wadenoyen.
Mr. C. P. D. Pape.
L. J. S. van Kempen.
W. A. Schroot.
Mr. L. P. M. H. Baron Michiels van Verduynen, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*
Mr. A. F. A. Leesberg.
Mr. J. A. H. Baron van Zuylen van Nyevelt.
W, J. M. de Bas.
P. C. Evers.
W. J. Scheltus.
3 vacatures.

Naamlijst der Burgemeesters van 's Gravenhage, sedert 1738 tot 1758. [1]

1738. Mr. Hendrik van Slingelandt, Mr. Jan Hudde Dedel, Mr. Pieter de Bye, Mr. Willem Anthony Pieterson.
1739. Mr. Willem Anthony Pieterson, Mr Jan Hudde Dedel, Mr. Willem van Assendelft, J. ten Hove.
1740. Mr. Willem van Assendelft, J. ten Hove, Mr. Willem Anthony Pieterson.
1741. Mr. Willem van Assendelft, J. ten Hove, Mr. Hendrik van Slingelandt. Mr. Johan Dierquens.
1742. Mr. Hendrik van Slingelandt, Mr. Jan Hudde Dedel, Mr. Johan Dierquens, Mr. Willem Anthony Pieterson.

---

[1]) Voor de Burgemeesters van 1759—1794, zie jaargang 1891, bl. XXVIII, en 1892, bl. XXX; voor die, regeerende sedert het begin van 1800 tot heden, de jaargangen 1889 en 1890, blz. XXIX.

1743. Mr. Willem Anthony Pieterson, Mr. Jan Hudde Dedel, Mr. Johan Dierquens.
1744. Mr. Willem van Assendelft, Mr. Willem Anthony Pieterson, Mr. J. van Assendelft, J. ten Hove.
1745. Mr. Hendrik van Slingelandt, Mr. Jacob van Assendelft, J. ten Hove.
1746. Mr. O. van Slingelandt, Mr. Jan Hudde Dedel, Mr. Johan Dierquens.
1747. Mr. Willem Anthony Pieterson, Mr. Jacob van Assendelft, Mr. Pieter de Bye.
1748. Mr. Hendrik van Slingelandt, Mr. Jacob van Assendelft, Jacobus van Neck.
1749. Mr. Hendrik van Slingelandt, Mr. Jan Hudde Dedel. Mr. Johan Dierquens.
1750. Mr. Willem Anthony Pieterson, Mr. Jan Hudde Dedel, Mr. Johan Dierquens.
1751. Mr. Willem Anthony Pieterson, Mr. Jacob van Assendelft, Jacobus van Neck.
1752. Mr. Hendrik van Slingelandt. Mr. Hendrik van Ourijk, Mr. Adriaen van der Goes.
1753. Mr. Hendrik van Slingelandt, Mr. Jan Hudde Dedel, Mr. Johan Dierquens.
1754. Mr. Jan Hudde Dedel, Mr. Johan Dierquens. Mr. Willem Anthony Pieterson.
1755. Mr. Willem Anthony Pieterson, Mr. Adriaen van der Goes, Mr. Carel de Lille.
1756. Mr. Hendrik van Slingelandt, Mr. Adriaen van der Goes, Mr. Carel de Lille.
1757. Mr. Hendrik van Slingelandt, Mr. Jan Hudde Dedel, Mr. Johan Dierquens.
1758. Mr. Willem Anthony Pieterson, Mr. Hendrik van Slingelandt, Mr. Jan Hudde Dedel, Mr. Johan Dierquens.

Opgaven *van de* CHEFS *en den* DIENSTTIJD *der verschillende kantoren en afdeelingen van het* Plaatselijk Bestuur.

GEMEENTE-SECRETARIE.

Eerste Afdeeling.

Hoofdcommies: Jhr. Mr. W. Roëll.

belast met de volgende werkzaamheden: nationale militie; schutterij; politie; jacht en visscherij; openbare middelen van vervoer; medische en veterinaire politie; staatsloterij; wet tot regeling van den kleinhandel in sterken drank; wet tot regeling van het Staatstoezicht op krankzinnigen; openbaren Eeredienst; jaarverslag; wet op den waarborg der gouden en zilveren werken; arbeidswet; attestatiën de vita; repertoire van den Secretaris; opmaken van alle akten, uitgezonderd de eigendomsakten en het verrichten van alle verdere werkzaamheden, welke niet aan andere afdeelingen zijn of kunnen worden opgedragen.

De Secretarie is *dagelijks* geopend van s' morgens 9½ uur tot des namiddags 3 uur, zoo tot het bekomen van informatiën als tot het verkrijgen van paspoorten en andere akten.

Attestatiën de vita worden afgegeven *'s Maandags, Woensdags* en *Vrijdags,* van 's morgens 10 tot 's namiddags 1 uur. Bij den aanvang van ieder kwartaal heeft daarop eene uitzondering plaats, waarvan te voren in het dagblad der gemeente aankondiging wordt gedaan.

Tweede afdeeling.

Hoofdcommies: J. J. F. Witmer,

belast met de volgende werkzaamheden: comptabiliteit der gemeente, met inbegrip van het opmaken der begrooting en rekening en van alle voorbereidende of daarmede in verband staande werkzaamheden; verificatie van rekeningen van aan de gemeente rekenplichtige instellingen of personen; gasfabriek; duinwaterleiding en openbare reiniging (voor zooveel het finantieel gedeelte betreft); belastingen der gemeente; het opmaken der kohieren en de behandeling der aanvragen om afschrijving of restitutie van Hoofdelijken Omslag; legaten en erfstellingen; onderwijs (hooger-, middelbaar- en lager-); kunsten en wetenschappen, benevens landbouw en nijverheid; armwezen (waaronder collecten); het bijhouden van het register der ambten; algemeene statistiek.

Derde Afdeeling.

Hoofdcommies: Jhr. Mr. M. van Reenen,

belast met de volgende werkzaamheden: openbare werken en eigendommen; verordening op de bouwpolitie; verordening op het innemen van gemeentegrond en gemeentewater; gasfabriek, duinwaterleiding en openbare reiniging (voor zoover het technische en het administratieve gedeelte betreft); brandwezen; het opmaken van alle akten van eigendom; wet tot regeling van het toezicht bij het oprichten van inrichtingen welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken; wet regelende de onteigening ten algemeenen nutte; het opmaken en het bijhouden van lijsten en liggers der eigendommen (corporeele en incorporeele); aanbestedingen (verkoop der bestekken en opmaken der processen-verbaal); kadaster.

Vierde Afdeeling.

BUREAU VAN DEN BURGERLIJKEN STAND.

Wethouder, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand:
Mr. F. A. P. Baron Wittert van Hoogland.

Het bureau wordt gehouden in een der benedenvertrekken van het Raadhuis, waar de aangiften van geboorten en overlijden kunnen geschieden op *Maandag*, *Dinsdag*, *Donderdag* en *Zaterdag* van 's morgens 9½ tot 's middags 1 uur, op *Woensdag* en *Vrijdag* van 's middags 12 tot 's namiddags 2 uur, en op *Zondag* van 12 tot half één. Bij noodzakelijkheid tot het doen van aangiften op Feestdagen, worden daarvoor de uren bijzonder bepaald.

De sluiting van huwelijken geschiedt op *Woensdag* en *Vrijdag*, tenzij dit op een anderen dag wordt verlangd. De kosten zijn: op *Woensdag* en *Vrijdag*, vóór 12 uur, afgezonderd van de overige paren, *f* 15; na 12 uur *f* 30; op een anderen dag *f* 60.

Hoofdcommies: C. A. A. van Ginkel.

belast met de volgende werkzaamheden: burgerlijken stand (geboorten, overlijden, huwelijken); bevolkingsregister; begraafplaatsen.

Vijfde Afdeeling.

Hoofdcommies A. T. van de Watering,

belast met de volgende werkzaamheden: inkwartiering; patent-grond- en personeele belasting.

Zesde Afdeeling.

(ALGEMEENE SECRETARIE.)

Hoofdcommies: J. M. Stobberingh,

belast met de volgende werkzaamheden: verkiezingen met het opmaken van kiezerslijsten; agenda met index; in het net schrijven van minuten, notulen enz.; het expedieeren van alle stukken; het bijhouden van alle lijsten en roosters van de leden van den Raad en van Commissiën; administratief archief ná 1813.

OUD-ARCHIEF EN BIBLIOTHEEK.

Archivaris: A. J. Servaas van Rooyen.

Geopend: Maandag, Woensdag en Vrijdag, van 's morgens 10 tot 's namiddags 3 uur.

BUREAU VAN DEN GEMEENTE-ONTVANGER.

Ontvanger: Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland.

Tot betaling van den hoofdelijken omslag, de hondenbelasting, de belasting op het gebruik van gemeentegrond, en de waterleiding: op het Raadhuis, de eerste vijf werkdagen van elke week, van 9 tot 2 uur.

CONTROLEUR DER GEMEENTE-FINANCIEN.

. . . . Kantoor aan het Raadhuis.

POLITIE.

Hoofdcommissaris: J. C. van Schermbeek.

Commissarissen van politie: 1e afd. F. de Klopper,

2e afd. F. A. P. Dietz, 3e afd. L. G. Vernée,

W. H. Olivier, Commissaris Centrale afdeeling.

Hoofdinspecteur: F. E. van Bunge.

Het Hoofdcommissariaat van politie en het Commissariaat der centrale afdeeling zijn gevestigd op het Alexanderplein, het Commissariaat der *eerste* afdeeling op de Dagelijksche

Groenmarkt, dat der *tweede* afdeeling op de Nieuwe Haven, dat der *derde* afdeeling in de Keizerstraat te Scheveningen.

Posthuizen der politie zijn geplaatst:

1 Loosduinsche brug.
2 Westerbaenstraat.
3 Van der Duynstraat.
4 Bezuidenhout.
5 Bij het Kurhaus te Scheveningen.
6 Van Ostadestraat,
7 Bij het Station Hollandsche Spoor.
8 Vestibule van den Schouwburg.
9 Einde van het Zieken.
10 Hoogewal.

BOUWPOLITIE.

Inspecteur: W. de Vrind.

Bureau op een der bovenlokalen van het Commissariaat van politie der 1e afd., dagelijks van 9—10 en van 1—2 uur.

DUINWATERLEIDING.

Directeur: Th. Stang.

Bureau Prinsegracht 25, geopend van 10—2 uur.

(De werken zijn te bezichtigen op vertoon van een bewijs van toegang tot het pompstation, aan te vragen bij de Directie.)

STEDELIJKE GASFABRIEK.

(Fabriek ter zijde van den Loosduinschen weg.)

Directeur: J. E. M. Kros.

Het kantoor aan de Gasfabriek is geopend van 's morgens 9 tot 's avonds 4 uur.

De kantoren in de Kazernestraat zijn geopend:

a. voor het doen van betalingen, op alle werkdagen van 's morgens 9 tot 's namiddags 3 uur;

b. voor het aannemen van cokes-bestellingen en klachten, aanvragen om hulp en aangifte voor gasverbruik dag en nacht en is per telephoon verbonden met de fabriek.

BANK VAN LEENING.

Lage Westeinde.

Geopend van $9\frac{1}{2}$—2 uur.

Directeur: Th. J. Zandvliet.

Hulpkantoren A. en B.

Korte Lombardstraat.

A. Geopend van 8—3 en 6—9 uur en B. van 8—12 en 3—9 uur.

BRANDWEER.

Kantoor Prinsestraat.

Commandant: G. de Wijs.

BRANDSCHELLEN.

Brandschellen zijn op de volgende plaatsen aangebracht.

Groenmarkt, Politiebureau. — Stadhuis (binnen). — Nieuwe Molstraat, hoek Wagenstraat no. 116. — Kleine Groenewegje, Gemeentewerf.

Zieken, Politiepost. — Rijswijksche weg, stallen der Haagsche Tramwegmaatschappij. — Oranjelaan, hoek Stationsweg no. 50.

Van der Duynstraat, Politiepost. — Boekhorststraat, Hulppostkantoor. — Koningstraat, (bewaarschool). Pompstation.

Van Ostadestraat, Politiepost. — Paulus Potterstraat no. 136, hoek Hobbemastraat. — Zuidwal, ingang Ziekenhuis. — Rembrandtstraat, hoek Zuid-Buitensingel. — Zuid-West-Binnensingel, Porseleinfabriek „Rozenburg". — Prinsegracht, hoek Groote Lombardstraat, Gevangenis. — Luthersche Burgwal, hoek Groote Markt no. 20. — Hooge Westeinde, hoek Vleerstraat, Gymnasium. — Kortenbosch, hoek Slijkeinde, Openbare school.

Loosduinsche brug, Politiepost. — Loosduinsche weg, Sluiswachterswoning. — Gasfabriek, Portierswoning. — Veenkade no. 88, hoek Da Costastraat. — Tollensstraat, hoek Bilderdijkstraat no. 18. — Aschstaal.

Westerbaenstraat, Politiepost. — Witte de Withstr. hoek Van Diemenstraat no. 2. — Van Diemenstr., hoek Van Speykstraat no. 176. — Zoutmanstr., hoek Prins Hendrikplein

no. 1. — Laan van Meerdervoort no. 84, Diaconessenhuis. — Hugo de Grootstraat, hoek Trompstraat no. 328. — Hoogewal, Politiepost. — Bazarstraat, hoek Zeestraat no. 72.

Alexanderplein, Centraal Commissariaat van Politie. — Bonistraat, tuinmuur van gebouw Riouwstraat no. 43. — Atjehstr., hoek Bankastraat no. 107. — Balistr. no. 88, hoek Laan Copes van Cattenburch. — Javastraat, Nassauplein, hoek Nassaulaan no. 23. — Frederikstraat, ingang Frederikskazerne. — Kanaalstraat, hoek Koninginnegracht no. 15. — Koningskade (naast Dierentuin). — Mauritskade, ingang Oranjekazerne. — Oranjestraat, tuinmuur van gebouw Parkstr. no. 14. — Kazernestraat, bureau der Gasfabriek. — Jagerstraatje, hoek Vos in 't Tuintje no. 2.

Politiepost Schouwburg.—Gemeente-Museum, hoek Tournooiveld. — Kneuterdijk, hoek Hartogstraatje. — Fluweelen Burgwal, hoek Korte Poten no. 62.

Bezuidenhout, Politiepost. — Bezuidenhout, tegenover Koningin-Emmapark, *Villa Sandvliet.* — Zwarteweg, Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, — Zwarteweg no. 74, hoek Hekkelaan. — Amstelstraat, hoek Maasstraat.

Nieuwe Haven, Politiebureau. — Gedempte Spui no. 54, hoek Kleine Bagijnestraat. — Spuistraat, hoek Passage. — Buitenhof, Militaire Hoofdwacht.

(De gespatieerde namen wijzen plaatsen aan, waar tevens slangenwagens aanwezig zijn)

GEMEENTEWERF.

Groenewegje 26.

Directeur der Gemeentewerken: J. A. Lindo.

Adjunct-Directeur: Jhr. C. D. A. G. Everts.

Gemeente-Architect: P. Tirion.

Administrateur: J. H. Meywert.

OPENBARE REINIGING.

Kantoor Varkenmarkt 4.

Directeur: J. Hoogwerf.

HAVENMEESTER.

H. van der Velden.

Kantoor Rembrandstraat 71.

MARKTMEESTER.

C. V. Doorschodt.

Kantoor Prinsengracht 3.

WAAGMEESTER.

J. H. Mansvelt.

KEURMEESTERS VAN SLACHTVEE EN VLEESCH.

H. van Aken (1e), G. H. Haffner, J. E. Beekman, C. Robertson, P. Goedbloed, J. F. Berkhout, F. A. M. Rijntjes.

KEURMEESTERS VAN VISCH.

A. Overduin, tevens afslager, M. M. Teeuwisse, P. van der Harst Mz.

GEMEENTE-APOTHEEK.

Prinsestraat hoek Molenstraat.

WAARBORG DER GOUDEN EN ZILVEREN WERKEN.

Kantoor op de Groote Markt boven het Boterhuis.
geopend: *Dinsdag*, *Donderdag* en *Vrijdag* van 9—2 uur.

DIRECTE BELASTINGEN, ENZ.

Controleur Dir. Bel., Invoerr. en Acc.: G. R. J. de Quaij.
Kantoor: Valkenhuis bij de Gevangenpoort.

Controleur Dir. Bel. en Kadaster; M. M. J. Colen.
Kantoor: Buitenhof 37.

Ontvanger der Dir. Bel. 1ste Afdeeling: F. Hoijer.
Kantoor: De Riemerstraat 34.

Ontvanger Dir. Bel. 2e Afdeeling: . . . .
Kantoor: Zuidwal 7.

(Beide kantoren geopend de eerste vier werkdagen der week van 9—2 uur.)

Ontvanger Dir. Bel. te Scheveningen: H. C. R. Ellens.

Ontvanger Invoerr. en Accijnzen: A. Keck.
Kantoor: Valkenhuis bij de Gevangenpoort.

Ontvanger van Zegel en Registratie, Gerechtelijke en Administr. Akten: W. C. de Man.
Kantoor: Prinsegracht 42.

Ontvanger van Registratie Burgerlijke Akten:
J. H. van Nouhuijs.
Kantoor: Anna-Paulownastraat 31.

Ontvanger van het Buitengewoon Zegel: D. Raven.
Kantoor: Binnenhof.

Ontvanger van het Successierecht: O. M. J. Moorrees.
Kantoor: Noordeinde 31 F.

Directeur der Registratie en Domeinen in Zuid-Holland.
J. A. Molhuijsen.

Bewaarder der Hypotheken, van het Kadaster enz.
W. van Konijnenburg. Kantoor: Buitenhof 37.

RIJKSBETAALKANTOOR:
Hooigracht 13.
Betaalmeester: C. Hattinga Raven.

POSTWEZEN.

Hoofddirecteur der Posterijen: I. P. HOFSTEDE.

Inspecteur der Posterijen in Zuid-Holland:
B. P. W. VERWEIJDE te 's Gravenhage.

Directeur van het kantoor te 's Gravenhage: H. N. G. NEUJEAN.

Het **Hoofdkantoor**, Kerkplein, is *alle* dagen geopend van 7.50 's morgens tot 9.50 uur 's avonds. Zondags en op alle erkende Christelijke feestdagen van 8.50—1.50 uur.

Voor postwissels en kwitantiën alleen op *werkdagen*, van 8.50—2.50 uur.

Voor de *Pakketpost* alleen op *werkdagen* van 8.50 uur 's morgens tot 8.50 uur 's avonds.

Het Kantoor der **Rijks-Postspaarbank**, Buitenhof no. 35, is geopend: op werkdagen van 8.50 uur 's morg. tot 8.50 uur 's av.; op Zon- en Feestdagen van 9.50 uur 's morg. tot 11.50 uur 's middags, tevens voor het debiet van postzegels, briefkaarten, enz.

De **Bijkantoren** in de van Galenstraat 42, Balistraat 26, Fluweelen Burgwal 16 en Boekhorststraat 157 zijn *alleen* op *werkdagen* geopend van 8.50—2.50 uur en van 5.50—7.50 uur 's avonds.

Bijkantoor Parkstraat *alleen op werkdagen* van 8.50—3.50 uur; voor postwissels van 8.50—2.50 uur.

Geregeld bij de postwet van 15 April 1891.

BINNENLAND.

Binnenlandsche brieven, briefkaarten en postbladen.

Brieven tot 15 Gram 5 ct.; boven 15 tot 200 gr. 10 ct.; boven 200 tot 500 gr. 15 ct. en voorts voor elk meerder gewicht van 500 gram of gedeelte daarvan 5 ct. daarboven.

Voor een brief binnen den kring van het post- of hulpkantoor, waar die ter post is bezorgd tot 15 gram 3 ct., boven 15—200 gram 5 cent.

Briefkaarten 3 ct.; met betaald antwoord 6 ct.

Postbladen (formulieren voor schriftelijke mededeelingen, ter sluiting van gegomde randen voorzien) $5\frac{1}{2}$ ct

Beschreven briefkaarten, postbladen en briefomslagen, welke om de een of andere reden niet verzonden worden, kunnen tegen betaling van resp. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$ en $\frac{1}{4}$ ct. tegen nieuwe ingewisseld worden.

Monsters of stalen van koopwaren.

Voor elke 75 gr. of gedeelte daarvan $2\frac{1}{2}$ ct. Maximum gewicht 350 gr. Maximum afmeting 30 centimeters in lengte, hoogte en breedte. Zij mogen geen andere mededeeling bevatten dan den naam en het adres des afzenders, handelsmerken, nommers en prijzen. Verpakking in omslagen die aan de uiteinden open zijn, ongesloten busjes of zakjes, of zakjes van doorschijnende stof.

Dagbladen en gedrukte stukken.

Dag- en weekbladen voor een gewicht niet meer dan 40 gr. (met of zonder bijvoegsels $\frac{1}{2}$ ct. per nummer of exemplaar, boven 40 gr. tot 150 gr. 1 ct. en voorts van elk meerder gewicht van 50 gr. of gedeelte daarvan $\frac{1}{2}$ cent.

Hetzelfde port in verhouding tot het gewicht is van toepassing op de bijvoegsels bij afzonderlijke verzending.

Boek-, steen- of plaatdrukwerk, autographische, photographische, hectographische afdrukken: elke 25 gr. of gedeelte daarvan 1 ct., boven 25—50 gr. 2 ct., boven 50—75 gr. 3 ct., boven 75—100 gr. 4 ct, boven 100—150 gr. 5 ct.,

boven 150—250 gr. $7^1/_2$ ct., boven 250—500 gr. 10 ct., boven 500—750 gr. $12^1/_2$ ct., boven 750—1000 gr. 15 ct., en verder voor elke 1000 gr. of gedeelte daarvan $2^1/_2$ ct. meer.

Postpakketten.

Tot 1 kilogr. 15 ct. boven 1 tot 3 kilogr. 20 ct. boven 3 tot 5 kilogr. 25 ct. Met aangegeven geldswaarde (tot hoogstens *f* 500.—) *boven* het gewone tarief 10 ct. voor elke *f* 100.— of gedeelte daarvan.

Schadevergoeding voor *niet*aangegeven pakketten hoogstens *f* 2.50 per kilo. Kaarten voor verzending van postpakketten $^1/_2$ ct. de 2 stuks. Inhoudsmaat der pakketten hoogstens 25 kub. decim., langs de vlakken niet grooter dan 80 cM.

Verreken-pakketten (pakketten tegen rembours, niet hooger dan *f* 150.—) kunnen onder dezelfde bepalingen worden verzonden, tegen betaling der kosten van inkasseering, waarbij het tarief geldt voor de overmaking van gelden per postwissel.

Postpakketten naar **Nederl.-Indië** kunnen verzonden worden naar de aanlegplaatsen der mailbooten: *Batavia, Padang Soerabaja, Samarang,* tegen de prijzen: tot 1 kilo *f* 0,85; 1—3 kilo's *f* 1,35; 3—5 kilo's *f* 1,85.

Voor andere dan bovengenoemde aanlegplaatsen komen de verdere kosten voor rekening van den geadresseerde.

Noodig zijn twee douaneverklaringen. De pakketten moeten met lak verzegeld en de adressen moeten op de *pakketten geschreven* worden.

Pakketten voor plaatsen waar stations of halten van den N. I. spoorweg gevestigd zijn, kunnen tot hunne bestemming gefrankeerd worden. Het port bedraagt dan tot 1 kg. *f* 1.15, boven 1 tot 3 kg. *f* 1,65, boven 3 tot 5 kg. *f* 2,25.

Stations of halten aan den N. I. spoorweg zijn: Bodjong-gedeh, Branbanan, Bringin, Broembong, Buitenzorg, Delangoe, Depok, Djokja, Goendih, Gogodalem, Kalassan, Kali-Osso, Karang-Sono, Kedong-Djati, Klatten, Lawang, Meester-Cornelis, Padas, Passar, Mingo, Poerwodadi, Pondok-Tjina, Salem, Solo, Srowot, Tangoeng, Telawa, Tempoeran, Tjepper, Tjitajam, Toentang (Salatiga), Weltevreden, Willem I.

Aangeteekende brieven, enz.

Gewone aanteekening van brieven, gedrukte stukken, mon-

sters van koopwaren en briefkaarten 10 cent *boven* het gewone port. Vergoeding event. *f* 25.—. Aanteekening *met aangegeven waarde: behalve* het gewone port 2½ ct. voor elke *f* 100.— doch *minstens* 12½ ct. Aanteekeningen boven *f* 6000.— niet toegelaten.

Gewone aangeteekende brieven. en brieven met aangegeven waarde tot hoogstens *f* 600.— kunnen ook door de hulppostkantoren verzonden worden, of door een ander dan de geadresseerde ontvangen worden tegen behoorlijke invulling en onderteekening van het *formulier van lastgeving*, dat op de kennisgeving is afgedrukt. Wordt een aangeteekende brief in *geschonden* toestand ontvangen, dan behoort aangifte daarvan *onmiddellijk* te geschieden; ten einde proces-verbaal te kunnen opmaken.

Postwissels.

Het recht bedraagt 5 ct. voor elke *f* 12,50 of gedeelte daarvan, met dien verstande echter dat voor bedragen tot en met *f* 5.— geen hooger recht kan worden geheven dan 2½ ct. Verzending en uitbetaling door alle post- en hulpkantoren. Kunnen ook op een bepaald persoon geëndosseerd worden. Zijn geldig gedurende de maand van afgifte en de geheele daarop volgende maand. Na dien tijd wordt tot uitbetaling machtiging van het hoofdbestuur vereischt. In het ongereede geraakt, worden duplicaten afgegeven. Formulieren voor postwissels à ½ ct. verkrijgbaar.

Zie voor Telegrafische postwissels onder *Rijkstelegraaf*.

Postbewijzen, verkrijgbaar aan alle post-, bij-, en hulpkantoren tot bedragen van *f* 1.—, *f* 1,50, *f* 2.—, *f* 2,50 enz. tot *f* 10.—. Recht 2½ ct., formulier ½ ct. Worden in brief of omslag in de bus geworpen nadat het *bewijs* van storting er van gescheiden is. Zijn zes maandén geldig, en worden bij verloren gaan door nieuwe vervangen tegen overlegging van het bewijs van storting.

Expresse bestelling 15 ct. *boven* het gewone port voor bestelling tot den gewonen kring van een postkantoor. Buiten den kring voor elken afstand van 2,5 kil. een recht van 25 ct.

Invordering van gelden op kwitantiën. Maximum van het in te vorderen bedrag wordt nader bij Kon. Besl. vastgesteld. Kosten voor elke quitantie afzonderlijk 5 ct. Boven *f* 10.—

moeten de kwitantiën van plakzegel à 5 ct. voorzien zijn. Inlevering der kwitantiën op een „borderel" dat kosteloos verkrijgb. is.

Postspaarbank.

Inlagen en terugbetalingen aan alle postkantoren, bijkantoren en daartoe aangewezen hulpkantoren. Inlage minstens 25 ct. Voor kleinere bedragen kosteloos formulieren verkrijgbaar voor 20 frankeerzegels à 5 ct., voor schoolspaarbanken van 100 à 1 cent. Inlage in een spaarbankboekje (kosteloos verkrijgbaar). Bij de eerste inlage eene verklaring te teekenen. Terugbetalingen alleen aan den inzender of zijn gemachtigde. Rente 2.64 pCt., ieder jaar bij te schrijven. Vrijdom van port voor briefwisseling tusschen de inleggers en den directeur der Postspaarbank.

BUITENLANDSCH POSTVERKEER.

Brieven. Briefkaarten enz.

a. Voor Europa [1]) de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Canada en New-Foundland, Aziatisch Turkije, Egypte en Perzië (bij verzending over de Zwarte Zee) bedraagt het port:

voor gefrankeerde brieven 12½ cent tot en met 15 gram,
„ briefkaarten 5 cent,
„ papieren, gedrukte stukken, monsters enz. 2½ cent per 50 gram of minder; monsters minstens 5 cent; papieren en bescheiden minstens 12½ cent.

b. Voor de meeste overige landen:

voor gefrankeerde brieven 25 cent,
„ briefkaarten 7½ cent,
„ papieren, gedrukte stukken, monsters, enz. 5 cent per 50 gram of minder; monsters minstens 7½ ct., papieren en bescheiden minstens 15 cent.

---

[1]) Het port der brieven naar *België* bedraagt 10 ct; dat van drukwerken, dagbladen en tijdschriften die minstens éénmaal per week verschijnen: tot 25 gram 1 ct., 25—100 gram 2½ cent, 100—200 gram 5 cent, verder elke 100 gram meer of gedeelte daarvan 2½ cent; en dat van andere drukwerken: tot 15 gram 1 ct., van 15—50 gram 2½ cent, verder 2½ cent meer voor elke 50 gram of gedeelte daarvan.

Voor plaatsen in *België* en *Duitschland* binnen het grensrayon bedraagt het port 5 cent.

c. Voor Oost- en West-Indië:

Over Marseille, Genua, en Brindisi:	Per scheepsgelegenheid „Nederland" of „Rotterdamsche Lloyd":
voor gefrankeerde brieven 15 cent	10 cent
„ briefkaarten $7\frac{1}{2}$ cent	5 „
„ papieren, gedr. stukk., per 50 gr. 3 ct. . . .	2 „
(maar minstens 15 ct.)	maar minstens 10 ct.
„ monsters per 50 gram 2 cent	2 cent
(maar minstens 5 cent.)	(maar minstens 5 ct.)

NB. *Zie verder den hierachter volgenden staat* *(pag.* XLVII *v.v.)*

Maximum gewicht voor monsters 250 gram. Afmeting hoogstens 20×10×5 cM.
Maximum gewicht voor gedrukte stukken 2000 gr.; voor de Nederl. bezittingen in Oost- en West-Indië per Zeepost 5 kilogram hoogstens.

Invordering van gelden op kwitantiën kan geschieden naar Duitschland, België, Frankrijk, Algiers en Tunis.

Brieven met aangegeven geldswaarde (hoogstens fr. 10.000) kunnen verzonden worden naar de Argentijnsche Republiek, België, Bulgarije, Kameroen, Costa Rica, Denemarken (met *IJsland*, de *Faroër* en koloniën, Duitschland (met Helgoland) Egypte, Frankrijk en koloniën, Italië, Luxemburg, Noorwegen, Oostenrijk-Hongarije, Portugal (met *Madera*, de *Azorische eilanden* en koloniën), Rusland en *Finland*, San Salvador, Servië, (Spanje met de *Balearische-* en *Canarische eilanden*,) Tonkin, Tunis, Turkije, Zweden, Zwitserland.

Het te betalen recht voor verzekering der waarde bedraagt voor elke 100 gulden of gedeelte daarvan, herleid naar den maatstaf van 2.0832 franken = 1 gulden: naar België $2\frac{1}{2}$ cent, Duitschland 5 cent, alle andere landen van Europa, behalve Turkije $12\frac{1}{2}$ ct., Turkije (Oostenrijksche kantoren) 15 cent, Portugeesche koloniën 20 cent, Shanghai $17\frac{1}{2}$ cent, alle overige landen 15 cent.

Geheele vergoeding voor brieven met aangegeven geldswaarde; vergoeding van 50 frs. voor *gewone* aangeteekende brieven (behalve voor de Vereenigde Staten en voor nog enkele andere overzeesche landen).

Internationale Postwissels

kunnen verzonden worden naar:

Nederlandsch Oost-Indië en *West-Indië* tot een bedrag van *f* 250.— tegen 20 ct. per *f* 10 of gedeelte daarvan:

Argentijnsche Republiek, België, Luxemburg, Bulgarije, Chili, Frankrijk en Algiers, alsmede de Fransche kantoren in Turkije, Italië, Rumenië, San Salvador, Tunis en Zwitserland — hoogste bedrag 500 frs., recht 12½ cent per *f* 12.50 of gedeelte daarvan;

Denemarken, Zweden en Noorwegen, — hoogste bedrag 360 kronen, recht als boven;

Duitschland en Helgoland, Kameroen en Togo-gebied, en het Duitsche kantoor te Constantinopel, — hoogste bedrag 400 Mark, recht als boven:

Oostenrijk-Hongarije, — tot 400 Mark, recht als boven;

Portugal, Madeira en Azorische eilanden, — tot 91.000 reis, recht als boven;

Egypte, 20 Egypt. ponden; Alexandrië tot 500 frs. — r. als b.,

Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Hawaï — hoogste bedrag 100 doll., recht 15 ct. voor elke *f* 10 of gedeelte daarvan;

Groot-Britannië en Ierland, Britsche koloniën enz. — tot 10 pond sterling, recht 15 cent per *f* 10 of gedeelte daarvan.

Port van brieven, gedrukte stukken, monsters enz. bij gewone verzending en frankeering, brieven per 15 gr. en gedrukte stukken, monsters enz. 50 gr. — in centen uitgedrukt:

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Briefkaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aangeteek. brieven. Recht boven het gew. port.
Amerika (Vereenigde Staten)	12^5	5	2^5	2^5	10
België (zie afz. tarief voor drukw.)	10	5			10
Brazilië	25	7^5	5	5	10
Canada	12^5	5	7^5	2^5	10
China (over Brind., Mars., New-York)	25	7^5	5	5	10
China (over Rusland)	12^5	5	2^5	2^5	10
Congo	25	7^5	5	5	10
Japan	25	7^5	5	5	10

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Brief-kaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aangeteek. brieven. Recht boven het gew. port.
Curaçao	25	7^5	5	5	10
Denemarken	12^5	5	2^5	2^5	10
Duitschland	12^5	5	2^5	2^5	10
Egypte	12^5	5	2^5	2^5	10
Engeland	12^5	5	2^5	2^5	10
Frankrijk	12^5	5	2^5	2^5	10
Griekenland	12^5	5	2^5	2^5	10
Guyana (Fransch of Engelsch).	25	7^5	5	5	10
Helgoland	12^5	5	2^5	2^5	10
Indië (Nederl. Oost- en West-)	15	7^5	3	3	10
† Indië (per Zeepost)	10	5	2	2	10
Italië	12^5	5	2^5	2^5	10
Kaap de Goede Hoop	15	—	5	5	15
Luxemburg	12^5	5	2^5	2^5	10
Malta	12^5	5	2^5	2^5	10
Mexico	25	7^5	5	5	10
Montenegro	12^5	5	2^5	2^5	10
Mozambique	25	7^5	5	5	10
New-Foundland	12^5	5	2^5	2^5	10
Nieuw-Caledonië	25	7^5	5	5	10
Nieuw-Zeeland	35	—	7^5	7^5	15
Noorwegen	12^5	5	2^5	2^5	10
Oostenrijk-Hongarije , . . .	12^5	5	2^5	2^5	10
Oost-Indië (Britsch)	25	7^5	5	5	10
Oranje-Vrijstaat (over Engeland)	35	—	12^5	12^5	15
„ „ („ Portugal).	40	—	7^5	7^5	15
„ „ („ Vlissingen)	25	—	5	5	10
Transvaalsche Republiek (over Engeland via de Kaap) . .	35	—	12^5	12^5	15
Transvaalsche Rep. (via Natal).	25	—	12^5	12^5	15

†) Brieven aan militairen beneden den rang van officier kunnen met 5 cent worden gefrankeerd, mits ze niet zwaarder zijn dan 15 gram en geen „ingesloten brieven" bevatten.

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Brief-kaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aange-teek. brieven. Recht bovein het gew. port.
Transv. Rep. (over Portugal) .	40	—	7^5	7^5	15
„ „ („ Vlissingen).	25	—	5	5	10
Penang	25	7^5	5	5	10
Peru	25	7^5	5	5	10
Persië	12^5	5	2^5	2^5	10
Port-Natal	25	—	—	—	10
Portugal	12^5	5	2^5	2^5	10
Rumenië.	12^5	5	2^5	2^5	10
Rusland	12^5	5	2^5	2^5	10
Spanje	12^5	5	2^5	2^5	10
Singapore, Malakka, Wellesley.	25	7^5	5	5	10
Tunis, Tripoli.	12^5	—	2^5	2^5	10
Turkije (Europeesch en Aziatisch	12^5	5	2^5	2^5	10
Venezuela	25	7^5	5	5	10
IJsland	12^5	5	2^5	2^5	10
Zweden	12^5	5	2^5	2^5	10
Zwitserland	12^5	5	2^5	2^5	10

PAKKETDIENST MET HET BUITENLAND.

Maximum zwaarte 3 of 5 kilogr.: inhoud hoogstens 20 kub. decim., langs de resp., vlakken niet grooter dan 60 centim.

De pakketten mogen *niet* bevatten: levende dieren, ontplofbare of zelfontbrandende voorwerpen, brieven. Zorgvuldige inpakking en verzegeling met lak of lood voorgeschreven. *Op* elk pakket moet het adres en bovendien *bij* ieder een adreskaart en zooveel douaneverklaringen als voor ieder land vereischt. Formulieren voor adreskaarten en douaneverklaringen à $^1/_2$ ct. per 2 stuks. Vergoeding voor verloren gaan hoogstens *f* 7.50 of *f* 12.50.

Postpakketten kunnen verzonden worden naar *alle* plaatsen in België, Duitschland, Frankrijk (ook Algiers, Corsica en Tunis), Italië, Noorwegen, Oosteur.-Hongarije en Zwitserland, naar enkele plaatsen in Turkije, en voor andere hierna genoemde landen naar plaatsen waar de pakketdienst is ingesteld.

Bewijs van ter post bezorging 5 cts; bericht van ontvang 10 cts; voor *aangifte van waarde* boven het port een *recht van verrekening* bij vooruitbetaling als voor brieven met aangegeven geldswaarde; voor *verrekenpakketten* een recht van 2 pct. van het verrekenbedrag.

LANDEN VAN BESTEMMING.		PORT.
België		f 0,50
Bulgarije		„ 1,37⁵
Chili		„ 2.25
China, òf vast		„ 2.25 „ 2.50 „ 2,62⁵ „ 3,12⁵
	òf volgens gewicht	„ 1.87⁵ „ 2.87⁵ „ 3.87⁵
Cochinchina		„ 2.50
Congo		„ 1,50 „ 2,—
Denemarken		„ 0.75
Duitschland		„ 0,50
Groot-Britannië en Ierland		„ 0.60 „ 1,— „ 1,35
Alexandrië		„ 1,62⁵
Overig Egypte		„ 1,61⁵
Frankrijk		„ 0,75
Corsica	havens	„ 0,87⁵
	andere plaatsen	„ 1,—
Algiers	havens	„ 0,87⁵
	stations	„ 1,—
Tunis	havens	„ 1,—
	stations	„ 1,12⁵
	kantoren La Coletta en Sousse	„ 1,50 „ 1,25

LANDEN VAN BESTEMMING.	PORT.
Tonkin	*f* 2,75
Guadeloupe	„ 2,—
Martinique	„ 2,—
Fr. Guyana	„ 2,—
Réunion	„ 2.—
Pondichery	„ 2.—
Griekenland	„ 1,37[5] „ 1,50
Helgoland (eiland)	„ 0,70
Indië (Britsch Oost-)	„ 3.10 „ 4.35
Italië met Sicilië en Sardinië	„ 1,12[5]
Luxemburg	„ 0.62[5]
Montenegro	„ 1,12[5]
Noorwegen	„ 0,87[5] „ 1.12[5] „ 1.25
Portugal	„ 1,37[5]
Oostenrijk-Hongarije	„ 0.75
Rumenië	„ 1,12[5]
Servië	„ 1,12[5]
Spanje	„ 1,12[5]
Constantinopel	„ 1,50
Beyrouth, Candia, Dardanellen, Gallipolie, Jaffa, Mitilene, Rhodus, Salonica, Smirna, Valona en eenige andere plaatsen in Turkije	„ 1,50 „ 1,75 „ 1.62[5]
Zweden	„ 1,25
Zwitserland	„ 1.— „ 0,75
Ned.-Indië — zie pag. XLIV.	

Het verschil in vrachtprijs voor verzending naar hetzelfde land wordt, behalve door verschil in gewicht, veroorzaakt door den verzendingsweg.

RIJKSTELEGRAAF.

Hoofddirecteur J. P. HOFSTEDE.

Hoofdinspecteur A. H. van THIEL, belast met het rekenplichtig beheer.

Hoofdingenieur J. M. COLLETTE, belast met het technisch beheer.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Duidelijk schrift, aanhalingen, verwijzingen, doorhalingen moeten gewaarmerkt zijn. Kunnen worden gesteld in iedere verstaanbare taal, *overeengekomen* taal of *geheimschrift*, bij voorkeur echter Nederlandsch, Duitsch, Fransch of Engelsch.

Geheimschrift kan slechts uit Arabische letters of cijfers bestaan.

Voor verschillende aanwijzingen kan men gebruik maken van de volgende verkortingen:

D. Dringendtelegram = { 2 maal gewoon teleg. binnenland. / 3 „ „ „ buitenland.
ST. Betaald Dienstelegram.
RP. Betaald antwoord. Geldt voor den prijs van 10 woorden. Bij meer woorden zet men RP. (aantal woorden.)
RPD. Dringend antwoord betaald.
TC. Collationeering betaald. (Ter meerdere zekerheid voor de juiste overseining. Kost 1/4 gedeelte van een gewoon telegram.)
CR. Kennisgeving van ontvang betaald Kost den prijs voor 10 woorden.
FS. Naseinen. Iedere naseining wordt den geadresseerde in rekening gebracht als gewoon telegram.
RO. Open bestellen.
PP. Post betaald.
XP. Bode betaald.
PR. Post aangeteekend. (10 cts. voor aanteekening.)
XD. Bode borg gesteld.
DP. Bestelgeld betaald.(Bij enkele spoorwegkantoren, en dan 25 cents bij vooruitbetaling.)
EP. Estafette betaald.
ED. Estafette borg gesteld.

TB. Telephoon bestelling. Kost 5 cent.
MP. Eigenhandig.

Elk dezer verkortingen geldt voor één woord. Aanbevolen wordt de telegrammen duidelijk te schrijven en de adressen vooral voor groote plaatsen zoo volledig mogenlijk óp te geven.

Bij aanbieding van telegr. verleenen de postkantoren hunne tusschenkomst kosteloos. Gebruik van verkort of overeengekomen adres kost per jaar *f* 20.— bij vooruitbetaling. De onderteekening kan verkort of weggelaten worden.

Woordentelling.

Met het taalgebruik strijdige samenvoeging van woorden is verboden, behalve eenige uitzonderingen.

Voor *binnen* Europa kan een woord of cijfergroep uit hoogstens 15 of 5 teekens bestaan om als een woord te worden gesteld; voor *buiten* Europa resp. 10 of 3 teekens, terwijl het overschot steeds voor één woord telt.

Namen van plaatsen, pleinen, straten enz, eigennamen van schepen kunnen aanéén geschreven worden en gelden dan, mits niet meer dan 15 of 10 letters bevattende, voor één woord. De namen van landen of de plaats van bestemming in het adres worden echter *altijd*, onafhankelijk van het aantal letters, als één woord getelt.

In het Engelsch kunnen de woorden: *gate*, *hill*, *park*, *place*, *square*, *street*, en in het Fransch, *rue*, *place*, *quai* enz. *niet* in samenvoeging met anbere woorden als één woord gebruikt worden.

Decimaalteekens of breukstrepen worden elk als een teeken getelt, terwijl onderstrepingen voor een geheel woord gelden.

ch, ä, ö, ü, gelden ieder voor één teeken. Dus is Egelantiersgr. = één woord, Egelantiersgracht (16 teekens) = 2 woorden, $24^1/_2$ = 1 woord; $250^1/_2$ = 2 woorden.

Voor telegrammen met meer dan één adres rekent men binnenlands 15 cts. voor elk afschrift; buitenlands 25 cts. voor elke 100 woorden en ook voor het overschot. Voor *bodekosten* door den afzender te betalen, wordt gerekend 70 cts. voor een afstand tot 11 kilometers (2 uur gaans). *f* 1.40 voor 11—22 kilometers.

Zijn de bodekosten voor den geadresseerde, dan worden de

werkelijke kosten in rekening gebracht. Bezorging per post over land is kosteloos.

Bij telegrammen naar het buitenland kan men den weg opgeven langs welken men het telegram verzonden wil hebben. De aanwijzing wordt kosteloos medegeseind. Wordt geen weg opgegeven, dan verzendt het kantoor langs den minst kostbaren.

Stadstelegrammen (d. z. telegr. tusschen een Rijkskantoor en een in dezelfde gemeente bestaand hulpkantoor) kosten 15 cts., voor 10 woorden, elk woord meer 1 cent.

Nieuwjaarskaarten tegen vast tarief van 10 cent.

Tarieven.

Binnenlands 10 of minder woorden *f* 0,25 en verder 3 cts. voor elke 2 woorden; overschot ook 3 cts. (Voor het overbrengen van een telegram van een kustseinpost naar een schip in zee en omgekeerd *f* 1.--. In het laatste geval komen de kosten geheel ten laste van den geadresseerde.)

Bij berekening der seinkosten in het intern. verkeer wordt de te heffen tariefprijs afgerond tot het naast volgende door 5 deelbare bedrag; terwijl sommige Rijken een *tarief per woord* heffen, andere een *vast* tarief *plus* een zeker bedrag per woord; sommige Rijken *dringende* telegr. toelaten, andere *niet.*

In de volgende opgaaf zijn de meest voorkomende tarieven opgegeven met aanduiding naar welke Rijken dringende telegr. kunnen verzonden worden. Voor een dringend telegr. berekent men 3 *maal* het tarief en rondt het bedrag dan af tot het naast hoogere door 5 deelbare bedrag. Waar die gelegenheid bestaat, wordt dit door (D) aangegeven:

Algiers per woord *f* 0,13 (D).
België vast tarief *f* 0,25 + *f* 0,02^5 per woord (D)
Bosnië per woord *f* 0,14^5 (D).
Bulgarije per woord *f* 0,16^5.
Canarische eilanden per woord *f* 0,45.
Corfu per woord *f* 0.30^5 (D).
Corsika per woord *f* 0,08 (D).
Denemarken per woord *f* 0,10^5.
Duitschland (Baden, Beieren, Helgoland enz.) p. w. *f* 0,06^5 (D).
Frankrijk per woord *f* 0,08 (D).
Gibraltar per woord *f* 0,16^5 (D).

Griekenland (vasteland en eiland Paros) p. w. f0,28^5 (D).
Overige eilanden per woord f 0,30^5 (D).
Groot-Britannië, Ierland (met alle bijbehoorende eilanden) vast tarief f 0,50 per 5 w. + f 0,10 per woord.
Herzegowina als Bosnië.
Hongarije per woord f 0,12^5 (D).
Italië per woord f 0,14^5 (D).
Luxemburg per woord f 0.06^5 (D).
Malta per woord f 0.24^5 (D).
Marocco per woord f 0.23.
Mecklenburg als Duitschland.
Montenegro per woord f 14^5 (D).
Noorwegen per woord f 0.16^5.
Oostenrijk per woord f 0,12^5 (D).
Portugal per woord f 16^5 (D).
Pruisen als Duitschland.
Roumanië (Moldavië, Walachije) per woord f 0,14^5 (D).
Rusland (Europeesch) en kantoren in den Kaukasus per woord f 0,22^5 (D).
Saksen als Duitschland.
Servië per woord f 0,14^5.
Spanje per woord f 0,14^5 (D).
Tunis als Algiers.
Turkije (Europeesch en Aziatisch) per woord f 0,28^5 (D).
Wurtemberg als Duitschland.
Zweden per woord f 0,12^5 (D).
Zwitserland per woord f 0,10^5.

Afrika.

Zanzibar per woord f 4,72 (D).
Mozambique per woord f 5,37 (D).
Delagoa (Lorenzo Marques) per woord f 5,37 (D).
Durban per woord f 5,34.
Natal per woord f 5,34.
Transvaal per woord f 5,44.

Amerika.

	per 2 woorden.
Albany	f 1,80.

	per 2 woorden.
Baltimore	*f* 1,80
Boston	„ 1.60
Brooklyn	„ 1,60
Buffalo	„ 1,80
Charleston	„ 1.90
Chicago	„ 1,90
Cincinnati	„ 1,90
Cleveland	„ 1.90
Denver	„ 2.20
Detroit	„ 1,90
Philadelphia	„ 1,80
Galt	„ 1,60
Galveston	„ 2,20
Halifax	„ 1,60
Hartford	„ 1,60
Indianapolis	„ 1.90
Jersey-City	„ 1,80
Louisville	„ 1.90
Memphis	„ 1.90
Milwaukee	„ 1,90
Minneapolis	„ 1,90
Mobile	„ 1,90
Montgomery	„ 1.90
Montreal	„ 1.60
Nashville	„ 1,90
Newhaven	„ 1.60
New-Orleans	„ 1,90
New-York	„ 1.60
Norfolk	„ 1,90
Ottowa	„ 1,60
Pittsburg	„ 1.80
Providence	„ 1.60
Quebec	„ 1,60
Richmond	„ 1.90
Rochester	„ 1.80
Savannah	„ 1,90
St. Johns	„ 1,60
St. Louis	„ 1,90
St. Paul	„ 1,90

	per 2 woorden,
Toronto	*f* 1,80
Vicksburg	„ 1,90
Washington	„ 1,80
	per woord,
Havanna	*f* 1,85
Santiago	„ 3,15
Vera-Cruz	„ 1,75
Colon (Aspinwal) . . .	„ 3,30
Panama	„ 3.30
Buenos-Ayres	„ 4,37
Pernambuco	„ 3.77
Santos	„ 4,77
Bahia	„ 4,27
Rio Janeiro	„ 4,27
Valparaiso	„ 5,52
Lima	„ 5,28
Britsch Guynea	„ 8,98

China.

Amoy, Foochow, Hongkong, Shangai per woord *f* 4,13 of via P. Amur per woord *f* 4,25 (D).

Egypte.

Alexandrië per woord *f* 0,92.
Caïro en de kantoren ten noorden daarvan per woord *f* 0,93
Kantoren ten zuiden van Caïro *f* 1,05 of *f* 1,10 per woord.

Indië-(Britsch).

	per woord.
Malakka	*f* 3,35
Ceylon	„ 2,31
Penang	„ 2,98
Singapore	„ 3,48

Ned.-Indië.

Via Dulcigno, Grandisca of Pristina per woord *f* 3.61 voor Java, voor de overige eilanden *f* 3,93.
Langs andere wegen per woord *f* 3,73 en *f* 4,05.

Japan.

Via Dulcigno, Grandisca of Pristina per woord *f* 6,55.
Langs andere wegen per woord *f* 6,68.

Australië.

Via Gradisca, Dulcigno, of Pristina.

	per woord.
NZ. Wallis	*f* 2.48.
Tasmania	„ 2.78.
N. Zeeland	„ 6.10.
Queensland	„ 5.63.
Victoria	„ 2.43.
West-Australië	„ 2.38.
Zuid-Australië	„ 2.38.

Aziatisch Rusland ten westen van Werknéoudinsk per woord *f* 0.90 (D).

„ „ ten oosten van Werknéoudinsk per woord *f* 1.47 (D).

Bokhara per woord *f* 1.05.

Telegraphische Postwissels

kunnen in *Nederland* tot hoogstens *f* 500 worden verzonden naar plaatsen waar nevens een postkantoor ook een Rijkstelegraafkantoor bestaat. Behalve het recht van 5 cts voor elke *f* 12.50, komen hierbij de kosten van het telegram, dat desgevorderd als dringend kan behandeld worden en waarvoor ook *kennisgeving van ontvang* kan worden gevorderd (CR.) en bode-bezorging geschieden kan.

Ook kunnen telegr. postwissels verzonden worden naar *alle* kantoren in België, Denemarken (uitgezonderd IJsland en de Faroër), Duitschland, Frankrijk, Italië, Noorwegen en Zwitserland, alsmede naar *sommige* kantoren in Luxemburg en Oosteurijk-Hongarije, naar Lissabon en Oporto (Portugal) en naar Alexandrië, Caïro, Ismaïla, Port Saïd en Suez (Egypte),

De *internationale* postwissels tot hoogstens 500 francs of daarmede overeenstemmend bedrag.

TARIEF VAN HET ZEGEL.

Formaatzegel:

	Princ.	met 50 opc.
Groot Registerpapier	*f* 1.—	*f* 1.50.
Registerpapier.	„ 0.75	„ $1.12^1/_2$
Gewoon papier . . . . . . :	„ 0.50	„ 0.75.
Half vel gewoon papier	„ 0.25	„ $0.37^1/_2$

	Princ. met 50 opc.	
Requesten, declaratiën, enz.	*f* 0,15	*f* 0.22½
Klein papier	„ 0.15	„ 0.22½
Kwitantiën boven *f* 10.—	„ 0.05	zonder opc.

Onderhandsche acte van:

Verhuring van onroer. goed.	Beleening of inpandgeving enz.			KOST	
	1 Maand	1—3 M.	Meer dan 3 Maand.	Princ.	Met 50 opcenten.
f 50	——	——	——	vrij	
„ 100	*f* 5000	*f* 2500	*f* 1250	*f* 0.25	*f* 0.37½
„ 200	„ 10000	„ 5000	„ 2500	„ 0.50	„ 0.75
„ 300	„ 15000	„ 7500	„ 3750	„ 0.75	„ 1.12⁵
„ 400	„ 20000	„ 10000	„ 5000	„ 1.—	„ 1.50
„ 500				„ 1.25	„ 1.87⁵

Handelspapier.

Wissels binnen het Rijk betaalbaar, zijn onderworpen aan een zegelrecht van ½ ‰ vrij van opcenten, als volgt;

Wissels tot . . . . *f* 100 . . . *f* 0.05.
„ van *f* 100 tot „ 200 . . . „ 0.10.
„ „ „ 200 „ „ 300 . . . „ 0.15.
„ „ „ 300 „ „ 400 . . . „ 0.20.
„ „ „ 400 „ „ 500 . . . „ 0.25.
„ „ „ 500 „ „ 1000 . . . „ 0.50.
„ „ „ 1000 „ „ 1500 . . . „ 0.75.
„ „ „ 1500 „ „ 2000 . . . „ 1.—.

Voor elke *f* 500 of minder boven *f* 2000, tot *f* 10000, 25 cts. meer.
„ „ „ 1000 „ „ „ 10000, 50 cts meer.

Wissels buiten het Rijk betaalbaar, en het zoogenaamd kortpapier (handelspapier op hoogstens 3 dagen zicht of 8 dagen dato) binnenslands betaalbaar, zijn slechts onderworpen aan een vast zegelrecht van 5 cent.

MUNTTAFEL.

LANDEN.	BENAMING.	ONDERDEELEN.	Ongeveer waarde in Nederl. munten.
Amerika.	Dollar.	100 cent.	f 2.44½
Baden.	Florijn.	60 Kreuzer.	„ 1.—
Beieren.	Florijn.	60 Kreuzer.	„ 1.—
België.	Franc.	100 centimes.	„ 0.47½
Brazilië.	Milreis.	1000 reis.	„ 1.37
Denemarken.	Kroon.	100 Oere.	„ 0.66
Duitsche Rijk.	Mark.	100 Pfenninge.	„ 0.60
Engeland.	Pond Sterling.	4 crown = 20 shill. = 240 pence.	„ 11.85
Frankrijk.	Franc.	20 sous = 100 centim.	„ 0.47½
Griekenland.	Drachme.	100 lepta.	„ 0.42½
Italië.	Lire.	100 centesimi.	„ 0.47½
Noorwegen.	Species.	120 skilling.	„ 2.80
Oostenrijk.	Flor. of Guld.	100 Kreuzer.	„ 1.16
Portugal.	Mil Reis.	1000 reis (conto de reis is 100.000 reis).	„ 2.68
Pruisen.	Thaler.	30 Silbergrosschen.	„ 1.80
	Mark.	100 Pfennige.	„ 0.60
Rumenië.	Lei.	100 cents.	„ 0.47½
Rusland.	Zilv.Roeb.Pap.	100 kopeken.	„ 1.60
	Half Imperial	5 zilveren roebel met 3°/o Agio.	„ 9.40
Spanje.	Peseta.	100 centesimas.	„ 0.47½
Turkije.	Piaster.	120 aspers.	„ 0.10½
Polen.	Poolsche Gld.	30 Groschen.	„ 0.24
Zweden.	Kroon.	100 Oere.	„ 0.70
Zwitserland.	Franc.	100 centimes.	„ 0.47½

TARIEF der kosten van verpleging in het **Gemeenteziekenhuis** te 's-Gravenhage.

Voor personen, die langer dan een jaar hunne woonplaats binnen de Gemeente hebben, voor hunne minderjarige kinderen en voor hunne inwonende dienstboden:

1e kl.	*f* 7.50 p. dag,	*f* 52.50 p. week.,	*f* 225.— over 30 dagen.
2e „	- 5.— „	- 35.— „	- 115.— „ „ „
3e „	- 2.— „	- 14.— „	- 60.— „ „ „
4e „	- 0.75 „	- 5.25 „	- 22.50 „ „ „

Voor personen, die korter dan een jaar hunne woonplaats binnen de Gemeente hebben of elders wonen:

1e kl.	*f* 10.— p. dag,	*f* 70.— p. week,	*f* 300.— over 30 dagen.
2e „	- 7.50 „	- 52.50 „	- 225.— „ „ „
3e „	- 3.50 „	- 24.50 „	- 105.— „ „ „
4e „	- 1.50 „	- 10.50 „	- 45.— „ „ „

's-Gravenhaagsche Zwem- en Badinrichting

Mauritskade.

TARIEF DER BADEN.

ZWEMBASSIN.

Een badkaart . .	*f* 0.30
Tien badkaarten .	- 2.00
Twintig id .	- 4.00

Abonnement voor 1 jaar,

Voor een Heer . .	*f* 25.00
„ „ Dame. .	- 20.00

Leden uit het zelfde gezin.

Eerste lid. . . .	*f* 20.00
Tweede id. . . .	- 15.00
Derde en volg. leden	- 10 00

Zomer-abonnement.
Van 1 Mei tot 30 Sept.

Voor een Heer . .	*f* 12.50
„ „ Dame. .	- 10.50

Leden uit het zelfde gezin.

Eerste lid. . . .	*f* 11.00
Tweede id. . . .	- 10.00
Derde en volg. leden	- 9.00

Winter-abbonnement.
Van 1 Nov. tot 31 Maart.

Voor een Heer . .	*f* 10.00
„ „ Dame. .	- 8.00

Leden uit het zelfde gezin.

Eerste lid. . . .	*f* 10.00
Tweede id. . . .	- 9.00
Derde en volg. leden	- 8.00

ZWEMONDERWIJS.

Per persoon . . .	*f* 6 00
Leden uit hetzelfde gezin ieder. . .	- 5.00

Als leden van het gezin worden beschouwd de ouders en de inwonende kinderen tot den leeftijd van 18 jaar, alsmede de bij een onderwijzer inwonende kostleerlingen.

KUIPBADEN.

Een badkaart . .	*f* 0.50
Id. voor kinderen.	- 0.25
Abonnement 50 badk.	- 15.00
Id. 20 id.	- 8.00
Id. 10 id.	- 4.00
Id. 10 kinderbadk.	- 2.00

Als kinderen worden beschouwd zij die den leeftijd van 14 jaar nog niet bereikt hebben.

MOEDERLOOGBADEN.

Een badkaart . .	*f* 0.50
„ liter moederloog	- 0.50

DOUCHEBADEN.

Een badkaar. . .	*f* 0.75
Tien badkaarten . .	- 6.00
Abbonn. voor $^1/_2$ jaar	- 40.00
Id. id. $^1/_4$ id.	- 25.00

STOOMBADEN.

Een badkaart . .	*f* 1.25
Tien badkaarten .	- 10.00

STOOMKASTBADEN.

Een badkaart . .	*f* 0.75
Tien badkaarten .	- 6.00

Gebruik van zeep per stuk . . .	- 0.05
Gebruik van een badbroek.	- 0.05
Gebruik van een badcostuum. . . .	- 0.10
Gebruik van een badlaken.	- 0.10
Gebruik van verwarmingtoestel . .	- 0.10
Gebruik van Zemelen	- 0.40
Gebruik van zout per kilo. . . .	- 0.20
Gebruik van soda .	- 0.10

De Inrichting is geopend:

Des daags:

Van 1 April tot 30 September van 's morgens 7 ure en van 1 October tot 31 Maart van 's morgens 8 ure, tot des namiddags $5^1/_2$ uur.

Des avonds:

Van 1 Juni tot 31 Augustus van $7^1/_2$ tot 9 ure; des Zaterdags tot 10 ure. Van 1 September tot 31 Maart, Zaterdags van $7^1/_2$ tot 10 ure.

Op Zon- en Feestdagen wordt de inrichting 's middags ten $12^1/_2$ ure gesloten Het Bureau wordt gesloten $^1/_2$ uur vóór het sluiten der inrichting.

Het Zwembassin is voor Dames opengesteld 's Woendags van 11 tot 4 ure en de overige werkdagen van 11 tot 2 uur.

Bodediensten naar omliggende gemeenten.

Monster. Bij T. Hoek, Koffiehuis de Vink. Loosduinsche weg, *Maandag* half vier, *Vrijdag* half drie;

bij Van der Boor, Schoolstraat 4, bode Van Galen, dagelijks behalve Woendag.

's Gravesande. Bij Varenkamp. Groenmarkt 33. Bode Solleveldt. Dagelijks behalve Donderdag.

Loosduinen. Id. Bode Van Galen, dagelijks behalve Woensdag.

Leiden. Bij Catenius, Dennenweg 54*a*. Bode Chaudron, Dinsdag, Donderdag en Zaterdag.

Naaldwijk. Bestelhuis achter de Groote Kerk no. 11, bode Van den Ende, dagelijks behalve Donderdag.

Scheveningen. Bestelhuis: Halstraat 6.

Voorburg. „ Wagenstraat 2, bode Koot, dagelijks.

Wassenaar. „ Varkensmarkt 7, bode Zandvliet, Maandag, Woensdag, Vrijdag.

Zoetermeer en Zegwaard. Bestelhuis Groenendalstraat 14, bode P. van Dijk, Dinsdag en Vrijdag.

Rijswijk en Geestbrug. Bestelhuis Torenstraat 12 en Vlamingstraat 13, dagelijks.

PAKSCHUITEN.

Amsterdam. M. Boelhouwer en J. Kruijswijk, Amsterdamsche Veerkade 7. Dagelijks nam. 4 uur (beh. Zondag.)

M. H. van Leeuwen, Bierkade 5. Maandag, Woensdag, Vrijdag nam. 4 uur.

J. W. Flippo, Groenewegje 39. Woensdag nam. 4 uur.

Alphen. G. van Muijen Spui. Woensdag 11 uur.

Bodegraven. H. Windhorst, Veerkade. Woensdag 10 uur.

Delft en **Schiedam**. W. Spruitenburg Amst. Veerkade 59. Dagelijks voorm. 1 uur (beh. Zondag).

A. H. Maatje, Amst. Veerkade 58. Maandag, Woensdag, Vrijdag, nam. 5 uur.

Gouda. T. Stigter, Spui bij de Veerkade. Dinsdag en Vrijdag voorm. 11 uur.

Haarlem en **Alkmaar.** A. C. Planye, Bierkade 17. Naar Haarlem en Alkmaar, Dinsdag 6 uur. v. m.

Leiden. P. J. en L. Verkoren, Dunne Bierkade 2. Dagelijks nam. half 2 (beh. Zondag.)

J. C. de Munck Jr. Spui 243. Dagelijks nam. half 3 (behalve Zondag.)

Leidschendam. W. van der Kam. Maandag 1 uur van het Zieke.

Loosduinen, Monster, 's Gravenzande, Hondsholredijk en **Poeldijk**. Koffiehuis De Vink, Loosduinsche weg. Maandag en Vrijdag, nam 2 uur.

Maaslandsluis. H. v. d. Marel, Spui, Maandagmiddag.

Rotterdam. D. Hoogeraad, Amst. Veerkade 28. Dagelijks nam. 3 uur, (beh. Zondag.)

C. van der Kwast en A. van Weeghel, Dunne Bierkade. Dagelijks nam. 5 uur (beh. Zondag.)

Schiedam. J. Frijlink, Lage Nieuwstraat 11. Maandag en Donderdag nam. 1 uur van de Bierkade.

W. Spruitenburg, Amst. Veerkade 59. Vrijdag voorm. 5 uur.

Utrecht. G. Tetenburg, Amst. Veerkade 20. Dinsdag, Donderdag, Zaterdag nam. 3 uur.

Vlaardingen. De Willigen, Verschoor en Van Zevener (bij weekbeurt). Maandag 12 uur van het Zieke.

Voorburg. Maandag en Vrijdag 1 uur van het Zieke.

Stoombooten op:

Arnhem, Wageningen, Rhenen, Culemborg, Schoonhoven, enz. Maandagmiddag 12 uur en Donderdagavond 8 uur.
Breda en **Oudenbosch**, Vrijdag voorm. 6 uur.
Doesburg, Zutphen, Deventer, Zwolle, enz. Maandagmiddag 12 uur.
Dordrecht, Nijmegen, Tiel, Zalt-Bommel, Donderdagavond 8 uur.
'sHertogenbosch, Gorinchem, Dordrecht, Schiedam en **Delft,** Dinsdag en Donderdagavond 8 uur.
Maastricht, Weert, Helmond, en **Veghel,** Woensdagavond 8 uur.
Zwolle, Bergen-op-Zoom, Middelburg, p. beurtschepen om de 14 dagen.
Dordrecht. P. en G. Sillevis. Dunne Bierkade 12. Woensdag voorm. 7 uur en Vrijdagmiddag 3 uur.

BEZIENSWAARDIGHEDEN.

LANGE VOORHOUT.

Koninklijke Bibliotheek.

Voor iedereen dagelijks geopend, gedurende de maanden December en Januari van 10—3 uur, de overige maanden tot 4 ure, met uitzondering van Zon- en Feestdagen.

Aanvragen om boeken en handschriften ter lezing te bekomen, behooren te worden gedaan aan een der in de leeszaal aanwezige ambtenaren.

Kabinet van penningen en gegraveerde steenen.

is voor het publiek geopend Maandag, Woensdag en Vrijdag van 10 tot 4 uur. Toegang kosteloos.

Particulier Kabinet van Schilderijen

van wijlen den Heer Baron STEENGRACHT.

Lange Vijverberg 3.

Dagelijksch geopend, in de zomermaanden Mei—Novbr. van 10—4 uur; Wintermaanden van 2—4 uur.

Kon. Kabinet van Schilderijen.

(Mauritshuis)

Korte Vijverberg 29.

Dagelijksch geopend, van 1 April tot 1 November van 10 tot 4 uur. Op Zon- en Feestdagen van 12½ tot 4 uur. Van 1 November tot 1 April van 10 tot 3 uur. Op Zon- en Feestdagen van 12½ tot 3 uur. Toegang kosteloos.

Gemeente-Museum.

Korte Vijverberg.

Geopend gedurende de maanden Oct—Maart van 10—3 uur. Gedurende de overige maanden van 10—4 uur. Op Zon- en Feestdagen van 1 tot sluitingsuur. Toegang kosteloos.

Museum van Straf- en Folterwerktuigen.

(Gevangenpoort)

Op Werkdagen geopend van 10—4 uur. Op Zon- en Feestdagen van half 1—4 uur. Toegang kosteloos.

Museum Meermanno Westreenianum.

Prinsessegracht. 30.

(Boeken, Handschriften, Platen, Kaarten, Penningen, Munten, enz.)

Geopend den eersten en derden Donderdag van elke maand van 10—3 uur.

Toeganskaarten verkrijgbaar Lange Voorhout 34 of aan het Museum zelf.

Museum van Kunstnijverheid.

Prinsessegracht 3.

Geopend Woensdag van 12—4 uren à 25 cts. Zon- en Feestdagen van 12—4 uren, kosteloos.

Kon. Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.- Indië.

Heerengracht 21.

De bibliotheken zijn alleen geopend op werkdagen van 12—4 uur.

Kon. Zoöl. Bot. Genootschap.

VOORWAARDEN TER VERKRIJGING VAN TOEGANG.

1o. Lidmaatschap met toegang voor alle huisgenooten en dames of kinderen onder geleide;

bij Concerten beperkt tot de huisgenooten en 2 dames.

(*Onder huisgenooten zijn niet begrepen jongelingen boven* 18 *jaren, alsmede Logées.*)

	Jaarlijksche Contributie	Entréegeld
Aandeelhouders	f 21.55	f 3.—
Niet-Aandeelhouders	- 25.55	- 5.—
Officieren in werkelijken dienst of met verlof.	- 15.55	
Idem Regt. Grenadiers en Jagers.	- 9.50	
Inwonende Zoons van leden van 18—23 jaar	- 12.55	

De contributie gaat in met de maand dat men lid wordt. Bij vertrek wordt evenredige restitutie verleend.

2o. GEABONNEERDEN, RECHT HEBBENDE OP UITSLUITEND PERSOONLIJKE TOEGANG, ZONDER MEDEGELEIDE VAN DAMES OF KINDEREN.

	Jaarlijksche Contributie	
Aandeelhouders	f 11.55	Vrijgesteld van betaling van Entréegeld.
Niet-Aandeelhouders.	- 15.55	
Officieren in werkelijken dienst of met verlof.	- 10.55	
Idem Regt. Grenadiers en Jagers.	- 6.50	
Inwonende Zoons van leden van 18—23 jaar	- 8.—	

Nà den 1n Augustus „Geabonneerde" wordende, betaalt men de helft van de jaarlijksche contributie. Bij vertrek wordt evenredige restitutie verleend.

MONUMENTEN.

Standbeeld van Willem den Zwijger . .	Plein.
Ruiterstandbeeld van „ „ „ . .	Noordeinde.
Standbeeld van Koning Willem II. . .	Buitenhof.
„ „ Spinoza.	Paviljoensgracht.
Gedenkteeken voor Karel Bernhard, Hertog van Saksen-Weimar-Eisenach. . . .	Voorhout.
Gedenkteeken herstel Nederlandsch onafhankelijkheid	Plein 1813.

Fonteinen.

op het Binnenhof ter herinnering aan Graaf Willem II, Stichter van 's Gravenhage in 1250, en op het Bankaplein.

Een drinkbron ter nagedachtenis van wijlen Mr. C. Vosmaer in de Scheveningsche Boschjes bij de 2e Kinderspeelplaats, tegenover Zorgvliet.

Op het Binnenhof voorts de Trèveszaal, de Groote of Ridderzaal, *vulgairement* de Loterijzaal, de Vergaderzalen der 1e en der 2e Kamer van de Staten-Generaal.

Het Huis ten Bosch in het Haagsche Bosch.

INHOUD VOORWERK.

	Bladz.
Algem. Bestuur (Depart. van —)	25.
Algem. Rekenkamer	27.
„ Secretarie	34.
Apotbeek (Gemeente-)	40.
Archief en Biblioth (oud-)	36.
Bank van Leening	38.
Belastingen (Kantoren Directe — enz.)	40.
Betaalkantoor (Rijks-)	41.
Bezienswaardigheden	65.
Bodediensten naar omliggende gemeente	63.
Bouwpolitie	37.
Brandweer	38.
Burgemeesters der residentie van 1738—1758	32.
Burgelijken Stand	35.
Christelijke Feestdagen	22.
Controleur der Gemeente Financiën	36.
Departementen van Algem. Bestuur	25.
Duinwaterleiding	37.
Feestdagen (Christelijke	22.
Feestdagen (Israëlitische	25.
Fonteinen	68.
Gasfabriek	37.
Gemeente-Apotheek	40.
Gemeente-Ontvanger	36.
Gemeenteraad	31.
Gemeente-Secretarie	34.
Gemeentewerf	39.
Gemeente-Ziekenhuis	61.

	Bladz.
Gezantschappen (Vreemde)	31.
Havenmeester	39.
Hooge Raad van Adel	27.
Israëlitische Feestdagen	25.
Jaartellingen	20.
Kabinet der Koningin	27.
Kalender	7.
Keurmeester	40.
Maans- en Zonsverduisteringen	21.
Marktmeester	40.
Ministeriën	25.
Monumenten	67.
Munttafel	60.
Naamlijst der Burgemeesters van 's-Gravenhage van 1738—1758	32.
Ontvangers van belastingen, Zegel en Registratie, enz. enz	40.
Openbare Reiniging	39.
Pakschuiten	64.
Politie	36.
Postpakket (Binnenl. en Ned. Indië	43.
Postpakket (Buitenland)	49.
Postspaarbank	45.
Postwezen (Binnenland)	41.
„ (Buitenland)	45.
Postwissels (Binnenland)	44.
„ (Buitenland)	47.
„ (Telegraph)	58.
Raad van Adel (Hooge)	27.
Raad van State	26.

Bladz.

Reiniging (Openbare-) . 39.
Rekenkamer (Algemeene) 27.
Rijksbetaalkantoren . . 40.
Rijksbetaalkantoor. . 41.
Rijkstelegraaf . . . . 52.
Secretarie (Algemeene-) . 34.
Staten Generaal 1e Kamer 27.
Staten Generaal 2e „ 28.
Stedelijke Gasfabriek. . 37.
Stoombooten . . . . . 65.
Tarief Gemeente Ziekenhuis . . . . . 61.
Tarief Zegel. . . . . 58.
„ Zwem- en Badinrichting . . . . . . 61.
Telegraaf (Rijks-) . . . 52.
Tijdrekening. . . . . 20.
Verjaardagen Kon. Huis. 22.
Vreemde Gezantschappen 31.
Waagmeester . . . . 40.
Waarborg Gouden- en Zilveren werken . . 40.
Waterleiding . . . . 37.
Zegel (Tarief van het) . 58.
Ziekenhuis (Gemeente) . 61.
Zons- en Maansverduisteringen . . . . . . 21.
Zons-op-en ondergang . 20.
Zwem- en Badinrichting. 61.

STATUTEN

DER

Vereeniging „DIE HAGHE".

Goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 15 December 1890, N°. 36.

ART. 1. De vereeniging „die Haghe" heeft tot doel de geschiedenis van 's-Gravenhage uit de bronnen te leeren kennen en te doen kennen.

Dit laatste zal zij trachten te bereiken door het uitgeven van geschriften en, zoo noodig, door het houden van lezingen en voordrachten.

De vereeniging is gevestigd te 's-Gravenhage.

ART. 2. Zij wordt, behoudens het bepaalde in Art. 12, opgericht voor den tijd van 29 jaren, te rekenen van den dag, waarop de Koninklijke goedkeuring op de statuten zal zijn verkregen.

ART. 3. De vereeniging bestaat uit werkende leden, waartoe ook de zes oprichters behooren, buitengewone leden, correspondeerende leden, eereleden, donateurs en donatrices, terwijl ook een beschermheer kan gekozen worden.

Zij worden, met uitzondering van de buitengewone leden, de donateurs en donatrices, benoemd door het bestuur.

Buitengewone leden nemen rechtstreeks geen deel aan de werkzaamheden der vereeniging, maar steunen de vereeniging door het betalen der contributie.

Correspondeerende leden zijn personen, die, buiten 's-Gravenhage woonachtig, zich voor de vereeniging verdienstelijk maken, of kunnen maken; zij betalen, even als de eereleden, geen contributie en hebben een adviseerende stem.

Tot eereleden kunnen alleen zij benoemd worden, die zich, òf in hun werkkring, òf door hun wetenschappelijken arbeid, in verband met het doel der vereeniging, buitengewoon onderscheiden of onderscheiden hebben.

Donateurs en donatrices zijn zij, die jaarlijks eene som van meer dan vijf gulden of het vijfvoud daarvan in eens aan de vereeniging schenken.

De werkende en buitengewone leden betalen eene contributie van vijf gulden 's jaars, te betalen in het begin van het jaar.

ART. 4. Het bestuur bestaat uit zes leden, uit de werkende leden te kiezen, bij meerderheid van stemmen.

Het kiest uit zijn midden een voorzitter, een penningmeester en een secretaris.

Voor de eerste maal bestaat het bestuur uit de zes oprichters.

ART. 5. De leden van het bestuur worden gekozen voor den tijd van zes jaren.

Om de drie jaren treedt de helft der bestuursleden af, volgens rooster.

Elk lid is terstond herkiesbaar.

De eerste aftreding van bestuursleden heeft plaats in 1894.

ART. 6. Het bestuur vergadert zoo dikwijls als zulks noodig zal zijn.

Behalve de noodzakelijke uitgaven, en die welke tot dekking der kosten voor het uitgeven der geschriften der vereeniging dienen, is het bestuur bevoegd, handschriften of documenten aan te koopen, die voor het doel der vereeniging nuttig kunnen zijn.

ART. 7. De geschriften der werkende leden, voor zooverre zij daartoe geschikt zijn, dit ter beoordeeling van het bestuur, zullen voorloopig geplaatst worden in het Haagsch Jaarboekje, wanneer dit tot het orgaan van de vereeniging is aangenomen.

ART. 8. Behalve het archief der vereeniging en zaken die daartoe minder geschikt zijn, zullen voorwerpen door aankoop of geschenk verkregen, in bruikleen afgestaan worden aan het Gemeente-museum van 's-Gravenhage.

ART. 9. De in Art. 3 opgenoemde personen krijgen ieder een exemplaar van de door de vereeniging uitgegeven werken van het tijdstip af van hun lidmaatschap.

De voor dien tijd uitgegeven werken zijn voor hen verkrijgbaar, voor zoover de voorraad strekt, tegen een door het bestuur te bepalen prijs.

ART. 10. Jaarlijks zullen minstens vier vergaderingen van de werkende leden gehouden worden, waartoe ook de eere- en correspondeerende leden worden uitgenoodigd. Op de leesvergaderingen hebben de in Art. 3 genoemde personen toegang.

Op de eerste, of tweede vergadering, van het jaar, zal door den secretaris verslag uitgebracht worden over den toestand en de werkzaamheden der vereeniging, en tevens de penningmeester rekening en verantwoording doen van zijn beheer.

Op deze vergadering zullen de beschermheer, de andere leden, en de donateurs en donatrices worden uitgenoodigd.

ART. 11. Voorstellen tot wijziging van deze statuten kunnen alleen door werkende leden worden gedaan. Zij moeten minstens eene maand vóór de vergadering bij het bestuur ingediend zijn en behoeven voor hunne aanneming een meerderheid van twee derde der door de werkende leden uitgebrachte stemmen en treden niet eerder in werking dan nadat daarop de Koninklijke goedkeuring is verkregen,

ART. 12. Alleen de werkende leden kunnen voorstellen doen tot verlenging van den duur dezer vereeniging of tot ontbinding daarvan: zij kunnen alleen behandeld worden op eene daartoe belegde vergadering.

Tot de aanneming dezer voorstellen wordt eene meerderheid van twee derde der door de werkende leden uitgebrachte stemmen vereischt.

Ingeval tot ontbinding wordt besloten, worden de eigendommen der vereeniging aan het Gemeente-museum te 's-Gravenhage geschonken, met inachtneming der bepalingen van art. 1702 van het Burgerlijk Wetboek.

Aldus vastgesteld op de vergadering van 30 September 1890.

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN, *Voorzitter.*

Mr. J. B. J. N. RIDDER DE VAN DER SCHUEREN, *Penningmeester.*

J. C. VAN DER MUELEN, *Secretaris.*

Dr. R. KRUL.

L. J. J. HAGERAATS.

P. ZWART.

HUISHOUDELIJK REGLEMENT

DER

Vereeniging „DIE HAGHE."

(Vastgesteld in de Bestuurs-Vergadering van 13 April 1891, en gearresteerd in de eerste Vergadering der Werkende leden, op 18 April d. a. v.)

ART. 1. Geheel overeenkomstig de Statuten tracht het bestuur de algemeene vergaderingen dienstig te doen zijn aan het doel der vereeniging.

ART. 2. Tijd en plaats van alle vergaderingen of bijeenkomsten, zoowel voor het bestuur als voor de leden, moeten minstens vijf dagen te voren door den secretaris, aan de daarbij betrokken leden worden medegedeeld

ART. 3. De voorzitter belegt en leidt de algemeene en bijzondere vergaderingen.

ART. 4. Op schriftelijk verzoek van minstens vier werkende leden is hij verplicht eene algemeene vergadering te beleggen.

ART. 5. De vergaderingen worden *stipt* op den bepaalden tijd geopend.

ART. 6. Bij afwezigheid of ontstentenis van den voorzitter neemt de penningmeester de leiding der vergadering op zich, en, zoo deze daarin verhinderd is, de oudste in jaren der aanwezig zijnde bestuursleden.

ART. 7. Bij afwezigheid of ontstentenis van den secretaris, neemt de jongste in jaren, der aanwezig zijnde bestuursleden, het secretariaat waar.

ART. 8. De secretaris zorgt er voor, dat op de vergadering de notulen der vorige vergadering, en de overige noodige stukken, aanwezig zijn.

ART. 9. Op de bestuurs-vergaderingen kunnen geene besluiten genomen worden als er minder dan vier leden tegenwoordig zijn,

en op de algemeene vergaderingen evenmin, als er minder dan zeven werkende leden tegenwoordig zijn.

ART. 10. De werkende leden hebben het recht tot introductie van niet-stadgenooten op de algemeene vergaderingen.

ART. 11. Het bestuur kan deze bepaling opheffen en uitbreiden, en, tot de leesvergaderingen, ook stadgenooten met dames uitnoodigen.

ART. 12. Ook de werkende leden hebben het recht op de leesvergaderingen, ieder twee dames mede te brengen.

ART. 13. Het stemmen over personen geschiedt met gesloten briefjes; over zaken kan mondeling gestemd worden, tenzij een der leden het tegendeel verzoekt.

ART. 14. Bij staking van stemmen over personen beslist het lot, en over zaken de voorzitter of zijn plaatsvervanger.

ART. 15. Werkende en correspondeerende leden eenmaal benoemd, en voor het lidmaatschap terstond, of later bedankt hebbende, kunnen later niet meer voor dat lidmaatschap in aanmerking komen.

ART. 16. Slechts éénmaal 's jaars worden werkende, correspondeerende- of eereleden benoemd; dit geschiedt op de bestuursvergadering, voorafgaande de 1e algemeene vergadering van het jaar.

ART. 17. Het boekjaar loopt van 1 Januari tot 31 December.

ART. 18. Tot het nazien der rekening worden in de laatste te houden algemeene vergadering door het bestuur vier leden, geen lid van het bestuur zijnde, uitgenoodigd, uit de werkende en buitengewone leden te kiezen.

ART. 19. Dit huishoudelijk reglement, gegrondvest op de Statuten der vereeniging «*die Haghe*», treedt in werking, onmiddellijk na de mededeeling ervan op de 1e algemeene vergadering op 18 April 1891.

HET BESTUUR.

VERSLAG van den toestand, en van de werkzaamheden der Vereeniging „*Die Haghe*", loopende van 18 April 1891 tot het einde van September 1892.

Mijne Heeren!

Zooals aan de meesten Uwer uit de toezending van het Haagsch Jaarboekje voor 1892 reeds is gebleken, is aan het voornemen van het bestuur, om dat werk als orgaan onzer vereeniging aan te nemen, gevolg kunnen gegeven worden. De eigenaar dezer uitgave, onze Voorzitter, tevens redacteur van het Jaarboekje, werd daartoe belangeloos bereid gevonden, en blijft zich met de redactie belasten.

Een gedeelte van den tekst van genoemd werk bevat nu voortaan het jaarlijksch verslag van den toestand, en van de werkzaamheden onzer vereeniging, de naamlijst der leden en verdere officieele mededeelingen van het bestuur, en wordt u *gratis* toegezonden.

Het aantal leden is voortdurend toenemende, en bestaat thans uit: 4 eereleden, 31 werkende leden, 28 buitengewone leden en 8 correspondeerende leden, terwijl er ééne donatrice en twee donateurs zijn.

Op de bestuursvergadering van 17 Maart werden tot werkende leden benoemd de Heeren F. de Bas, Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland, R. H. Driessen (vroeger buitengewoon lid), W. van der Endt (vroeger buitengewoon lid), C. F. Gijsberti Hodenpijl, Dr. C. Hofstede de Groot, W. J. Huygens, P. Louwerse, J. Margadant, C. H. Peters, M. A. Reiss, en M. G. Wildeman (vroeger buitengewoon lid); tot correspondeerende leden de Heeren J. J. Graaf te Ouderkerk aan den Amstel en A. F. Beurde te Roermond; tot eerelid de Heer A. A. Looyen, directeur van het Koninklijk Penningkabinet.

Als buitengewone leden zijn toegetreden de Heeren G. G. W. van den Bergh, J. J. Ninck Blok, Dr. A. Bredius, W. C. van Dusseldorp, J. C. Gijsberti Hodenpijl van Hodenpijl, Mr. C. A. van der

Kemp, P. van Leeuwen, L. U. Rengers van Naerssen, M. A. E. Phaff en J. W. Smit.

Onder de geleden verliezen moeten we met diep leedwezen noemen het afsterven van ons geacht werkend lid Jhr. C. A. van Sypesteyn. Een woord van hulde wordt hem in dit Jaarboekje gebracht.

De toestand der kas van de vereeniging is gunstig te noemen. Volgens de op de vergadering van 30 Maart 1892 goedgekeurde rekening van den penningmeester bedroegen de ontvangsten over het jaar 1891 de som van *f* 304,49, terwijl de uitgaven waren *f* 95.74, zoodat op 1 Januari 1892 er een batig saldo was van *f* 208.75, dat echter moet verminderd worden met een bedrag van ruim *f* 60.— dat op 1 Jan. 1892 nog moest worden betaald voor onkosten op 1891 vallend.

De boekerij neemt langzamerhand in omvang toe, zooals blijkt uit het verslag daarvan uitgebracht door den Heer P. Zwart, die zich in de plaats van den Heer Dr. Krul met de zorg voor de bibliotheek heeft belast.

Vergaderingen met werkende leden werden gehouden op 1 October 1891 en 30 Maart 1892, waarop verschillende belangrijke mededeelingen werden gedaan.

In de vergadering van 1 October werd in de eerste plaats het woord verleend aan den Heer J. Tideman. Daar *Die Haghe* hoofdzakelijk de beoefening beoogt van de geschiedenis der Residentie, in haar geheelen omvang, en dus ook van zijn inwoners, verzocht spreker de aandacht zijner hoorders voor een korte mededeeling aangaande Constantijn Huygens en zijn beroemden zoon Christiaan.

Den naam van Constanter noemde hij om der Vergadering opmerkzaam te maken op een door hem medegebracht en tentoongesteld zeer groot aanplakbiljet, houdende de veilconditiën van het beroemde woonhuis van Neerlandsch grooten dichter en staatsman, dat ter plaatse stond, waar thans het Ministerie van Justitie is gebouwd, en welks tuin zich uitstrekte op het daaraan grenzend terrein, waar thans het gebouw van den Hoogen Raad en het Ministerie van Koloniën zijn opgetrokken.

Van het huis zelf is weinig meer overgebleven dan de betimmering van een der vertrekken, welke thans, als Huygens-kamer, een der sieraden vormt van het Rijksmuseum te Amsterdam.

Het aanplakbiljet zelf, dat in den breede alle onderdeelen der, door tijdgenooten zoo zeer geroemde huizinge, beschrijft, is dus van een zeer groot belang, even als de fransche veilings-

conditiën — voor het buitenland gemaakt, die in het Nederlandsch vertaald, door den Heer J. C. van der Muelen in het *Haagsch Jaarboekje* van 1889 blz. 67—84 ingezonden zijn.

Nog belangrijker was sprekers mededeeling aangaande Christiaan Huygens, wien sedert korten tijd de eer der uitvinding van de slingeruurwerken betwist wordt.

Zonderling, dat, terwijl nu juist een kring van uitnemende geleerden, met medewerking van de Koninklijke Academie van Wetenschappen en de Haarlemsche Maatschappij van Fraaye Konsten, Christiaan's roem voor goed vestigen, door de uitgave zijner *Correspondance*, thans een franschman, de heer P. de Fleury beweert, dat vóór het eerste slingeruurwerk in Nederland, reeds te Angoulême een slingeruurwerk vervaardigd was.

Spreker bewees, met de correspondentie van Christiaan in de hand, hoe ongerijmd deze aanval op onzen nationalen roem is, en herinnerde hoe een dergelijke aanval reeds door prof. van Swinden was weerlegd. Hij deelde mede, dat zijn antwoord op de brochure des heeren de Fleury spoedig in druk zou verschijnen, en overtuigde de vergaderden zoo zeer van de onhoudbaarheid der bewering van den aanvaller, dat — op uitnoodiging van den Voorzitter — de Vergadering, door op te staan, hulde bracht aan de nagedachtenis van den grooten Christiaan Huijgens, den uitvinder der slingeruurwerken.

Een woord van uitbundigen lof bracht de heer Tideman aan den Voorzitter van *Die Haghe*, wiens eerste werk het als 't ware, bij de aanvaarding zijner functie als archivaris der Gemeente, was geweest om den slinger, die Huygens in 1657 in den toren te Scheveningen had doen aanbrengen, op te zoeken, en te doen opstellen. [1])

Na den heer Tideman kreeg de heer Fred. Caland het woord, die een door hem op het Rijksarchief, in het cartularium der voormalige Hofkapel, gevonden charter voorlas. Hieruit bleek niet alleen, dat de gissing, als zou de Schoolstraat vroeger Kerkstraat geheeten hebben, juist was, doch tevens hoe destijds (1535) die school, door de geestelijkheid der Lieve Vrouwekapel gesticht, en door „die van den gerechte" tegen concurrentie beschermd was. Een der bepalingen in die stichtingsakte schreef voor, dat de rector der school met dertig zijner scholieren zou deelnemen aan den jaarlijkschen Ommegang met de doornenkroon.

Nog deed de heer Mr. A. E. H. Goekoop eenige mededeelingen

[1]) Zie zijne werkzaamheden dien aangaande, o. a. in Album der Natuur, 1884 1e afl., en Eigen Haard van 2 en 9 Maart 1889.

omtrent de onlangs in een huis aan de Korte Hoogstraat ontdekte gobelins. Het grootste der drie stelt Paris voor; Mercurius leidt den jongen herder naar Minerva, Juno en Venus. De beide kleinere, wier kleuren evenzeer goed bewaard zijn, toonen een man, die een mand met vruchten draagt. en een oude vrouw met een jong meisje.

Al baart het wellicht verwondering, dat in zulk een weinig aanzienlijke straat als de Korte Hoogstraat, die in de vorige eeuw zelfs in de wandeling Dronkemansstraatje genoemd werd, zulke kostbare wandtapijten worden gevonden, zoo bedenke men, dat met de tijden, ook het gehalte der straten veel veranderd is. Waar bijvoorbeeld te Amsterdam admiraal Swartenhout en Piet Heijn in de Nes woonden, geschiedde dit hier ter stede evenzeer, en uit een onderzoek in het stedelijk archief was het den heer Goekoop gebleken, dat het huis, waar nu de gobelins gevonden zijn, van 1663 tot 1700 bewoond werd door de familie van Alphen. Het ligt voor de hand, dat de Secretaris van het Hof van Holland Willem van Alphen, die het in 1668 bewoonde, er de gobelins in heeft doen aanbrengen.

Naar aanleiding eener mededeeling van den Heer Mr. A. de Wit ten opzichte van het brandgevaar, dat voor de oude kerkregisters in verschillende gemeenten bestaat, werd eene Commissie benoemd tot het doen van voorstellen om daarin te voorzien. Tot leden dier Commissie werden benoemd de Heeren Mr. A. de Wit, A. A. Vorsterman van Oijen en J. Tideman; deze laatste heer werd later vervangen door den heer M. G. Wildeman.

De heer Vorsterman van Oijen stelde nog ter bezichtiging eenige wapens uitmakende een rand van een ouden plattegrond van 's-Gravenhage. [1])

Op de vergadering van 30 Maart 1892 werden behalve eenige huishoudelijke bezigheden o. a. door den voorzitter medegedeeld, dat het bestuur een klein kaartje, van 1543, voorkomende op den bekenden plattegrond van 's-Gravenhage uit den atlas van J. van Deventer, had laten nateekenen voor het archief der Vereeniging, alsmede dat hij heeft kunnen opmerken dat zijn stukje „Schrijf toch niet 's-Hage", reeds eenige uitwerking gehad heeft, daar enkele der Haagsche bladen, met name het Dagblad en de Avondpost krachtig medewerken om dat misbruik tegen te gaan. Ook de redactie van het tijdschrift de Portefeuille

[1]) Het verslag dezer vergadering is grootendeels ontleend aan het Dagbl. v. Z. H. en 's-Grav. van 24 Oct. 1891.

heeft toezegging gedaan om voortaan het leelijke 's-Hage uit hare kolommen te bannen, terwijl ook de Nieuwe Rotterdammer Courant voor de zaak gewonnen is. Vervolgens gaf hij een zeer uitvoerig overzicht, van wat jarenlange onderzoekingen in de Haagsche archieven hem geleerd hebben omtrent de oude Haagsche aardewerk- en porceleinfabrieken. [1])

Na hem deelde de heer J. A. H. Mialaret, daartoe op deze vergadering uitgenoodigd, eenige bijzonderheden mede betreffende het technisch gedeelte dezer industrieën, terwijl het lid, de Heer H. de Voogd van der Straaten, en de Heer H. de Regt, als gast tegenwoordig, nog enkele mededeelingen ten beste gaven over de fabriek van 1843, van Steffen en Hüpsch.

Leesvergaderingen met dames werden gehouden op 20 April en 10 Mei. In de vergadering van 20 April vervulde de Hoogleeraar Dr. Jan ten Brink van Leiden de spreekbeurt.

Geroepen een onderwerp te behandelen, dat verband hield met de geschiedenis onzer schoone stad, zocht prof. ten Brink dat natuurlijk in de door hem bij uitnemendheid beoefende wetenschap: de letterkunde.

En zoo kregen we dan van hem iets te hooren — op de karakteristieke wijze, die des hoogleeraars voordrachten kenmerkt — van een Haagschen dichter uit de middeleeuwen en van een werk van dien dichter, dat onder de beste Middel-Nederlandsche geschriften mag gerekend worden.

Dat werk was „der Minnen loep", en de dichter Heer Dirc Potter Van der Loo. Dirc was de zoon van zekeren Gerrit Potter, die in het laatst der 14e eeuw secretaris was van den Beierschen Graaf en hier woonde. Dat hij en zijn zonen zich Van der Loo noemen is een gevolg van de omstandigheid, dat onze Dirc, behalve poëet ook diplomaat was, en, na een zijner zendingen, van graaf Willem VI het aan Hagenaars niet onbekende „Kleine Loo", een landgoed in de „parochie van Voorburg", cadeau kreeg.

Dirc Potter was, zooals gezegd, poëet. Hij zegt van zichzelf, dat hij de oude poëeten met vlijt bestudeerde en van exacte wetenschappen den brui gaf. En onmiskenbaar vertoont hij in zijn gedicht „der Minnen loep" artistieke hoedanigheden. Het was juist door een diplomatieke zending, dat hij gelegenheid kreeg zijn talent als dichter te toonen. Immers in 1411 zond de Graaf hem naar Rome, waar hij een vol jaar moest verblijven. Daar kwam hij aan in den tijd der Renaissance van de oude letteren; de

---

[1]) Deze studie zal gedrnkt wordeu.

beweging, door Boccaccio en Petrarca in het leven geroepen, was in vollen gang. En het schijnt, dat de lezing van de wereldberoemde novellen uit de „Decamerone" hem aanleiding gaf een Hollandsch dichtwerk te scheppen, dat eveneens moest handelen over de liefde, en dat hij „der Minnen loep" noemde.

In dat werk behandelt hij dan: de gekke liefde, de goede liefde, de geoorloofde en de ongeoorloofde liefde, rubrieksgewijze, soms nog met onderverdeelingen en telkens de een of andere stelling, in een zedeles, toelichtend uit een „exempel". Zoo treft men bij hem ook aan het verhaal uit de 100ste novelle van de Decamerone, de geschiedenis van Griseldis, het toonbeeld van echtelijke trouw en geduld — maar met veranderde namen, — waaruit bleek dat Dirc Potter reeds van het in onzen tijd zoo veel gebruikelijke en gelaakte plagiaat niet afkeerig was.

Maar wat het kenmerkend verschil is tusschen Boccaccio en zijn Nederlandschen navolger is, dat de eerste, artist in merg en nieren, zijn beroemd werk schreef geheel in den wuften geest van het weelderig Florence van zijnen tijd, terwijl Potter in zijn werk, nevens artistieke trekken en kleinburgerlijke gedachten, streeft naar moraliseeren, alzoo aan zijn gedicht een zekere tendenz geeft. Evenwel, de moraal van den Haagschen dichter gaat niet diep, hij is op 't punt van zeden een uiterst conciliant man. Vurig bewonderaar van het ewig weibliche, en van erotischen aanleg, is hij een soort Cats van de 15 eeuw, een van hen die, would be-zedig, allerlei ondeugende dingen zeggen.

En zoo prof. ten Brink, van Potter's eigenaardige taal gewoon Hollandsch makend, bij het citeeren van den dichter zeer onzichtig te werk ging, moeilijk ging het aan, om alles doekjes te winden en stellig hebben er van de jonge dames, die onder het vrij talrijk gehoor waren, nu en dan wel eens enkelen gebloosd.

Dirc Potter heeft na zijn terugkomst van Rome in 1412 op last van Graaf Willem VI nog menigen dienst bewezen. Hij was o. a. baljuw van den Haag. Hij stierf in 1428 en heeft, zonderling genoeg, bij het nageslacht betrekkelijk weinig bekendheid gevonden.

Des te meer mag men prof. ten Brink dus erkentelijk zijn den Haagschen dichter en zijn lied der onsterfelijke min uit de stoffige archieven voor ons te hebben te voorschijn gehaald.

Den 10en Mei werd tevens eene historische kunstbeschouwing gegeven.

De Voorzitter der Vereeniging, de heer A. J. Servaas van

Rooijen, arschivaris der Gemeente 's-Gravenhage, sprak over de wording onzer goede stad van inwoning, hoofdzakelijk naar aanleiding van, en in verband met de prenten en afbeeldingen, door het werkend lid der Vereeniging, mr. A. E. H. Goekoop, daartoe afgestaan, en aan de wanden der zaal geëxposeerd.

Allereerst wees spreker er op hoe nog altijd — trots de pogingen, welke *Die Haghe* aanwendt om dit misbruik te weren — nog velen „'s-Hage" gebruiken, om vervolgens mede te deelen hoe die vorm eenmaal ontstaan, in een tijd van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap toen de vurigste patriotten in den grondvorm „'s-Gravenhage" een inbreuk zagen op de onvolprezen Gelijkheid, veld moest winnen, niet bedenkende, dat ze daarmede hun stelsel van Vrijheid een gevoeligen stoot gaven.

Op den oervorm van 's-Gravenhage terugkomend, herinnerde spreker hoe Graaf Willem II, later Roomsch Koning, wiens beeltenis de fontein op het Binnenhof siert, op dat zelfde Binnenhof een paleis stichtte hem als vorst, wellicht eens als Keizer, van het Duitsche Rijk waardig. Hij herinnerde hoe de rijk met aardsche goederen gezegende jonge Graaf, aangewezen als de stichter van het Stadhuis te Alkmaar en van het slot Doornenburg, bij het Haagsche Bosch een jachtslot deed bouwen, dat, door zijn nazaat uitgebreid, de grondslag werd, waaromheen „het dorp der dorpen" ontstond.

Zich bepalende tot de grafelijke huizinge, wees spreker op den ooievaar, welke reeds afgebeeld is op een oud prentje in de zoogenaamde Divisiekroniek. Naar aanleiding daarvan herinnerde spreker hoe dezelfde ooievaar reeds op een 16e eeuwsch stadszegel van den Haag voorkomt, hoe de spraakmakende gemeente dien ooievaar in verband bracht met de geboorte van Karel den Stoute, doch deelde ook mede hoe de ooievaars reeds in 1587 op kosten der Gemeente werden verzorgd.

Spreker, die, door zijn betrekking tot het Gemeente-museum, meer dan menig ander in de gelegenheid is om op te merken hoe vreemdelingen en touristen — de „snelreizigers" uitgezonderd — geboeid worden door den heerlijken aanblik van den Hofvijver, die zijn wedergade in ons land niet heeft, verhaalde vervolgens hoe het eilandje in dien vijver ontstaan is. Hij deelde mede, dat in het laatst der 16e eeuw in dien vijver een vischkaar werd geplaatst ten behoeve der zwemvogels, die in dien vijver gehouden werden; hoe die kaar weldra vervangen werd door een houten stelling en hoe daarop van lieverlede het eilandje zich ontwikkelde, dat thans den vijver zoo zeer ten sieraad

strekt. Reeds op een prentje van 1650 is dat eilandje afgebeeld, echter met slechts éen boom er op.

Terugkeerende tot de eigenlijke gebouwen, leidde spreker zijn aandachtig gehoor rond op deze voor de geschiedenis van ons land zoo hoogst gewichtige plek, waar langen tijd over vrede of oorlog, soms in gansch Europa, werd beraadslaagd, waar Floris V leefde, Jacoba van Beieren huwde met Jan van Brabant waar Willem V als „bezetene" gekerkerd werd, waar het Kapittel van het Gulden Vlies vergaderde en de 25 vliesridders den 3n Mei 1456 de 25-jarige herdenking van de instelling der orde vierden, waar in 1581 Koning Filips van Spanje werd afgezworen, en in 1651 de Groote Vergadering werd gehouden, waar Maurits en Frederik Hendrik huisden, en waar Jan de Witt en Willem III het lot van Europa beheerschten. Doch ook was datzelfde Binnenhof getuige van het onthalzen van Oldenbarneveldt en van den dolzinnigen aanslag van Mourant in den Patriottentijd.

Aan de hand van den Rijksbouwmeester Peters en van den verdienstelijken historiograaf Ising leidde nu spreker de talrijk aanwezigen in de eigenlijke Groote zaal rond, wees er op hoe de legende van het dak, hetwelk van cederhout van den Libanon heet gemaakt te zijn, evenals vele legenden niet steekhoudend is gebleken, en deelde mede hoe in deze zaal in 1586 het banket ter eere van Leycester, en in 1624 het ballet ter eere van Henriette Marie gegeven werd. In 't begin der 17e eeuw werden er stalletjes in opgeslagen en meestal boeken verkocht; in 1709 werd zij bestemd voor de trekkingen der Staatsloterij — van daar de naam Loterijzaal — en van 1808 tot 1815 deed zij afwisselend dienst als exercitieloods en militair hospitaal.

De in den loop der tijden op den vijand veroverde vaandels en standaarden, welke deze prachtig getimmerde zaal versierden, werden in 1806, op last van Koning Lodewijk, naar het Paleis te Amsterdam overgebracht.

Het Binnenhof is de kern geweest waaruit *des Graven Haghe* ontstond, dat reeds in 1424 verheven werd tot een kleine Heerstad en in 1528 gelijk gesteld werd met Rotterdam, dat in 1576 zijn Remonstrantie aan den Zwijger zond, en het voorrecht mocht genieten bijna zeven eeuwen alle Graven, Stadhouders en Koningen voor langer of korter tijd ter residentie te verstrekken, dezelfde plaats waarvan een Vondel zong:

„Hofjonfer, rijk van praal, die al van ouds vermetel
Op Uwe Graven Stofte en grafelijken zetel,
Met kunst gevlochten Haag! besproeid van Vijverstroom,
Die kiesch de wortels lekt van den Oranjeboom."

Na de pauze hield de heer R. H. Driessen de aanwezigen nog eenigen tijd aangenaam bezig met op gezellige wijze den levensloop te verhalen van een kranig soldaat, den sergeant-tamboer van het regiment grenadiers en jagers, Cornelis Johannes Schijf, die zelf in de zaal tegenwoordig was. Aanvangende met zijn geboorte, den 15en October 1837, ging spreker den ganschen loopbaan van Schijf na, wiens borst op waardige wijze prijkt met het gouden eeremetaal voor 30-jarigen trouwen dienst. Eigenaardig is 't te vermelden, dat Schijf, 14 daag na de lezing, bevorderd werd tot Sergeant-majoor titulair.

In den loop zijner rede vond de heer Driessen gelegenheid in vurige bewoordingen te schetsen, welke beteekenis de soldaat aan zijn vaandel hecht en welke gevoelens dat in hem opwekt, terwijl hij eindigde met een hartelijke heilbede voor H. M. Koningin Wilhelmina. [1])

Naar aanleiding van de viering van het gouden huwelijksfeest van Hare Koninklijke Hoogheid, mevrouw de Groot-Hertogin van Saxen, geb. Prinses der Nederlanden, is door het bestuur eene Commissie benoemd tot het ontwerpen eener hulde aan onze doorluchtige donatrice. Door de heeren L. J. J. Hageraats en W. Jansen leden dier commissie, is na overleg met het bestuur, besloten tot het zenden van een adres van gelukwensching, namens de vereeniging.

Dit adres, op perkament, versierd met het wapen van 's-Gravenhage, en in gothieke letters geschreven, is dien ten gevolge aan hare Koninklijke Hoogheid verzonden.

Het is van den volgenden inhoud:

Aan Hare Koninklijke Hoogheid Mevrouw Wilhelmina Sophia Louisa Groothertogin van Saxen, geb. Prinses der Nederlanden.

Mevrouw!

De Vereeniging „die Haghe" zich toeleggende op de geschiedenis van Nederlands Hofstad, is zich diep bewust, hoe die stad haar luister en welvaart en haar groote glorie dankt aan het doorluchtig en ons allen zoo dierbaar Vorstelijk Huis van Oranje

[1]) Grootendeels ontleend aan het Dagbl. van Z. H. en 's-Gr. van 12 Mei 1892.

Nassau. Zij weet hoe Uwe Koninklijke Hoogheid, het voorbeeld volgende der edelsten van Uw doorluchtig Geslacht, 's-Gravenhage steeds een warm hart heeft toegedragen, en in ontelbare weldaden die liefde getoond heeft. Dankbaar mag zij dan ook Uw gevierden naam plaatsen aan het hoofd harer weldoeners.

Daarom nadert genoemde vereeniging eerbiedig tot Uw zetel om Uwe Koninklijke Hoogheid hare gelukwenschen over te brengen in Haar Gouden Huwelijksfeest. Spare de goede God Uw Koninklijke Hoogheid nog vele jaren voor Haren doorluchtigen Gemaal en Haar vorstelijk gezin, voor het heil harer onderdanen, voor het geluk ook van ons Vaderland en in 't bizonder voor den bloei van de alonde zetelstad der Oranjes.

Het Bestuur der Vereeniging.

(volgden de handteekeningen.)

Ten slotte zij aangestipt, dat onze Voorzitter, met machtiging van het Bestuur der Vereeniging op de Sporttentoonstelling heeft ingezonden de vier jaargangen van het Haagsch Jaarboekje, met het oog op enkele daarin voorkomende stukken omtrent vroegere *Sport*. Een toelichtende lijst gaf een overzicht dier stukken. De redacteur was zoo gelukkig daarmede in Groep *a*, algemeene literatuur, de bronzen medaille te behalen, welke de Heer Servaas van Rooijen, op den bekroningsdag, 1 October, eigenhandig, met het diploma, in ontvangst heeft genomen.

Met deze heuchelijke mededeeling meenen we, dat ons verslag waardig wordt gesloten.

's-Gravenhage, 8 October 1892.

STAAT DER BOEKERIJ.

Onze hooggeachte Bibliothecaris de Heer Dr. R. KRUL, heeft in het Jaarboekje van 1892 het woord van Columbus: *El mundo es poco* op onze boekenschat toegepast. Gerust mogen wij met onze appreciatie in die richting een stap verder gaan en zeggen dat onze bibliotheek nog veel kleiner is dan de wereld. Intusschen is zij toch weer aanmerkelijk toegenomen, ja, meer dan verdubbeld, en met zekerheid kunnen wij zeggen, dat er, wanneer het zoo door blijft gaan, eens een tijd zal komen, waarop de geheele wereld te klein zal wezen om al de boeken van Die Haghe te bevatten. Dan zullen wij naar eene bergplaats moeten omzien buiten de grenzen dezer wereld; maar dat is van later zorg. Voorloopig hebben wij genoeg te stellen met eene andere moeilijkheid; deze namelijk, hoe en waar wij binnen genoemde grenzen een geschikt plaatsje voor onze boekerij zullen vinden. Deze moeilijkheid bestaat; daarvan weten o. a. de Heer Dr. KRUL en ondergeteekende te spreken. Is er misschien iemand, die ons daaruit zou weten te helpen?

De boekwerken nu, waarmede onze bibliotheek sedert de laatste opgave verrijkt is geworden, zijn de volgende. Wij zullen de vrijheid nemen met nummertjes te werken: dat geeft als er wat veel komt, een duidelijker overzicht. Derhalve:

1. *Geschiedenis der Staatsomwenteling in Nederland voorgevallen in het jaar 1813*, door Mr. Herman Bosscha; een belangrijk werk in 4 deelen 8° met platen (uitgave Amsterdam 1814), wat wij te danken hebben aan den heer Dr. B. L. v. d. Hegge Zijnen.

2. *De Vermaeklijkheden van Hollandt enz.* door J. de Parival, Amsterdam 1663, een werkje in 12° met platen, bestaande uit twee ineengebonden deelen, waarvan het eerste handelt over de steden en dorpen van Holland met hare bewoners en dezer zeden en gewoonten; het tweede over de regeering en de Vorsten van Holland tot het jaar 1655. Dit boekwerk is een geschenk van den Heer M. G. Wildeman.

3. *De Vaderlandsche Historie verkort en bij vraagen en antwoorden voorgesteld ; Oorspronkelijke Beschrijving van de vermaerde Belegering en 't Ontzet der Stad Leiden enz.*, door Adrianus Severinus, 4e druk.

De Leidsman der vreemdelingen door 's-Gravenhage en omliggende Dorpen; drie saamgebonden werkjes in 8°, versierd met koperplaten en respectievelijk gedrukt in de jaren 1758, 1757 en 1763. Vooral het laatste schijnt ons toe voor onze vereeniging van zeer groot belang te zijn. Het geheel is ons geschonken door den Heer P. J. Frederiks.

4. Een overdruk uit het Amsterdamsch Jaarboekje van 1889, getiteld: *Huwelijksgebruiken te Amsterdam in 1743*; een dito uit het Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis, Deel VII, met den titel: *Nog eens de schildersconfrerie Pictura te 's-Gravenhage*; een ander uit de Nederlandsche Spectator 1886: *Het Eeuwfeest te Biervliet*; benevens een brochuurtje: *Dirk Duivel de Watergeus en zijn geslacht.* Al deze wel kleine, maar toch zeer belangrijke en met veel zorg en zaakkennis geschreven werkjes zijn ons vereerd door den Heer P. J. Frederiks, den schrijver er van.

5. Verslag over den toestand der Koninklijke Bibliotheek in het jaar 1890; geschonken door den Heer Dr. Th. C. L. Wijnmalen.

6. Nog schonk de Heer Vorsterman van Oyen ons eenig plaatwerk, t. w. eene penteekening, voorstellende Prins Willem V, op het Huis ten Bosch; twee oude afbeeldingen in houtgravure van het wapen van 's-Gravenhage, en twee afbeeldingen der wapenkas van Hertog Philips van Bourgondië, waarvan het origineel te zien is in de Groote kerk alhier.

7. Verslag van de Commissie van beheer voor de Verzameling van Geschied- en Oudheidkundige voorwerpen te 's-Gravenhage. Geschonken door de Commissie v/h Gemeente-museum.

8. Een overdruk uit het «Tijdschrift van Geschiedenis» met het opschrift: *De Liquidatie van het Koninkrijk Holland.* Deze belangrijke studie is ons geschonken door den schrijver, den heer L. Wichers.

9. Het Rijksarchief te 's-Gravenhage. (Een verslag.); geschonken door Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk.

10. Verder wordt nog bij onze boeken bewaard een nummer van «Het Nieuws van den Dag" (25 April 1892, 3e Blad), waarin melding gemaakt, en een kort verslag wordt gegeven van

de voordracht, welke Prof. Dr. J. ten Brink den 20 April l.l. in onze vergadering gehouden heeft: benevens een nummer van «Het Zondagsblad, Gratis Bijvoegsel van het Centrum enz." (27 Juni 1892) waarin ondergeteekende zich tegen «De Nederlandsche Spectator" verdedigt omtrent zekere woorden, welke door hem gebruikt zijn in het «Haagsch Jaarboekje 1892." Pag. 37 en 44.

Men ziet hieruit, dat onze bibliotheek toeneemt. Wij betuigen den Heeren Gevers onzen oprechten dank en hopen, dat hun voorbeeld voortdurend en altoos meer navolging zal vinden. De moeilijkheid, waarvan wij boven melding hebben gemaakt, behoeft niemand af te schrikken. Het Bestuur zal daar wel een redmiddel op vinden en intusschen alle geschenken, die men aan wil bieden, met dezelfde dankbaarheid in ontvangst blijven nemen.

P. ZWART.

NAAMLIJST

DER

LEDEN VAN DE VEREENIGING „DIE HAGHE."

DONATRICE en DONATEURS.

H. K. H. MEVROUW WILHELMINA MARIA SOPHIA LOUISA GROOTHERTOGIN VAN SAXEN, geb. PRINSES DER NEDERLANDEN.
Mr. C. P. D. PAPE, oud auditeur-militair, lid van den gemeenteraad.
Mr. J. P. VAILLANT, lid van den gemeenteraad.

EERELEDEN.

A. A. LOOYEN, Directeur v. h Kon. Penn. Kabinet, 1892.
Jhr. Mr. TH. H. F. van RIEMSDIJK, algemeen rijks-archivaris.
Jhr. Mr. V. E. L. DE STUERS, referendaris bij het departement van binnenlandsche zaken.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, bibliothecaris der koninklijke bibliotheek.

BESTUUR.

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN, voorzitter.
Mr. J. B. J. N. ridder DE VAN DER SCHUEREN, penningmeester.
J. C. VAN DER MUELEN, secretaris.
Dr. R. KRUL.
L. J. J. HAGERAATS.
P. ZWART.

WERKENDE LEDEN.

F. DE BAS, Luitenant-Kolonel, 1892.
Jhr. Mr. C. H. BEELAERTS VAN BLOKLAND, gemeente-ontvanger 1892.
Mr. L. DE BRUIJN.
Mr. C. J. E. graaf VAN BYLANDT, lid der gedeputeerde Staten van Zuid-Holland.

FRED. CALAND, oud-archivaris van Hulst, adj.-commies bij het Rijksarchief.
R. H. DRIESSEN, 1892.
W. VAN DER ENDT, Volontair aan het Oud-Archief der gemeente 's-Gravenhage, 1892.
J. DE FREMERY, te 's-Gravenzande.
Jhr. P. O. H. GEVAERTS VAN SIMONSHAVEN, hofmaarschalk van wijlen H. M. de Koningin, lid van den gemeenteraad.
Mr. A. E. H. GOEKOOP, advocaat en procureur.
Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT, Onderdir. v. h. Kon. K. van Sch. (Mauritshuis) 1892.
L. J. J. HAGERAATS, prof. aan het Seminarie Hageveld te Voorhout.
C. F. GYSBERTI HODENPIJL, 1892.
W. J. HUYGENS, 1892.
W. JANSEN, prof. aan het Seminarie Hageveld te Voorhout.
Dr. R. KRUL, medicinae Doctor.
P. LOUWERSE, 1892.
J. MARGADANT, 1892.
J. C. VAN DER MUELEN.
A. A. VORSTERMAN VAN OYEN, directeur van het genealogisch-heraldisch archief.
C. H. PETERS, Rijks-bouwmeester, 1892.
M. A. REISS, Directeur-generaal v. h. Zeebad Scheveningen, 1892.
A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN, gemeente-archivaris, en directeur van het gemeentemuseum.
Mr. J. B. J. N. ridder DE VAN DER SCHUEREN, raadsheer in het gerechtshof.
Jhr. Mr. J. H. HORA SICCAMA, referendaris bij het departement van Buitenlandsche zaken.
A. C. baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, gep. majoor der huzaren, directeur van het Huis Archief en van de bibliotheek van H. M. de Koningin.
Jhr. C. A. van SIJPESTEIJN, lid van den Hoogen raad van adel, lid van den gemeenteraad. (*Sedert overleden.*)
L. WICHERS, gep. kapitein, schoolopziener in het arrondissem. Delft.
Mr. A. DE WIT, oud-hypotheekbewaarder.
M. G. WILDEMAN, 1892.
P. ZWART, rector in het R. C. Ziekenhuis van den H. Johannes de Deo.

BUITENGEWONE LEDEN.

G. G. W. VAN DEN BERGH, 1892.
MR. J. E. VAN SOMEREN BRAND, advocaat en procureur te Amsterdam.

Dr. Abr. BREDIUS, Directeur v. h. Kon. Kab. van Schilderijen. (Mauritshuis), 1892.
O. graaf VAN BYLANDT.
H. J. C. DE CHARRO, papierhandelaar, lid van den gemeenteraad.
J. F. DIJCKMEESTER, controleur der gemeentebelastingen; thans Ontvanger te Arnhem.
J. VAN ERVEN DORENS, kapelaan.
W. C. VAN DUSSELDORP, 1892.
I. C. GIJSBERTI HODENPIJL VAN HODENPIJL, te Haarlem, 1892.
J. TH. A. HEYLIGERS, deken en pastoor.
W. H. M. HUART, hoofd-commies aan het Ministerie van Marine.
Mr. C. A. VAN DER KEMP, Lid der Gedeputeerde Staten, 1892.
P. VAN LEEUWEN, 1892.
W. J. C. MOENS, te Lymington.
TH. MORREN, ambtenaar bij het Rijksarchief.
M. MOUTON, boekdrukker en uitgever.
L. U. RENGERS VAN NAERSSEN, 1892.
Mr. C. F. J. VAN NIEUKERKEN.
J. J. NINCK BLOK, 1892.
M. A. E. PHAFF, Gep. Luit. Kol. O. I. L. 1892.
J. J. OUDEWATER, kapelaan.
A. J. H. VAN RIJN, bierbrouwer.
G. J. G. VAN DE POEL, gep[d]. adsistent-resident.
J. W. SMIT, Regent van de Stichting Johannes de Deo, 1892.
D. H. SENATOR, notaris.
TH. STANG, directeur der waterleiding.
H. DE VOOGD VAN DER STRAATEN, boekhandelaar.
DR. G. P. VAN TIENHOVEN, oud geneesheer-directeur van het gemeente-ziekenhuis, lijfarts van H. M. de Koningin, lid van den Gemeenteraad.
C. W. A. WILDEMAN, gep. majoor.

CORRESPONDEERENDE LEDEN.

A. F. BEURDE, Roermond, 1892.
MR. A. C. BONDAM, archivaris der rijksarchieven in Noord-Braband, te 's-Hertogenbosch.
MR. H. O. FEITH, oud- id. id. id. Groningen, te Groningen.
C. J. GONNET. id. id. id. Noord-Holland, te Haarlem.
J. J. GRAAF, Deken en Pastoor te Ouderkerk, 1892.
Mr. S. GRATAMA, archivaris der rijksarchieven in Drente te Assen.
J. J. HABETS, id. id. id. Limburg, te Maastricht.
A. VAN LOMMEL, S. J. Huize Mariëndaal bij Grave.

Aan hen, die de Vereeniging «*die Haghe*» bij testamentaire beschikking zouden wenschen te bedenken, wordt daartoe de volgende formule aanbevolen:

Ik verklaar te legateeren aan de Vereeniging «Die Haghe» te 's-Gravenhage, ter beschikking van Heeren Bestuurders, de som van ....

....

Des verkiezende voege men hierbij:

Is vrij van alle rechten en kosten, ook van het recht van successie.

(Om hierlangs af te snijden.)

Ondergeteekende, wonende te ....

wenscht toe te treden als .... der Vereeniging «*Die Haghe*».

's-Gravenhage,..1892.

....

Te zenden aan één der bestuursleden, zie bladzijde 19 van dit boekje.

'S-GRAVENHAGE — 'S-KONINGSHAGE.

's-Gravenhage, Stad der steden,
Hollands roem en Neêrlands lust,
Pronkjuweel van onze gouwen,
schitt'rend kleinood van de kust,
Hoe zal ik uw' lof bezingen,
Schoone, die 't geheim verstaat,
U in een' gestalt' te hullen,
die zich niet veroud'ren laat?
's-Gravenhage, schoon, dat waart ge,
reeds in lang vervlogen tijd,
Maar nog schooner blinkt Ge ons tegen
nu Ge *'s Koningshage* zijt!
Waar zijn elders in Europa,
aan een' Seine, Theems of Rijn,
Steden, zoo vol schoone pleinen,
die een bosch of bloemhof zijn?

Steden, waar, aan de eene zijde,
'toog slechts rust op bloem en blad,
Of op vijvers, waarin zwanen
drijven op het rimp'lend nat?
Steden, waar we, aan de and're zijde,
vol verrukking, de oogen slaan
Op een' reeks van blanke heuvels,
aan het hart van d'Oceaan?
Steden, waar de Geest der eeuwen
ommevaart langs plein en gracht,
Om te spreken van de glorie
van een machtig voorgeslacht,
Dat wel klein in aantal heette,
maar in daden, rijk en groot,
En, vol moed en zelfvertrouwen,
half Euroop' het hoofd soms bood?
Om te spreken van zoo menig
Koning op het Kunstgebied,
Hier een Koning van de kleuren,
daar een Koning van het lied?
Om te spreken van zoo menig
oogenblik, dat men U nauw
Vinden kon, bedekt door 't feestkleed
van ons dierbaar rood-wit-blauw,
Dat, van dak en trans gestoken,
lustig klapperde in de lucht,
En 't gejuich ten hemel opdreef,
aan het vroolijk hart ontvlucht,
Waar het oud: «Oranje boven!"
luide klonk uit volle borst,
Nu ter eere der Vorstinne,
dan ter eere van den Vorst. —
Of, dat slechts halfstok geheschen,

en omhuld door treurig zwart,
Duizend zuchten naar het graf dreef,
zuchten, die aan 't warme hart
Van een rouwend Volk ontwelden,
waar een stoet, vol somb're pracht,
Zoon of Dochter van Oranje
naar ons Mausoléum bracht? —

's-Gravenhage, ja, ik voel het,
dat mijn warm, doch kunst'loos lied,
Hoe ook uit het hart gezongen,
al te zwakke hulde U biedt.
Om Uw schoon, Uw' roem te malen,
moet men, Neêrlands Oogelijn,
Priester in der kunsten tempel
en geen dorpelwachter zijn.
Wie U hulde wil bewijzen,
moet, als Koningszanger, staan
Voor het altaar, met het speeltuig
van een' «Agrippijnsche Zwaan." *)
Hij zal U ter eere zingen
in een krachtig, bruisend lied.
Mij betaamt een ned'rig zwijgen:
Dorpelwachters, off'ren niet.
Slechts één wensch zij uitgesproken,
ned'rig, maar uit 's harten drang:
's-Gravenhage moogt Ge heeten!
's-Koningshage, blijf dat lang!

's-GRAVENHAGE, 26 Juni 1892. P. L.

---

*) Omdat Joost van den Vondel te Keulen, het „Colonia Agrippina" der Romeinen, geboren was, noemde men hem wel eens: „Agrippijnsche Zwaan."

HAAGSCHE EN AMISFOORTSE KRUKKENDANS

Bijdrage tot het leven
van Johann Friedrich Schweitzer (Helvetius)

DOOR

Dr. R. KRUL.

Lamme, stramme, kreuple Rijmers,
Onbedagte, malle Lijmers,
Iedle gekken, dom en dwaas,
Leege tonnen vol geraas;
Ezels, Uilen, Bokken, Zotten,
Waardig eeuwig te bespotten,
En met regt van elk veragt,
Dat gy Liên zoo onbedagt,
U het dichten derft vermeten.
Laffe Rijmers, Naampoëeten!

„Dat is Bilderdijk!" zou wijlen professor Geel uitroepen. Toch niet, mijn lezer, het is een onbekende des jaren 1695, die liefelijk zijn tijdgenooten toevoegt:

Zij rijmen als Jongens en schreeuwen als Mans,
En dansen met krukken op Kreupel-Kadans.

Waarde onbekende! hadt gij bedacht, dat spreken zilver en zwijgen goud is, hoeveel nietelingen waren vergeten, hoeveel dwazen der vergetelheid prijs gegeven geworden. Immers het ras der halfweters, der Ik-mannen wil nu eenmaal schitteren, al is hun licht als dat der maan glanzend en tintelend, maar niet koesterend en verwarmend: een flikkering uit de tweede hand. Het zijn maanzieken, geraakten, zooals in uw tijd de ernstige geleerde waande, zooals thans het onnadenkende volk nog gelooft. Gij hebt recht die krukken, kreupelen, brekebeenen en broddelaars als zotten te behandelen; och! hadt gij mogen bedenken dat zij ontoerekenbaar zijn. Dan echter waart gij uw tijd vooruit geweest. Driewerf gelukkig zijn wij dit te weten en toe te passen, zelfs op den ongeboren wereldburger!

Na een ziekbed van zeven dagen overleed koningin Maria, gemalin van onzen stadhouder-koning Willem III, des Vrijdag-nachts ongeveer ten éen uur van den zevenden Januari 1695. De verslagenheid zoo in Engeland als in de Nederlanden was groot. Steun en toevlucht der hervormden in alle oorden der wereld, plantte zich de schok voort in alle gemoederen, die van Rome waren vervreemd. De ziekte der koningin, hoewel verschillend beschreven, kan gebracht worden tot de pokken van de kwaadaardigste soort, z.g. pestpokken, blauwachtig gekleurde puistjes, zoo klein als gerstkorrels. De behandeling begon met een braakdrankje en het zetten van bloedige koppen. Op den derden dag waren de pokken zichtbaar; misleid door de kleinheid, dacht men aan mazelen, maar niet aan gevaar. Ten zesden dage nam de koorts toe in hevigheid; de defaecatiën werden sanguinolent, de vlekken purperrood, de

pokken echter niet grooter, zoodat het scheen belroos, mazelen en pokjes, alles te gelijk. Wederom werd bloed onttrokken door aderlating op den arm en koppen op het voorhoofd. H. M. behield tot kort vóor haar verscheiden het volle bewustzijn. De koning heeft haar geen oogenblik verlaten en sliep zelfs in de ziekekamer. Negen doctoren stonden haar ter zijde.

> Nu weenen d'Onderdanen
> Geheele zeên van tranen, [1])

en schieten als wonderboomen van Nineveh lijkpredicatiën en rouwdichten uit de breinkassen; niet alleen de hoogleeraar Bidloo opent zijn professorale dichtader, zelfs de elfjarige Lodewyk Schelte geeft een versje en een grafschrift met den aanhef:

> Hier leit begraven onder de Aard
> De Konings Vrou MARIA STUAART.

Een paar honderd ontboezemingen ongeveer in dien trant zouden kunnen aangehaald worden, want ons waterland is ten allen tijde rijk in waterpoëzie. Enkele juweeltjes uitgezonderd, is dit zoodje uitnemend geschikt voor den kaaswinkel. Die edelsteenen zijn van Janus Broukhusius (Joan van Broekhuysen), Arnold Moonen, Lucas Rotgans en Johannes Vollenhove. Voor den vijfden man zij men op zijn hoede, want in zekeren bundel wordt gevonden een Rouw-klagte van een kwant, die zich teekent Constanter in groot-kapitaal, behalve de a en de e, die klein-cursief zijn. Aangezien de echte heelemaal groot-kapitale Constanter reeds acht jaren dood was en e excellentie, eminentie of edele

[1]) Chr. Pierson, Ter jaargedachtenis Op het Afsterven der alderdoorluchtigste majesteyt Maria Stuart. Tot Gouda, 1695. (Vers van 60 regels). In plano.

beteekent, waarvan a hem ontbloot (α-privans), zoo heeft de man zichzelven geoordeeld. Ik zeg vijfden man, want ook Katarijne Lescalje gaf een echt juweeltje, flonkerend en glanzend.

Onder de prullaria nu waren er twee, die zeer de algemeene aandacht trokken, namelijk Troostelose Troost van Helvetius en Tranen van Visvliet. Daar beide heeren op hun rijmelarij pedant en trotsch waren en voor dichters van naam wilden gehouden zijn, kon het niet missen of het regende spotverzen. Wellicht is nooit ofte nimmer een pamflet of schotschrift verschenen, dat zooveel opziens gebaard en geruchts heeft gemaakt, als de tegen hen geschreven Haagsche en Amisfoortse Krukkendans, waarvan weldra een tweede deel of vervolg verscheen. Het eerste is de Westfaalsche en Hollandsche (Helvetius, zekere Hagenaar, zich noemende Abrah. Arondeus en Visvliet); het tweede Waalsse, Westfaalse, Hollandse en Stichtse olipodrigo, (Helvetius, Visvliet, de haarlemmer koster J. Maas en Jan van Hoorn „woonende te Uitrecht in de Lange nieuwstraat"). Al zou het zeer aardig zijn die personen te schetsen, voor het oogenblik zij het voldoende te weten, dat Jacob Visvliet op een tractement van f 500 's jaars onder-predicant of hulpprediker was te Amersfoort en ergens in het Gooi is geboren. Hij lijmde twee rijmen, waarvan de Tranen zóo den lachlust opwekten, dat zij twee malen de pers bevochtigden. Beide uitgaven heb ik vóor mij. Op den titel van den tweeden druk staat achter den naam „S. S. Th. Prop." d. i. proponent der heilige godgeleerdheid, en op den eersten „Na de Copy tot Amersfoort." Aanvankelijk is het onmogelijk te gelooven, dat de man in vollen ernst

heeft geschreven; alles doelt op spotternij of beetnemerij in den trant van Piet van Os zaliger. Herhaalde studie vooral zijner tijdgenooten vestigt eindelijk de overtuiging, dat hij met zichzelven hoogelijk ingenomen en akelig pedant moet zijn geweest. Na een paar staaltjes moge hij rusten in vrede.

Ick sugt, ick peys, ick suff, ick mijmer, ja ik quijn,
Ick weet niet wat ick segg', ick rijmer had ik wijn;
Ick hadse wel van doen, — —

Nae PARIJS geen LOUYS; nae 't PARADIJS de prijs
Van sulck een LIJS so *sterck*, oprijsende *wijs* en *grijs*.

Kantteekeningen: p a r a d ij s. Grafschrift der Rabbijnen: Sijn ziele zy opgebonden in Eden. Amen, Amen, Amen. — L ij s. Coningin Elizabeth, sterk in 't beschermen vande Nederlanden tegen Philippus: Grijs om 't gevaar des doots en heerlijke en lange regering: Wijs in 't herstellen van de wijsheidt Gods. — W ij s e n g r ij s: Besa wijs en grijs.

In de berijmde V e r d e d i g i n g h heet het:

Heeft *Paris* doe *Heleen* geschaakt; hier geen *Louijs*
MARIA nae *Parijs* sluickt; maer na 't PARADIJS.

Hoe dwaal' en maal' ik soo? Is dan haar va'ar die *blixem*?
Is dan, is dan, is dan, maar 'k vind geen woord op ixem, enz.

Op b l i x e m wordt aangeteekend: Als een blixem doorschitterde hy Duystland. De tweede uitgave Duytsland. — Het rijmwoord viel Vondel in op het Muiderslot: een vrijend paartje ziende, riep hij den vrienden toe, die, evenals Visvliet geen woorden konden vinden:

Hei! wat bliksem,
Kijkt, wat lick' z'em!

Ook een der heeren van het jachtgezelschap van jhr. Six, door een vóorman toe te bulderen:

> Schiet, voor den blixem!
> Anders snapt Six 'em.

Aan Visvliet waren de Tranen zóo dierbaar, dat hij twee verweerschriften in de wereld zond, éen in proza (8 bl. 4°) met het motto:

> Ey lieve Vrienden, hoord en ziedt,
> De Goeje Verse deugen niet,
> De Wereld is dog nu zoo boos,
> En daarom schrijf ik dit in Proos.

en éen op rijm (16 bl. 4°), waarvoor hij „tien silvere dukatonnen" (f 31,50) honorarium op hand zou genoten hebben, met het bijschrift:

> Ei lieve vrienden, hoort en siet
> 't Vergalde Proos dat deuge niet,
> De boose weereldt leght in swijm;
> En daarom schrijv' ick dit in rijm.

Daarin zegt hij o. a.:

— — — — — — — — — —

> Hoe wijs is *Visvliet* hier; ei wat voor kragt'ge saaken?
> Wanneer het blixemend' en donderend' geluyt
> Des doods der koningin wierd op een schorre fluyt
> Met bevend' hand, en mond, en met geworgde kelen
> Getrammeleerd (weg fluyt in ewighyt met quelen, enz.

Zou De Schoolmeester bij hem zijn geschoold? Na deze staaltjes kan men met volkomen recht instemmen met een tijdgenoot:

> O dommen domine! 'k wil seggen Proponent!
> Neen liever halve Gek, of heel' of daar ontrent.

De lezer gelieve zich nu uit Amersfoort naar Den Haag te verplaatsen en de aandacht te vestigen op het volgende vaers of, zooals onze onbekende het platweg zegt:

Nu luisterd dan Vrienden en houd 'er de m—l,
Johan Zwetser begint en opent zijn sm—l.

Engelsch, Yrsch en Schotlands

TROOSTELOSE TROOST,

VEROORSAECKT DOOR HET

Franse oud uitgevonden, en Engels van nietwes,

(**ROODVONK, MASEL,**
POKKEN, PURPER, ROOS EN BELROOS; K. en K.)

Moordexperiment, &c., veroorsaakt door

SPOUWEN, LAATEN, KLISTEREN, WINDKOPPEN SETTEN
EN SPAANSCHE VLIEGEN.

Noit was soo groot **Fenyn**, in England uitgevonden,
Als Franse Medicijn, op valsche **Redens**-Gronden,
Waar bleef **Mele** de **Kent**, met sweet-drijf Medicinen?
Is nu Haar kracht aan 't end? d'rom stierf de **Koninginne.**
Eilaas!
Weg, weg, weg, Poësy, Poët, Poëteryen,
Geen Mensch die is nu bly, men hoort niets meer dan schreyen:
Wee! Wee! drievoudig Rijk, **Schot, Yr'** en **Engeland**;
Europa sucht insg'lijk, haar quelt den Oorlogs-brand.
Wel-aan:
Die Hemels **Koningin**, Regeert niet tot **Parys**!
Haar Kroon en Scepter zijn in Christi **Paradys**!
Want;
Een tweeden Sonden-Vloed, mag men al Traanen noemen,
Die 't hert verdrinken doet, met onverhoopten komen;
Ja desen **Oceaan**, kan niemand nu ontloopen,
Ons Landes Eer en Faam leyt daar in als versoopen.

Daarom siet;
Dat ook wat Koninglijk is, moet stof en assche werden,
Den Hemel blijf haar Rijk, haar Moord-Plaats was de Erden.

Joh. Fred. Helvetius, M. Doct. Hagae-Comitis.
Anno 1695, *den* 8 *Januarii.*

Dit pronkjuweel is overgenomen uit Neerlands Rouklagten, daar de Krukkendans eenige fouten heeft en tusschen Moord-Experiment en Veroorsaakt de woorden mors in olla, het bekende gezegde van den profeet: de dood is in den pot, 2 Kon. IV : 40^m^. Hoewel de aandachtige lezer bij vergelijking met de ziektegeschiedenis reeds den draad van Ariadnè bezit, moge toch eenige opheldering niet overbodig zijn. Als de doctor zegt van nietwes, dat niets beteekent, dan bedoelt hij blijkbaar opnieuw of van nieuws, zooals het de krukkendans terecht heeft opgevat; de letters k en k doen denken aan den spreekwoordelijken knikker, en Parijs doelt op de titels der koningin, waarin Frankrijk prijkt, hoewel zij daar niets had in te brengen. Maar **Mele** de **Kent**? Misschien denkt de geleerde lezer aan het grieksche μ'γλγ, het tentijzer of de sonde der chirurgen, of de eenvoudige aan een vóornaam. Oprecht gezegd is de éenige oplossing deze, dat de zeergeleerde in zijn dichterlijke overspanning zich verschreef en bedoelde mylady Kent, welbekend in de geschiedboeken der geneeskunst. Deze lieve dame hield er een zweetpoedertje op na, waarin voorkomen de zwarte achterpooten en de oogen van den zeekreeft, oostersche paarlen, geele barnsteen, een beentje uit het hertehart, enz. Dit alles, in poedervorm, wordt geroerd onder addergelei, in koekjes (trochisci) verdeeld en voorzichtig in de schaduw gedroogd, dan fijn gewreven en in goed sluitende flesschen bewaard.

Daar er saffraan in voorkomt zal het wel een zweetdrijvend middel zijn geweest. Het werkte wonderbaarlijk bij pokken, mazelen, kwaadaardige koortsen, en pleureziën. Vermoedelijk was het middel voorradig bij den stads-apotheker Pieter Rottermond in de Hoogstraat, oostzijde, in de Son, althans hij had van alles te koop. Helvetius echter toont niet op de hoogte te zijn van de geneeskundige wetenschap dier dagen, door den dood der koningin toeteschrijven aan het nietgeven van zweetdrijvende middelen. Immers Thomas Sydenham, 1624—89, de engelsche Hippokrates bijgenaamd, de man met wien Londen dweepte, had o. a. bij pokken gebroken met de broeimethode en met uistekend gevolg afkoelend gehandeld, zooals door mij in 1857 is beschreven. Die leer echter wordt door ons volk verafschuwd tot op dezen dag. Daar Helvetius voor de geschiedenis der geneeskunde waardeloos is, zij het afdoende het oordeel aan te halen van een tijdgenoot: „Destyds liep het gerucht dat het Dr. H., sederd hy sich bezig hield met goud te maken, niet helderder in het hoofd wierd. Zyn dichtstuk „Troostelose Troost" pleit voor de waarheid van dat gerucht."

Johann Friedrich Sweitzer of Schweitzer, Helvety of Helvetius is in 1629 of '30 te Köthen, Anhalt, geboren, kwam in '49 in ons land, promoveerde te Harderwijk in de geneeskunde den 4 September '53 met een dissertatie De peste, begaf zich naar Amsterdam [?] en vestigde zich weldra in Den Haag.

W. J. C. van Hasselt te Amsterdam vertelt in De navorscher, n. reeks II bl. 125, dat de voorouders in de Palts woonden, o. a. Vigelius met drie zonen; één bleef roomsch, één werd luthersch en hoogleeraar in de rechten te Altdorf bij Neurenberg; de derde stu-

deerde te Bazel en heette om zijn geloof en zijn kleeding Schweitzer; deze was rector te Neustadt in de Opper-Palts en vluchtte om den geloove, 84 jaar oud, op de schouders van zijn eenigen zoon naar Köthen, waar hij gestorven en begraven is. Deze zoon heette Balthazar, had éen zoon van gelijken naam, juris consultus en practizijn, later landrechter te Köthen, overleden in 1632 op 32jarigen leeftijd en was getrouwd met Anna Braunin; zij hadden twee zonen, waarvan de oudste is onze Johann Friedrich; deze ondertrouwt den 30 Juni 1658 in Den Haag Johanna Pels, jonge dochter (ouders Jan Barend Pels en Maria Six), „beyde woonende alhyer; fiat atteste op Beverwyck." Zij hadden zestien kinderen, waarvan vier zonen en vier dochters volwassen werden. Deze aanteekening en wat er verder volgt is verbeterd en bewerkt naar onze archieven.

Zonen: 1. Johannes Balthaer, gedoopt in de Kloosterkerk den 25 April 1659; getuigen Eduard Aux Brebis, Symon van Breen eñ de vrouwe Johanna van Beaumont. Hij studeerde en promoveerde te Leiden den 12 Juli 1678 in de geneeskunde, bezocht Engeland, Duitschland en Turkije; vestigde zich te Amsterdam, waar hij steensnijder zou zijn geweest. Hij had éen zoon, Johannes Fredericus, eveneens med. dr. te Amsterdam; en deze éen dochter, Maria Elisabeth, die den 30 December 1760 huwt met mr Pieter van den Bergh, advocaat te Nijmegen, uit welk huwelijk het geslacht Helvetius van den Bergh afstamt.

2. Adrianus [ook Adrianus Engelhard genoemd], gedoopt in de Kloosterkerk den 14 April 1662, werd med. dr. te Leiden en te Parijs lijfarts van den regent, den hertog van Orleans; overleed aldaar in 1727, 65 jaar oud. Diens zoon Jean Claude Adrien, 1685—1755,

in de ontleedkunde bekend door de klassieke beschrijving van den bouw der longblaasjes (1718) was doctor der koningin en inspecteur over de hospitalen der militie van Frankrijk; de beroemde fransche wijsgeer Claude Adrien, † 26 December 1771, oud 56 jaar, die grooten opgang maakte door zijn leer van het sensualismus, vooral ontwikkeld in zijn bekend werk L'esprit, Parijs 1758, is een zoon van den laatste Den 25 Juli 1699 compareerde voor notaris Joh. Wm. Coopsen „dHeer Adriaen Helvetius, med: dr. woonende in Vranckryck ende tegenwoordigh alhr." (Kwestie over geld voor paarden).

3. Philippus Maximilianus, med. dr. te Middelburg en later te Rotterdam lector in de ontleedkunde; diens eenige zoon Arnoud werd professor in de ontleed- en heelkunde te Middelburg.

4. Josephus Johannes, med. dr. te Sluis in Vlaanderen, schepen en strandmeester; een zoon, Willem Vincent, prezident van den raad van justitie te Batavia, had een dochter, Adriana Louisa, die huwde met Jeremias van Riemsdijk, van 1775—77 gouverneur-generaal van Indië, waaruit sproot de familie Helvetius van Riemsdijk.

Dochters: 1. Maria Lowys, gedoopt in de Kloosterkerk den 10 September 1660, trouwt Hendrik baron van Diest, rentmeester en vrijgraaf te Altena.

2. Johanna Amaranta, geb. 16 October 1671, trouwt Jan Hendrik Kuijper, Hagenaar; hij promoveerde te Leiden den 15 September 1699 in de geneeskunde, vestigde zich achtereenvolgens te Amsterdam, Hulst en Den Haag, waar hij de leges aan stadsdoctoren à f 31,50 betaalde den 10 September 1710; hij werd hier staddoctor en overleed den 10 April 1737; Johanna Ama-

ranta is in de Kloosterkerk begraven bij avond den 27 Maart 1743. Vermoedelijk hadden zij slechts één kind, Geertruijd Adriana Hendrina, die huwde met Rutger Hieronymus Wijnen.

3. Anna Wilhelmina huwt driemaal; *a* den 4 Januari 1694 met Christiaan Frederik Schuman, legerdoctor, één kind; *b* met Paulus Guillemot, med. dr. te Amsterdam, twee kinderen; *c* met Daniël Aux Brebis, één kind.

4. Elisabeth Baldina, geboren den 6 December 1679 trouwt den 9 Januari 1698 Diderich vander Lith, eerst professor philosophiae te Frankfort a. O. en in 1697 predicant der hoogduitsche gemeente in Den Haag; kinderen.

Voorts wordt nog gevonden: gedoopt in de Kloosterkerk den 16 October 1665 Cornelius Jacob. — Den 30 Juli 1677 woonde Helvetius op de Geest zuidzijde. — Den 31 Januari 1680 huurt hij van baronesse van Wassenaer, vrouwe van Marquette, „seeckere huysinge stallinge Coets ofte wagenhuys mitsgrs de boomgaert vyver eñ twee speelhuysjes staende tusschen de Toll eñ Hoornbrugge buyten Ryswyck voor 200 g. yaers." — Op zekeren dag laat hij aan notaris Vos vragen (bij acte) of chir. Arent de Wilde „optvolle Teatrum van Anat." (anatomie), zou gezegd hebben dat Helvetius met medehulp van een chir. het kankergezwel van zekeren Van Diemen door snijden en kerven zou hebben „getracteert dat hy daeraff soude wesen doodgebloet." — Onder staat: „tantwoord luide neen" enz. Dit geval is waardig om geheel overgenomen te worden. Den 29 November 1668 vraagde de deken Arent de Wilde op het theater aan confrer Stephanus de Rouw: „wie heeft van diemen van Rotterdam geopereerd, gij of Dr. Helvetius?" De Rouw „slaande

op syn borst, ik heb het selve gedaan(;) waarop den deken wederom heeft gevraagt syt gy niet geweest de handt van Helvetius(?) waar op den selven wederom op syn borst sloeg(,) seggende ik heb die operatie gedaan aan die persoon(;) waarop den deken hem vraagde(,) waarom hy sulks bestondt te doen(,) sonder alvoren het selve de magistraat bekent te maaken, waarop den selve antwoorde soo wel chirurgyn te syn als den deken, waarop den deken antwoorde(:) omdat gy hier sulks bekendt(,) soo sla ik u in de boeten van vyf en twintig gulde(,) waar op de selfde de rouw syde(,) dat hij dat niet en wiste(;) waarop den deken antwoorde(:) daar syn de articulen (wysende op de selve aan de wandt) gy condt denselven leesen en u naar de selve reguleren" enz. Genoemde deken heette Jan Arent en is dezelfde, die Joan de Witt heeft verbonden. Zie bl. 19.

H. stierf den 29 Augustus 1709 en staat vermeld: „3 Sept. impost begraven f 30 Dr. Joh. Frederick Helvetius." De „Curateur Notarius vañ: Bergh" heeft acht apothekers en acht chirurgen doen uitnoodigen om den overledene de laatste eer te bewijzen.

Op bl. 12, 71 en 82 mijner Haagsche doctoren blijkt, dat hij een lastig heer is geweest. Misleid door de volgorde in het doctorenboekje wordt aldaar gezegd, dat hij hier kwam in 1660. Nu blijkt echter, dat dit boekje eerst veel later is geschreven; de eerste staat Joan Stalpert vander Wiel, 30 Mei 1660; dan „Fred. Helvety", 4 December 1653; vervolgens Slingelandt (Hagenaar), 10 April 1660; terwijl bij den zesden, Joh. Bapt. de Smidt (Ostendenaar, 20 Februari 1669) is aangeteekend „Exhibuit diploma suum A°. 1684 8 junij." Dit bewijst dus, dat de volgorde in of nà dat jaar willekeurig is geschikt. Vandaar die ver-

gissing, door „Aller Dichtren Bestevaêr", zooals de echte Constanter Jacob Cats noemt, opgeklaard geworden. Deze nl. had drie vrijaadjes, twee om 't jock en een om 't wats spel (zie Vondel's Hekeldichten). Zijn eerste liefje [1]) liet hij in Den Haag achter, wijl

> Een koorts, een felle plaeg, die na den derden dag
> Mij staâg van nieuws bevogt en op mijn harte lag.

Dr. Wittendael, ten einde raad, stelde verandering van lucht voor:

> Ick most de lieve maegt en ook mijn Haegje laten;

hij stak over naar Engeland, waar „Doctor Butler, zijnde een man van groote estime" hem eveneens vruchteloos behandelde en — naar Holland terugzond. Niettegenstaande hij van alles slikte, bleef de koorts woelen, totdat een alchemist haar verdreef. Deze was een bejaard man

> Gewoon tot aen den riem een grysen baert te dragen.

Tachtig jaar oud geworden, had Cats „gansch onverwacht een onheyl", dat de lieve lezeres uitvoerig bij hem beschreven vindt. „Twee doctors in den Haeg" vermochten niet hem te genezen, zoodat hij ook nu een „Alchemist, die veel nutte dingen wist," raadpleegde. Alles, zeide deze, was een „bitse gal."

> Dit sprack hij sonder pols of aeders aen te raeken,
> Wou ook geen waeter sien by my gewoon te maeken:
> Hy gaf my poeyer in, doch met een kleyne maet,
> En wat de keucken schaft dat ging naer synen raet.
> Maar al wat Al gemist of onse Meesters seyden,

[1]) Zijn tweede was een Middelburgsche. Van het derde, op vijftigjarigen leeftijd weduwnaar geworden, had hij genoeg van 't wats spel en waagde zich niet meer aan het katsvel.

baatte nietmetal; dies was zijn toevlucht het gebed, waardoor „de bange pijn nu van mij is gedreven." Deze Alchemist, hier zeer aardig Al gemist bespot, is Doctor Switsel en Denselven Doctor Switsel, zooals twee aanteekeningen zeggen. Nu is Cats geboren den 10 November 1577 en was toen bijna 80 jaar oud; bij gevolg viel dit voor in 1657. Helvetius trouwde hier in '58 en was in Den Haag de eenige alchemist, die rechtens den doctorstitel mocht voeren; dus is Switsel of Switser gelijk Sweitzer; [1]) de l is misschien een spraakgebrek van den klerk van Cats of een volksaardigheid: zwietsel, gelijk zweetsel, daar Helvetius algemeen „de zweetdokter" werd genoemd. De beschreven handelwijze teekent hem opend'-op: de practische blik is hem genoeg; hij komt, hij ziet en hij —

Ja, hij was een omnis homo, een man van alle markten tehuis; hij deed aan goudmakerij, wat hem in Januari 1677 zou gelukt zijn; aan levenverlengende elixirs en leider! auch aan Theologie. Zoo schreef hij een blauwboekje, waarin hij den bekenden theedoctor Cornelis Bontekoe duchtig havende over diens Cartesiaanschen onzin. Het antwoord volgde in een gedrukten „Brief aan Jan Frederik Swetsertje, Geswooren vyand van alle reden en verstand", enz., geschreven te 's Gravenhage den 22 Juli 1680; zoodat Bontekoe een jaar langer in Den Haag schijnt gewoond te hebben, dan ik wist; zie C. W. Bruinvis in Elsevier's geïllustreerd

---

[1]) Iets dergelijks wordt gevonden in het Leven van Spinosa door Colerus op bl. 83: „Een Chirurgyn die hem gebalbiert hadde gaf deze rekening in: De Heer Spinoza NB. Zaliger, debet aan Abraham Kervel, Chirurgyn, voor $^1/_4$ jaars balbierens 1 gl. 18 st." Tweemaal ba*l* voor ba*r*.

maandschrift III bl. 404. — Anderen noemen Helvetius „Haagsen operateur, zijne zwetserlyke Excellentie," e. z. m. Maar die hem flink bij de ooren trok, was C. v. d. G. in een Tegen-vers, opgenomen in den Krukkendans, waarin hij genoemd wordt „een kikvorsch op een veene kluyt" en met het oog op zijn winterkleeding „van toon tot schedel in het bont, een opgemaakte Baviaan, Niet groter als een Britse Haan." Door zijn kortheid is hij de middellijke oorzaak, dat Jacob vander Graaf op Woensdag den 29 Juni 1672 „met den Swaerde Geëxecuteert" werd. Gelijk bekend is, kwam Joan de Witt Dinsdag-avond den 21 Juni tegen elf uur van het Binnenhof, toen hem aanvielen mr Pieter en Jacob vander Graaf, beide rechtsgeleerden; de postmeester Adolph Borrebach en Cornelis de Bruyn. Alleen Jacob is herkend en gevat. „Zeeker Doctor, van een zieke afkomende, en gaande over de Vyverberg was niet gesien door syn buitengemeen kleine gestalte, trad ter selver tyd naar 't Huys van den Heer Raad *Pensionaris* DE WITT." [1]) De zwarte mantel, dien deze toen droeg, wordt bewaard op het Rijksmuzeum te Amsterdam. Ontboden werden de hoogleeraar Willem vander Straaten en de chirurgen Jan Arent en Johannes de Wilde, vader en zoon.

Het goudmaken, hoewel louter bluf, had ten gevolge dat Helvetius overal over de tong ging en daar er nog geen depôts bestonden, zond hij op een mooien dag in 1683 zijn eenëntwintigjarigen zoon Adriaan, na in de geneeskunde gepromoveerd te zijn, gepakt en gezakt naar het middelpunt der beschaving, zooals zich Parijs

[1]) Leeven en dood der doorlugtige Heeren gebroeders Cornelis en Johan de Witt. Beschreven door Emanuel van der Hoeven. t'Amsterdam 1705. 4⁰ bl. 358.

noemt. Daar beschaafde lui dikwijls aartsdom zijn en Adriaan den slag had de menschen beet te nemen, was hij spoedig uitverkocht. Papa, verrukt over zoonlief met zijn geeltjes, pakte alles in wat hij kon grijpen en vangen voor een tweede reis. Nu had de fransche geneesheer Le Gras in 1672 den braakwortel, radix ipecacuanhae, uit Brazilië medegenomen naar Frankrijk. De plant is eerst twaalf jaar later door Piso [1]) beschreven. Adriaan, tuk op nieuwe snufjes, wist eenige wortels machtig te worden van een collega, die er geen waarde aan hechtte. Weldra ontdekte Adriaan er de geneeskracht van bij rooden loop en pronkte daarmede als een echte kwakzalver. Toen de dauphin door dysenterie werd aangetast in 1686, liet 's konings lijfarts d'Aquin Adriaan ontbieden om het middel aan te wenden. De dauphin herstelde en Lodewijk XIV schonk onzen Hagenaar 1000 L. d'or met bevel om het geheim wereldkundig te maken. De fortuin lachte hem toe; hij bleef te Parijs, had weldra een uitgebreide practijk in de hoogste kringen, werd „médecin de S. A. R. Monseigneur (nostre Neveu) le Duc d'Orleans & Inspecteur Général des Hôpitaux de Flandres" en stierf puissantrijk den 20 Februari 1727. Hij schreef o. a. over de enting der menschenpokken, die hij, hoewel vruchteloos aanbeval.

De zooeven genoemde Dr. d'Aquin, niet Daquin, wordt in L'amour medecin door Molière genoemd Tomès d. i. saigneur, aderlater, bloedonttrekker.

---

[1]) Willem Piso, in 1611 geboren te Leiden, studeerde aldaar in de geneeskunde, waarin hij promoveerde te Caen (Normandië); hij ging in '37 als lijfarts van Johan Maurits van Nassau naar Brazilië, vestigde zich in '48 te Amsterdam, waar hij in '78 stierf. Prof. Dr. B. J. Stokvis noemt hem te recht den grondvester der koloniale geneeskunde.

Despréaux vergriekschte op Molière's verzoek de namen van 's konings lijfartsen. D'Aquin was in 1665 eenvoudig een der acht geneesheeren „servant par quartier", volgde Guenaut op in 1667 en Valot in 1671. Zie mijn Gvy Patin, Tijdschrift voor Geneeskunde 1886.

Helvetius heeft zeer veel geschreven, doch niets van blijvende waarde. Enkele geschriften maakten opgang, o. a. een alchemistiesche verhandeling het gouden kalf is meermalen gedrukt en in verschillende talen overgezet. De breedsprakige titel is Vitulus aureus, quem mundus adorat et orat, in quo tractatur de rarissimo naturae miraculo transmutandi metalla, nempe quomodo tota plumbi substantiae, vel intra momentum ex quavis minima lapidis veri philosophici particula in aurum obryzum commutata fuerit Hagae Comitis. Amsterdam 1667. De zin van al dat moois zal blijken uit het verkorte verhaal, door den schrijver zeer uitvoerig medegedeeld. Hij zegt te gelooven, dat goud en zilver kunnen ontstaan uit kwikzilver, lood, en andere z.g. onedele metalen door middel van den steen der wijzen. Toen hij na zijn promotie in de medicijnen zich eenigen tijd in zijn geboorteplaats ophield, misschien practizeerde, schreef hij daar een boekje Ichts aus Nichts, te Leiden in 1655 uitgegeven. Uit de opgaaf van het geslacht Schweitzer is den lezer (bl. 13) gebleken, dat J. Fr. nog een jonger broeder had, nl. Andreas Engelhard in 1632, het sterfjaar des vaders, geboren. Hij werd koopman te Köthen en was aldaar de eenige van dien naam. De hoogleeraar Hermann Kopp; die Alchemie in älterer und neuerer Zeit, 2 Th. 8°, Heidelberg 1886; zegt in II S. 380, dat de schrijver van Iets uit niets een andere is als onze Helvetius: „mit welchem J. F. H. ein ganz gleichnamiger gleich-

zeitiger Arzt zu Köthen nicht zu verwechseln ist." Uit mijn betoog echter blijkt, dat hier dezelfde persoon optreedt, die in den Haag in 1658 trouwde. Zijn Jansje dweepte met de kunst en werd een weetgierige (curiosa) onderzoekster. Wel verdween het goud aan proefnemingen, doch geen nieuw verscheen: manlief twijfelde. Maar zie, op den 27 December 1666 bezoekt hem een vreemdeling, oogenschijnlijk een Noordhollander, die hem zal bekeeren; hij toont een ivoren doos met drie zware stukken steen der wijzen, ieder als een okkernoot zoo groot. Helvetius houdt deze kostbaarheden een kwartier lang in de bevende hand en geeft ze oprecht-geloovig en heil-begeerig terug. Hij dankt voor het zien, maar zou zeer gaarne als aandenken een kruimke zoo nietig als een corianderzaadje aannemen. De vreemdeling weigert, maar verzoekt gelaten te worden in een kamer, die geen vensters heeft aan de straatzijde. Zonder de besneeuwde schoenen uit te trekken, zooals toen in ons land de gewoonte is, stapt hij binnen, ontbloot zijn borst en vertoont vijf stukken door de kunst gemaakt goud, elk als een tafelbord in omvang. Na bewonderd te zijn, bergt hij ze op de plek waar Keesje tweeëndertig lange jaren zijn gelletje bewaarde. De vreemdeling belooft bij zijn vertrek over drie weken terug te zullen komen, wat hij ook doet. Zij maken een wandeling te samen en Helvetius vleit om een brokje gelijk „de vrijer zijn vrijster." Eindelijk krijgt hij een korrel als een raapzaadje, maar de teleurstelling ziende, neemt de vreemdeling het terug, breekt er een stukje af en geeft dit den zuurzienden doctor. Deze bekent vóór drie weken met den nagel een fragmentje als een zonnestofje er afgekrabt te hebben. Op gesmolten lood geworpen, was de massa

in de lucht geslingerd. „Gij kunt handiger stelen dan de tinctuur [1]) gebruiken; het moet gehuld in was er op worden gelegd. Morgen in de vroegte kom ik bij u om het te laten zien," luidt het antwoord. Doch toen laat hij weten verhinderd te zijn, maar na den middag zou hij komen. Het wordt half acht; Helvetius twijfelt; vrouwlief dringt er op aan om nù de proef te nemen; manlief wil tot den volgenden dag wachten. Nog geen vreemdeling! Het nekje draait het hoofd; een der zonen ontsteekt het vuur; papa weegt zes drachmen (bijna 23,5 gram) lood af, mama wikkelt het korreltje zorgvuldig in was en werpt het op den juisten tijd voorzichtig in de kroes. Een kwartier later is alles het beste goud. De heele bende ijlt met den gloeienden klomp naar een goudsmid, die het toetst en — echt bevindt: hij biedt *f* 50 per ons. Is de duivel in het spel, dan wordt het goud den volgenden dag wederom lood; maar neen, het blijft onveranderd. Den Haag loopt uit om het wonder te aanschouwen. Porelius, examinator generalis der hollandsche munt, onderzoekt het met den zilversmid Brechtelt — en

> Waer wert oprechter gout
> Ter weerelt oit gevonden?

Hiermede had ik van dit boerenbedrog kunnen afstappen, ware het niet dat de hoogleeraar Hermann Kopp (t. a. p. I, bl. 232) schrijft, dat Spinoza het

---

[1]) Reeds de Egyptenaren vermelden een stof van dezelfde kracht als de steen der wijzen, de Arabieren een elixir, de alchemisten een tinctuur. Allemaal namen van dezelfde beteekenis. De goudmakerij wordt ook de Hermetiesche kunst genoemd, afgeleid van Hermes, het in nevelen gehuld wezen, dat in drievoudige grootte trismegistos heet. Nog maakt hij goud en zilver, niet door tooverij, maar door kunstvlijt: de hermetiesche afsluiting der lucht, reeds vóór twaalf eeuwen bekend, geeft tehans velen brood en zuizel.

geval geenszins als unmöglich zou beschouwd hebben. Ten bewijze geeft hij het schrijven van den grooten denker aan Jarigh Jelles, Voorburg 25 Maart 1667, volgens de uitgave van 1677 [1]. Om uitvoerigheid te mijden, moge de nederlandsche tekst hier volgen, dan kan de lezer oordeelen, dat de hoogleeraar spijkers op laag water zoekt. „Wat de zaak van Helvecius aangaat, ik heb daar af met de Heer [Isaak] Vossius gesproken, die — daar grotelijks meê lachte, ja zich verwonderd toonde van dat ik hem naar zo een beuzeling vraagde. Ik ging echter — naar de Silversmit, Brechtelt genoemt, die het gout geproeft had. Maar deze, heel anders dan Vossius sprekende, zeide dat het gout in 't smelten en scheiden toegenomen had, en zo veel zwaarder was geworden, als het gewicht van 't zilver, dat hy tot scheiding in de smeltkroes gedaan had, bedroeg: in voegen dat hy vastelijk geloofde dat dit gout, 't welk zijn zilver in gout veranderde, iets ongemeen in zich had. Hy niet alleen heeft het dus bevonden, maar ook verscheide andere Heren, die toen daar tegenwoordig waren. Ik ging daar na by Helvecius zelf, die het gout, en de smeltkroes, de welk van binnen noch vergult was, aan my toonde, en tot my zeide dat hy niet meer, dan schaars de grootheid van een vierendeel van een korreltje van geers [gerst], of mostertzaat in 't gesmolte loot had geworpen. Hy voegde 'r by dat hy binnen korte tijt het verhaal van de geheele zaak zou uitgeeven, en zeide voorts dat t' Amsterdam een man (en hy meende dat dit de zelfde was, die by hem geweest had) de zelfde werking had gedaan; daar af gy zonder

1) De latijnsche tekst der Opera Posthuma, p. 533, Amst. 1677, is gelijkluidend met dien der Opera, p. 150 vol. II, Haag 1883, en geeft den nederlandschen, p. 154, juist terug. Kopp citeert de oude uitgaaf.

twijffel gehoort zult hebben. Dit is 't al, dat ik van deze zaak heb kunnen vernemen . . . ."

Een ander man, 99 % degelijker, wetenschappelijker en geloofwaardiger dan Helvetius, de grootste geleerde van zijn tijd, de Faust der zeventiende eeuw, de Brusselaar Jean Baptiste van Helmont, 1577—1644, vertelt in vollen ernst, dat het hem gelukt is om kwikzilver in goud te veranderen. Drie gevallen beschrijft hij; twee gelijken zóo op elkander, dat wel hetzelfde geval zal bedoeld zijn; het derde (tweede) had eveneens plaats als dat van Helvetius: „op zekeren avond bekwam ik van een vreemdeling een half grein (33 milligram) van den steen der wijzen, waardoor 9¾ ons (bijna 305 gram) kwik in goud is omgezet." De vreemdelingen spelen een voorname rol bij het goudmaken.

Gij meesmuilt, mijn lezer; maar zelfs Herman Boerhaave, grooter schei- dan geneeskundige, dacht aan de mogelijkheid om goud te maken uit stoffen, waarin geen spoor van goud aanwezig is. Zie hier 's mans eigen woorden: „Constat, aurum nasci posse de materie, in qua docimastice omni arte sua aurum non detexerat prius." Hij had dus de volle overtuiging, dat goud kunstmatig kan vervaardigd worden. Vijftien eeuwen lang hebben de geleerden ervan gedroomd, duizend achtereenvolgende jaren rusteloos proeven genomen: het is een hersenschim gebleken. Onze Boerhaave is de laatste wetenschappelijke man, die er niet aan twijfelde. De laatste? „Bis auff die zukunfft Heliae Artistae, da das verborgen wirdt offenbar werden," roept Helvetius Eremita of Paracelsus (1493—1541), de hervormer der geneeskunde, ons toe. Misschien is de groote Elias de Artist reeds aan den arbeid, want de vreemdeling van onzen Helvetius, door hem op p.

84 als Elias Artista aangesproken, was de rechte broeder niet. Hij behoort niet eens tot de kleine profeten.

Een ander werk voor het volk bestemd, dat den man geheel weêr geeft, worde nog terloops besproken. In die dagen heerschte hier de pest; aan gezondheidsmaatregelen werd niet gedacht en de doctoren zwoeren bij de theriak als het middel bij uitnemendheid. Vandaar de titel: Den Ontwapenden Pestdoodt in den Theriakel-pot. Waer in aenghewesen werdt, hoe hem een yder in de besmettelycke sieckte dienen kan. Door Johannes Fridericus Helvetius, Med. Doctor, & Practicus in 's Graven-Hage. Job 23 v. 13. De Heere sal volbrenghen dat over my bescheyden is. Zephania 3. vers 5. Want de rechtveerdighe Heere &c. doet gheen onrecht. In 's Graven-Hage, By Christoffel Dol, Boeckverkooper, woonende in de Pooten, in den Bybel. Met privilegie. 1664. 12°. 61 bl.

„Aen de Burgers ende Inwoonders van 's Graven-Hage" vertelt hij, dat zijn gevoelen over de heerschende ziekte verschilt met dat zijner collega's, die bedriegers zijn. Hij alleen weet het en teekent zich na aanhaling van Jesai 4. v. 5, voluit met voornamen en naam: M. D. ende Practicus, semper studiosus. Na deze liefelijkheden van den altijd-dóor-studeerenden, volgt een allerbespottelijkst pruldicht met latijnsch hoofd en staart en nederlandsch middenstuk, dat aanheft:

De lichamelijcke gesondt-levensgrondt, is humidum radicale,
Als een balsamitische Smaragdische goet bloedts medicinale,
HEeL-VET, HELder VET, HEiLsaem VET, aller leden,
HEeLend VET, HEmeLs VET, HEiLich VET tot vreden.

en eindigt:

— — — — — 't is HEel Vvaerdich, om HEel-Vvyt, en breedt, in HEeL veel, ja in alle Talen,
Voor den HEel Vvet waerschouwenden HELdt, HFLVETIO te verhalen.

Jammer dat f voor e is gezet. Anders is het heel waardig om heel wijd die heelwet te verhalen. Na aanhaling van Jes. XI v. 1 teekent zich de fabriekant van dien onzin: „Epigramma Alberti Wuysthof, Philosophiae Doctoris, Theologiae Licent." — Hier is de evenknie van Ds Visvliet.

Het humidum radicale, waarover heel veel is getwist, kan het beste aldus verklaard worden: het water, humidum (het vochtige), waardoor en waarin alles bestaat, zonder hetwelk leven noch vorm denkbaar is, is de wortel, radix (oorsprong, beginsel of grond) van al het geschapene. Hierop rust de wijsbegeerte van den kabbalist: de geest Gods zweefde over de wateren, deze bezielende nog vóor zij het Al doordrongen. Deze schoone gedachte ging te loor onder alchemistiesche spitsvondigheden. Wie zich wil verkneukelen over het humidum radicale, leze Tristram Shandy van Laurent Sterne. — Het humidum astrale, het sterrevocht of het gewone keukenzout, is het zout der aarde, waarop de bekende gelijkenis zinspeelt.

Heel belangeloos (immers hij verwerpt „Theriaca, Orphiatan ende Methridaet") ontdoet Helvetius zich op bl. 46 en 47 van „Mijn secreet Elixiris Proprietates", bestaande uit aloë, zwavelbloem en wat poespas. Dan komt „noch een ongemeen goeden" zwavelbalsem, gevolgd door eenige voorschriften voor in- en uitwendig gebruik, alle in potjes-latijn, alzoo voor een yder gemakkelijk te verstaan. Toch wordt onder dien onzin éen goede gedachte aangetroffen. Tot op dezen dag is het hier en elders gebruikelijk de dooden te reinigen

en schoone kleederen, (waden) aan te trekken. Zoo iets moet gezien worden om er van te gruwen: hoe voorzichtig de afleggers of -sters de brandewijnflesch behandelen en hoe hardhandig zij het lijk sollen bij het ontwaden, enz. Helvetius nu geeft den raad om de aan de pest gestorvenen „datelijck sonder veel roerens in een kist te leggen in dat gewaedt daar sy in gestorven zijn. Geen muyren schoon te maecken met kalck, het waer dan een half jaer geschiet [geleden], na dat dickwils met een flickerend' vyer-vlam van hout of peck, de kamer wel uyt-gebrant" is; want „als noch yetwes Mumialisches van de gestorvene mensch" was achtergebleven, zou het den gezonden besmetten. Geen kwaad denkbeeld, mits de apocryfe mumie, waartegen Paracelsus zoo liefelijk uitvaart, door de omnipotente microbe wordt vervangen. Elk tijdperk toch heeft een mode-stokpaard. De schrijver kende zijn belang en zijn publiek uitnemend en eindigt als toepassing: „Dit is mijn beloofde (Haegse Inwoonderen) praesent, tot den dienst der kranken, ende tot tijdtverdrijf aller nietswetende verachters, die door 't gheloove ende niet door kennis van de Medicijne, hare patienten tracteren. De God van wetenschappen, gheve ons ghesontheyt, ende tot bekeeringhe van sonden bequaemheyt. Amen."

Als een staaltje hoe weinig begrip men in die dagen had van het overbrengen van smetstof, moge een enkel voorbeeld aangehaald worden. Den 4 October 1666 geven burgemeesteren toestemming om kleedingstukken, enz. op het open veld te doen uitkloppen, luchten en reinigen en daarna te verkoopen ten behoeve van het nagelaten kind van Lodewijk Graven en Catharina Steenhuizen, beide aan de pest overleden.

De man, die „den Mens curierd van alle pijn", schreef ook over de kunst om uit de gelaatstrekken der menschen hun karakter en toekomst te leeren kennen. Zelfs zijn laatste werk, in zijn sterfjaar verschenen, bewijst dat hij niet veranderd was met den leeftijd, tenzij het dooréen haspelen van godsdienst, wijsbegeerte, geneeskunst, alchemie e. z. m. als teekenen van kindschheid gelden. Hij kon dan ook geen uitgever vinden en door zelfliefde verblind, ging het voor eigen rekening ter perse. De onmogelijke titel, in het latijn gesteld, zou doen denken dat de inhoud eveneens in die taal is geschreven, wat echter het geval niet is en het bewijs levert, dat de oude Zwetser voor den jongen niet onderdoet. Het werk heet: „Monarchia arcanorum theo-sophica et phisico-medica contra pseudo-philosophiam, sive nigromantiam spino-cartesianam, de invisibilibus visibilibus; tam coelestibus credibilibus, quam terrestribus rationalibus, Johannis Frederici Helvetii. In 's Gravenhage. Gedrukt voor den Auteur By Gillis van Limburg 1709." 8°. 92 en 354 bl. Opgedragen aan mr Ant. Heinsius, „raedtpensionaris en grootzegelbewaarder van Hollant en Westvrieslandt", enz. De voorrede is geteekend: Anno Miraculorum Trinitatis 1709 in Templo verae christi Religionis primo Januarii. Het werk bevat o. a. „Twee missiven aen des zelfs zoon A. E. Helvetius, lyf-medicus van syn K. H. den hertog van Orleans. Over de Chymia en Alchymia." Zij beslaan juist honderd bladzijden. De eerste is gedagteekend: „1 Augs 1709, Hage." De tweede is niet gedateerd. Dan komt ten tooneele „des Autheurs dootkist" en tot besluit een „epitaphium", d. i. een bloemrijk grafschrift vol zelfverheffing en eigenwaan. — Treurig! Maar wij zijn er nog niet; de apotheose volgt als

„eene Eeremedaille die het dankbaar volk (of misschien de ijdelheid van een zijner afstammelingen) ter zijner eere deed slaan", zegt een tijdgenoot. In het Penningkundig repertorium nr 75 (Mededeelingen van mr J. Dirks) wordt de volgende juiste beschrijving gevonden: „*Voorzijde* Apollo gezeten houdt in de rechterhand een lier en in de linker den Aesculapius-staf. Boven de aureool, die zijn hoofd omgeeft, het teeken van Mercurius; rechts die van Jupiter, Venus en Saturnus; links die van de zon, maan en Mars. In de afsnede cito, tute et jucunde (snel, veilig en aangenaam), en daaronder J. v(an) Schaak. *Keerzijde.* Ter zaeliger Gedachtenisse van den Heere Johannes Fredericus Helvetius 's Lands doctor overleden den 29 Aug. MDCCIX oudt LXXX jaeren. *(omschrift).* Hy heeft genesen. en is gestorven om genesen te werden:" Zij is op het Koninklijk Penningkabinet nr 2919.

De sprake gaat dat hij lijfarts is geweest van den prins van Oranje, later Willem III, maar daarvan zijn geen bewijzen te vinden. Wel was hij landsdoctor en als zoodanig belast „om doode lichamen te schouwen", waarvoor het Land telken reize f 6 uitkeerde en om den regiments-chirurg, bij Resolutie van den 22 December 1674 chirurgijn-major geheeten, te examineeren; wat hij nimmer heeft gedaan. aangezien het bevel daartoe twee jaar nà zijn verscheiden is uitgevaardigd.

Onbekend is de plek waar zijn assche rust; niemand, om met den tehans weinig gekenden en daarom miskenden Petrus Dathenus te spreken, niemand kan aanwijzen

Haer plaetse daer se voormaels was ghestelt.

Nog zweeft de naam van Helvetius op veler lippen, zonder dat van het waarom rekenschap kan gegeven worden, tenzij men aanneemt dat het geloof aan het geheimzinnige den mensch is ingeschapen. Onze voorouders gaapten hem aan als de boeren den groenen ezel van vader Gellert en wij, kinderen van de wegstervende negentiende eeuw. wij lachen hem uit; wij weten te onderscheiden tusschen degelijkheid en kwakzalverij; wij laten ons niet bij den neus vatten, daarvoor staan wij verstandelijk te hoog; wij laten den kwakzalver verhongeren. Welk een vooruitgang in twee eeuwen!

Den Haag, Misericordia (1 Mei) 1892.

Literatuur.

1. Haagsche en Amisfoortse Krukkendans, of Westfaalsche en Hollandsche olipodrigo: Toebereid door den verstandigen Kok, Do^{r}. Johan Frederik Zwetser gezegt Helvetius. Gemengd met de Traanen Do^{e}. Jakob Visvliet, gezegt Keivliet, &c. &c. Naar de Kopy van 's Gravenhage. Gedrukt te Londen by James Warnar, voor het Collegium medicum, A^{o}. 1695. Met privilegie. 4°. 28 bl. [Uitgegeven in Den Haag.]

2. Vervolg, van de Haagsche en Amisfoortse Krukkendans, of Waalse, Westfaalse, Hollandse en Stichtse olipodrigo. Het tweede deel, De Vierde Druk. Te Amersfoort, Gedrukt bij Jakob Stoknar, Boekverkooper op de Keiberg, daar de Gekskap en de Kakstoel met Rinkels in de Geevel staat. Anno 1695. 4°. 32 bl. [Uitgegeven in Den Haag.]

3. Tranen Over 't Overlyden van Maria Stuart, Coninginne van Groot Brittannien, ens. ens. ens. Uytgestort In de schoot van de Regerende Burgemeesters der Stad Amisfoort. Na de Copy tot Amersfoort, Gedruckt by Johannes Clerck, Stads-Drucker woonende op de Lange-straet, Anno 1695. 4°. 12 bl. get. Jacob Visvliet. (Zie den tekst bl. 7—9.)

4. De Koninklijke weg Nae 't Graf der Koninginne met tranen bepaerelt, of lijk-lof en lijk-klagt Over 't we'erga'eloos verlies der we'erga'eloose Maria, enz. als 3. 4°. 16 bl.

5. Apologie Ofte Noodige verdedinge van Jacob Visvliedt, enz. als 3. 4°. 8 bl.

6. De Onderdruckte onnoselheydt in Onnoselheydt beschermt. of Een opreghte Verdedigingh van Jacob Visvliets Tranen tegen de lachende Spotters. enz. als 3. 16 bl.

7. Neerlands rouklagten, Uitgegalmd door digters deser eeuwe, Op de dood van de Grootmagtigste Vorstinne, Maria, koninginne van Groot Britannie, &c. &c. &c. By een versamelt door Th. S. [Theodorus Schoon, med. dr.] I. In 's Graven-Hage, By Jacobus Semeins, Boekverkoper in de Vlamingstraat, in de Maagt van Enkhuisen. Anno 1695. 4°. VIII en 144 bl. met plaat. — II. VIII en 176 bl. als I, doch versamelt door Semeins zelf. — Het vaers van Helvetius staat in den Krukkendans (nadruk met fouten) en in de Rouklagten, I. bl. 45 (oorspronkelijke uitgave). (Zie den tekst bl. 10—12.)

8. Dr. R. Krul, De dood van Maria Stuart II, gemalinne van Willem III. Tijdspiegel 1892 III. bl. 159. (October-aflevering).

P.S. Over Jacob Cats, zie bl. 17 en 18.

VERMEENDE AANSLAG OP HET LEVEN VAN DE HOOFDEN DER STADHOUDERLIJKE FAMILIE.

In het begin van het jaar 1792 werden de meeste hoven van Europa verontrust door waarschuwingen en bedreiging met moord.

Het kennelijk doel was vrees te verwekken onder de Souvereinen, opdat deze zich niet zouden verzetten tegen de beginselen der Fransche omwenteling, waarbij de leer der volks-souvereiniteit als grondslag voor iederen staat was verkondigd geworden.

In het eerst werd op deze waarschuwingen geen acht geslagen, toen in den moord op Koning Gustaaf III van Zweden, en in den geheimzinnigen dood van Keizer Leopold II van Oostenrijk, welke dood algemeen werd toegeschreven aan vergiftiging, de hand der Fransche Jacobijnen werd gezien, en de Europeesche vorsten en hun ministers tot groote waakzaamheid dwongen.

Ook het Stadhouderlijke hof in de republiek der Ver-

eenigde Nederlanden bleef voor die bedreigingen niet gespaard.

Den 17[den] April 1792 ontving de Raad-Pensionaris L. P. VAN DE SPIEGEL het volgende ongeteekende briefje:

„Deselve Geest die Leopold en Gustavus deeden vallen, zoekt ook hier een offer aan de dweepzucht te doen. De Hoofden der Vorstelijke familie zijn in gevaar. Den dag van den 18e is hier toe bestemd. Een apteker uit Delft zal zig hier toe laaten gebruiken en ten dien einde des morgens vroeg uit de stadt vertrekken.

Dit dient tot narigt."

De Raad-Pensionaris zond het briefje aan den Stadhouder WILLEM V, en begaf zich onmiddellijk naar den Procureur-Generaal WILLEM CAREL VOSMAER om dezen met de zaak in kennis te stellen en maatregelen te beramen dien snooden toeleg te beletten.

Volgens den inhoud van het briefje viel de verdenking van den Raad-Pensionaris op den Delftschen apotheker VAN HAEFTEN, die kort geleden uit zijn hechtenis op de Gevangenpoort was ontslagen. Aangezien echter aan dien apotheker, bij zijn vonnis, een verder verblijf te Delft was ontzegd, meende de Procureur-Generaal dat VAN HAEFTEN den bedoelden apotheker niet zou kunnen zijn, maar wellicht hij, die zijn zaak had overgenomen en vroeger zijn vertrouwde knecht was geweest. Men kwam overeen, dat omtrent dezen laatsten persoon de noodige inlichtingen ingewonnen en al zijn handelingen scherp nagegaan zouden worden.

Kort na dit onderhoud werd de Heer VOSMAER bij den Stadhouder ontboden. Natuurlijk liep het gesprek over hetzelfde onderwerp, waarbij de Procureur-Generaal Z. H. den hoofdzakelijken inhoud mededeelde van zijn onder-

houd met den Raad-Pensionaris, gelijk blijkt uit den volgenden brief van W. Pr. v. Orange aan Van de Spiegel:

Ik hebbe de Heer Fiscaal Vosmaer gesproken en kan Mons. melden dat de Apotheker die op de Poort heeft gezeten genaamd is van Haeften, hem is Delft ontzegt dus gelooft hij niet dat hij het zijn kan, maar aan wie de winkel is overgedaan weet hij niet hij zal zich daerop informeeren en zulks zoo aan Mons. als aan mij doen weeten. God weet of het Waerheit is. Van een Apothecar is eer te gelooven dat hij met gift dan met wapens zal te werk gaan, zoo dat zijn dessein is is de dag van Morgen wel uitgedacht, wijl des Woensdags gewoonlijk mijne Geheele Familie bij mij eet. Misschien was het goed te doen passen op degeene die deeze Nacht of Morgen uit Delft komen. Ik geeve Mons. in bedenken om daer van aan den Heere Verbruggen of aan den Heer Emans om daer van den Burgemeester van der Goes te praevenieeren en kennisse te geeven, ten einde een wakend oog gehouden kan worden op de geenen die Morgen hier van Delft komen, doch dit zoude met zoo weinig Eclat mogelijk worden gedaan, want zoo men niet vat die geene welke de aanslag wil doen en dat Indicien op hem gevonden worden, men alleen uitstel van Executie verkrijgt, maar eeven in Gevaer blijvt van het Plan zoo het zeker de eene dag mislukt een volgende dag te zien executeeren. Wij zijn in Gods Hand en zoo die ons niet bewaart zoo kunnen alle de Menschelijke Precautien niets baaten. Voor het overige blijve met achting

Wel Edele Gestrenge Heer

's Hage den 17 April 1792 *Uw dw. dienaar*

W. Pr. v. Orange.

Zoo eeven ontvange Ik nevengaand billet [1]) van den Heere Fiscael Vosmaer, welke Ik te rugge verzoeke. Misschien was het niet quaat de Hoofdofficier van Delft de Heer de Rook openinge van zaeken te geeven en dat men lette op den gedesigneerde apotheker.

Den volgenden morgen — 18 April — ontvingen de Stadhouder en de Raad-Pensionaris de mededeeling van den Procureur-Generaal dat: „de apotheker OLDMANS, of zooals in het door den Heer Vosmaer ontvangen rapport stond Oudmans, 'smorgens ten 6 uur uit Delft de Haagweg was opgegaan met eene groene parapluije; zijn moeder zoude een of andere bediening hebben in het huis van den Heer Larrey [2]). Ik meen dat de naam van den geweezen knegt van den voorigen Apotheker van Haaften, OLDMANS is."

Toen de Raad-Pensionaris zich, na de ontvangst dezer mededeeling, te $10^1/_2$ uren naar het Hof begaf, trok een persoon met groene paraplui e, die met haastige schreden het Plein op en neer liep, zijn bijzondere aandacht.

Deze waarneming achtte hij belangrijk genoeg om den Procureur-Generaal er mede in kennis te stellen, dezen te verzoeken den bewusten persoon onmiddellijk te laten arresteeren en te ondervragen en bij het geringste vermoeden in hechtenis te nemen. Het bleek echter dat men zich in dezen persoon had vergist en in weerwil der ijverigste nasporingen was het den Procureur-Generaal niet gelukt OLDMANS in handen te krijgen.

Een onderzoek door de PRINSES VAN ORANJE ingesteld,

---

1) Dit billet hield waarschijnlijk in het voorstel van den Procureur-Generaal om den Hoofdofficier van Delft met de zaak in kennis te stellen.

2) De Larrey was de Secretaris van den Erfstadhouder.

ten huize van den Heer DE LARREY in de Nobelstraat, had tot de wetenschap geleid dat OLDMANS in den vroegen morgen aldaar een bezoek had gebracht aan zijn moeder, die bij den Heer DE LARREY in dienst was; dat hij weder naar Delft vertrokken was en de Heer DE LARRY noch omtrent de moeder, noch omtrent den zoon eenige kwade vermoedens koesterde.

In een eigenhandig schrijven aan den Raad-Pensionaris deelt de Prinses den uitslag van dit onderzoek mede, en voegt als P. S. er bij: „Zoo die man nog in de stadt mocht zijn, zou hij zijn moeder hebben voorgelogen, in dat geval komt het mij voor dat de vermoedens bijna in bewijzen zouden kunnen veranderen."

Ofschoon dus volgens de uitspraak van den Heer DE LARREY, die bij het Stadhouderlijk hof in hoog aanzien stond en als geheimschrijver een groot vertrouwen genoot, de apotheker OLDMANS buiten eenige verdenking was, meenden echter de Stadhouder en zijn gemalin zich niet bij de uitspraak te moeten neerleggen, maar te onderzoeken of de apotheker, die, zooals gezegd werd weder naar Delft vertrokken was, werkelijk te Delft was aangekomen en op welk uur. Ook de Raad-Pensionaris, die ter raadpleging bij de Prinses ontboden was, meende dat dit onderzoek onmiddellijk diende te geschieden; „het kwam hem zoo vreemd voor kort geleden een dergelijk persoon gezien te hebben op het Plein, terwijl bovendien een klerk van het Cabinet van Z H. getuigde denzelfden persoon gezien te hebben bij de ingang van het stadhouderskwartier. Ook was het hem opgevallen dat op het Binnenhof verscheidene vreemde personen heen en weer liepen gekleed met schansloopers en ronde hoeden, terwijl hem, in de generaliteit komende. door een der leden werd medegedeeld dat een paruik-

maker, LA GARDE genaamd, hem gezegd had dat er tegen dezen dag een aanslag op het leven van den Prins was beraamd, maar dat de Raadpensionaris er kennis van had en er dus wel op gepast zou worden."

Waren dezen mededeelingen weinig geschikt het stadhouderlijk gezin, dat in de grootste spanning verkeerde omtrent de mogelijkheid van een moordaanslag, tot kalmte te brengen, die onrust vermeerderde door het bericht, dat de Prins gedurende dit onderhoud met den Raad-Pensionaris ontving van den Procureur-Generaal inhoudende: „dat zich aan het Hof vier suspecte personen bevonden, 2 koks, 1 brandmeester, 1 kamerdienaar en dat de Prins werd verzocht de uiterste precautiën te gebruiken." De Prins zeide tot van de Spiegel: „die menschen behooren tot de Jacobijnen van Parijs en dat juist een dier koks deze dag de wacht heeft in de keukens, dezelfde middag dat de Erfprins van Oranje en van Brunswijk met hunne gemalinnen aan 't Hof eten."

Er werd besloten alle voorzorgen in acht te nemen. zoowel in het stadhouderskwartier als daarbuiten, en den Procureur-Generaal VOSMAER te doen weten onmiddellijk nader te onderzoeken of OLDMANS werkelijk den Haag had verlaten en op welk uur hij te Delft was teruggekomen.

Het rapport aan den Raad-Pensionaris omtrent dit onderzoek door den Procureur-Generaal, zoo te 's-Gravenhage als te Delft, ingesteld, luidt: „dat Oldmans gezegd heeft dat hij om 1/2 9 of 1/2 10 uur weder uit den Haag naar Delft zoude retourneeren, omdat hij zoo weinig tijd had; dat, wanneer hij zijne vrienden bezogt, geen tijd somwijlen had om zijne moeder te zien of te spreeken; dat op al de schuiten van 1/2 9 's morgens tot 1/2 8 's avonds gepast is, doch dat men Oltmans

niet heeft zien terug komen; dat hij echter te voet agterom zoude kunnen terug gekomen zijn.

Dat Oltmans lang van postuur is, kromme neus heeft en vrij lang en zeer pokdalig is. Dat Oltmans een sterke Cornelis is en de familie, waaraan hij gehuwt is, niet minder de vuile partij is toegedaan, zelfs zijne moeder. Dat men niet weet met wie Oltmans veel converseert, dan met Doctor Bogaart, een harde Cornelis.

Dat voorts alle de apothecars te Delft gehouden worden voor patriotten, except alleen Boon Mesch en Rieverly. Ik heb nu nader laten onderzoeken om uit te maaken de tijd wanneer hij te Delft teruggekomen is, zullende zoo ras iets nieuws in deeze mogt ontdekken verder de eer hebben kennis te geven."

Dit rapport was dus weinig in overeenstemming met het onderzoek van de Prinses ten huize van den Heer De Larrey en diens verklaring dat hij, noch omtrent de moeder, noch omtrent den zoon eenige kwade vermoedens koesterde. De dag van den 18den April ging echter zonder eenige gebeurtenis voorbij.

Ook de verdere nasporingen leidden tot niets en — teekent de Raad-Pensionaris van de Spiegel aan — „daar er dagelijks waarschuwingen aan 't Hof zoo van buiten als binnen 's land gedaan werden dat er aanslagen op het leven van voorname personen en in 't bijzonder van de Prins en Prinses v. O. gemaakt waren, gewende men zich daaraan en de menigvuldige waarschuwingen verdoofden den indruk, te meer dewijl alle vorsten genoegzaam van Europa diergelijke ontvingen en men daaruit scheen te mogen besluiten dat de toeleg was om vreeze onder de souvereinen en ministers te verwekken ten einde deze zich niet zouden verzetten tegen de Fransche principes." W.

EEN OUDE STEEN TERUGGEVONDEN.

In zijne beschrijving van het Hofje van Nieuwkoop deelt de Riemer mede, dat te zijnen tijde de tuin achter het Regentenhuis door eene achterpoort uitgang had in de Warmoezierstraat of zoogenaamd Slop van de drie boeren, boven welke poort een steen was aangebracht waarop de volgende versregels van Horatius waren uitgehouwen:

> Vivitur parvo bene, ubi gratuitum
> Splendet in mensa tenui salinum.

door hem aldus vertaald:

> Een mensch kan, haast vergenoegt, wel met een kleintje leven,
> Daar hij een zoutvat heeft van aardewerk of tin,
> Op zijn geringen disch uit gunst voor niet gegeven.

Die achterpoort bestaat niet meer: wanneer en om welke reden ze werd afgebroken zou ik niet kunnen zeggen; de oude rekeningen van het Hofje zwijgen er over; ze werd vervangen door eene eenvoudige tuin-

deur, die tot voor enkele jaren nog in wezen was. Maar de steen met het Latijnsche opschrift is op merkwaardige wijze teruggevonden.

Toen in 1886, om het Hofje te vergrooten, de tuin met woningen werd bebouwd, werd het noodzakelijk een nieuwe ingangpoort aan de Warmoezierstraat te bouwen, en dit maakte de afbraak van een paar huisjes noodzakelijk. Bij het toen verrigt graafwerk, werd diep in den grond onder de fundamenten van een der afgebroken woningen, de steen met het opschrift teruggevonden; ze lag gelukkig omgekeerd met het beeldhouwwerk naar onderen, en toen zij gereinigd was, bleek het, dat het opschrift niets, de daar omheen aangebrachte versierselen slechts zeer weinig beschadigd waren. Die schade werd gemakkelijk hersteld, waarna de oude steen, in een passende omlijsting gevat boven de nieuwe poort aan de Warmoezierstraat werd geplaatst, gedekt door het wapen van den stichter van het Hofje Jonkheer Johan de Bruyn van Buytewech, heer van Nieuwkoop, enz.

d. v. d. S.

VAN MUZIKALE OUDERS!

„Le 17 juillet 1783 j'ai baptisé Marie Margerite Honorine, fille de Jean Nicolas L'hotte, maitre d'elocution d'ortographe francaise et musicien professeur de chant, et de Maria Claire Macker, musicienne son epouse. Le parrain Jean Thomas Storme; la marraine Maria ten Broek. L'enfant est né le meme jour á 6 h. du matin. (Signé:) Augustin Dejean." — (Doopboek der R. K. Kerk, Assendelftstraat, 's-Gravenhage, N 5).

's-Gravenhage. W.

JOHANNES BOSBOOM.

Met portret.

't Zou „die Haghe" onwaardig zijn althans niet te te trachten ook eenen krans neder te leggen op het graf van Bosboom, van den man, die Europa's bewondering wederom wist af te dwingen voor onze Nationale Schilderschool, en die den naam van zijn vaderstad zoo hoog heeft verheven.

Bosboom heeft zelf ons eene Schets nagelaten van zijn schildersleven in „een en ander betrekkelijk mijn loopbaan als schilder." Die schets, zoo eenvoudig en toch zoo roerend, heeft het verwijt van ijdelheid, geheel vreemd aan dezen meester, niet te duchten, want hij bestemde ze niet voor het publiek, maar voor zijn eigen binnenkamer.

„Pulchri Studio" had den goeden smaak „Een en ander" den catalogus van 's meesters werken te doen voorafgaan; doch het bestek liet niet toe ook „de aanteekeningen", door dezelfde hand bij de levensschets gevoegd, op te nemen. Toch behelzen die aanteekeningen vele belangrijke bijzonderheden, en toonen ze ons den

JOHANNES BOSBOOM
(naar eene penteekening van Wm. STEELINK.)

schilder vooral als den Hagenaar, welken wij zoo gaarne in hem eeren.

Hier mag een woord van innigen en diepgevoelden dank niet ontbreken aan den Weledelen Heer J. Bosboom, wiens even vereerende als welwillende hulpvaardigheid mij in staat stelde nog veel over zijn beroemden oom te leeren. Dat het heerlijk geschreven „In memoriam" van den Heer P. A. M. Boele van Hensbroek door mij nu en dan werd geraadpleegd, spreekt van zelf, evenals sommige aanteekeningen in tijdschriften, en het warme artikel van onzen verdienstelijken hoofdredacteur in het „Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage."

„Mijn tweelingbroeder en ik werden 18 Febr. 1817 in den Haag geboren." In de aanteekeningen voegt Bosboom met zeer veel piëteit hieraan toe: „Mijn tweelingbroeder overleed in 1862; zijne vrouw verloor in hem eenen liefhebbenden man en zijne zeven, nog jeugdige kinderen een zorgend vader; de maatschappij een werkzaam en verdienstelijk lid."

Als schoolknaap was onzen meester de teekenles het liefste geworden, en toen de stadsgezicht-schilder B. J. van Hove, op de Dunne Bierkade, de buurman werd van de familie Bosboom, verlangde de vurige en rijk bedeelde jongeling naar een plaatsje op van Hove's atelier. Dat verlangen werd reeds bevredigd in het najaar van '31. 't Was de eerste stap op Nederland's Kunstberg, welken hij, nooit achteruitgegaan en steeds vooruitstrevend, zou bestijgen tot den top Als zijn medeleerlingen gedenkt hij met opgewektheid Sam. Verveer en Huib van Hove, den oudsten zoon van zijn meester, die toen zijne opleiding bij den landschapschilder H. van de Sande Bakhuijzen ontving. Als een echte Hollandsche jongen ging hij met hen uit

„om studies te maken en — pret te hebben." In 1830 werd de heer van Hove als decorateur van het Haagsche tooneel aangesteld. Zoo leerde ook Bosboom, die onder leiding des meesters op het tooneel werkte, de decoratie; en dat meêwerken had voor hem het voordeel, dat hij ongezocht kennis maakte met onderscheidene bouwstijlen en landstreken, die in aanschouwing moesten worden gebracht, als ook met den aard der kleederdrachten van verschillende tijdvakken en landen. Bosboom had in later tijd slechts lof over voor den roem, welken van Hove als decorateur van het Haagsche tooneel had ingeoogst. Nog wijder werd zijn blik verruimd, toen hij met Verveer een studiereisje maakte over Utrecht en Nijmegen naar Dusseldorf, Keulen en Coblenz. Den indruk, door die reis op hem teweeggebracht, gaf hij terug op zijn schilderij: „Gezicht op de Moezelbrug te Coblenz." De toen reeds beroemde Haagsche schilder Schelfhout kocht deze schilderij en schonk den jeugdigen meester zijn vriendschap. 't Was een karaktertrek van Bosboom gaarne te leeren en niet te wijs te zijn voor goeden raad, en daarom waardeerde hij zoo hoog ook deze vriendschap.

Omstreeks 1836 verliet hij het atelier zijns meesters en kreeg eene eigen werkplaats in de ouderlijke woning op de Dunne Bierkade. Van nu af zou Jan Bosboom een eigen standplaats innemen op 't gebied der nationale kunst De achttiende eeuw, de Patriotten-tijd, had weinig voordeel aangebracht aan de Nederlandsche kunst. Men sluimerde veelal op de lauweren, in de zeventiende eeuw behaald. 't Jongste kind van Jan Holland, de zoo gebrandmerkte Jan Salie, had niet alleen in de Nederlandsche letteren, maar ook in de Nederlandsche schilderkunst een soort van konventionalisme trachten in te voeren. 't Was noodig, dat de Nederlandsche

schilderkunst wederom uit hare sluimering opgewekt, een anderen weg volgde, een weg, die ter zegepraal leidde.

De Romantische beweging begon onder aanvoering van den genialen Nuyen. „Die beweging," zoo verhaalt Bosboom, „lokte ook mij tot volgen. En al verviel men langs dien weg in gekleurdheid en opgesmuktheid, vaak ontaardende in chic, er ontsproot daaruit later een meer verstandig zoeken naar verlevendiging van coloriet, verhooging van effect, vermeerdering van relief. Hierin werd Waldorp een wegwijzer voor velen en van zijne schilderijen op de tentoonstelling te Brussel in '45 getuigde dan ook Victor Joly, een bekend criticus: „dans les marines de cet artiste vous ne trouverez ni le fracas de coloris, ni les excentricités auxquels se livrent les apôtres de telle ou telle école, mais une vérité calme et profonde, pleine de force et de réalité. Devant les tableaux de Waldorp l'esprit étonné oublie et l'art et l'artiste." Dáár moest het heen! Maar over het algemeen was het conventioneele nog te zeer ingeworteld, was affectatie en chic nog te veel in de mode om niet dan langzamerhand overwonnen te worden en plaats te maken voor degelijker opvatting."

Een jaar na het overlijden van Nuyen werd door eenige vrienden van den overledene tot allen, „die Nuyen als vriend en als kunstenaar hadden hooggeacht, eene uitnoodiging gericht om door onderlinge bijdragen eene eenvoudige grafnaald op te richten op de plaats, waar zij zijn stof hadden ter neder gelegd." Twee jaar later werd het gedenkteeken op het R. C. Kerkhof van 's-Gravenhage onthuld. Bosboom had zich, door de dankbaarheid zijns harten gedreven, bij de „Commissie tot oprichting" aangesloten, en bekleedde daarbij de functies van penningmeester en secretaris.

Om aan te toonen, welke degelijke opvatting in zijn werken sprak, behoort slechts gewezen op zijn „Orgelspelende monnik" (1850), zijn „Avondmaals-viering in de Geertes-kerk te Utrecht" (1852), en in zijn „Bakkenesse-kerk te Haarlem," een tiental jaren later geschilderd. Uit die werken blijkt zonneklaar, hoe hij den weg, door Nuyen getoond, had ingeslagen en hoe dat in hem onze nationale kunst op het heerlijkst herleefde.

In Nederland was ook weêr de bewondering gerezen voor ware schoonheid en daarom bleven de bekroningen voor Bosboom's werken niet uit. Reeds in 1836 werd hem door de Maatschappij „*Felix Meritis*" de gouden eere-penning toegewezen. voor zijn „stadsgezicht aan het water met afvarend beurtschip." In hetzelfde jaar schreef een rijk begaafde Alkmaarsche dame haar „Almagro", dezelfde, die later zijn echtgenoote werd en Compagnonne de Gloire, mejuffrouw A. L. G. Toussaint.

In hetzelfde jaar stelde Bosboom „de St. Janskerk te 's Hertogenbosch van binnen" ten toon. De schilderij vond terstond een kooper in den Heer de Bije te Rotterdam. „De bijval hiermêe behaald, de hernieuwde bekroning in Felix (1838), nu voor eene „kerk met invallend zonlicht", gevoegd bij mijn bijzondere neiging, om de indrukken weêr te geven, die kerkgebouwen op mij maakten, leidde er mij gaandeweg toe dit genre bij voorkeur te kiezen." Zoo was Bosboom besloten kerkschilder te worden, en in dat genre zou hij zich eenen naam verwerven, als geen Nederlander ooit ten deel viel. In 1837 voelde Bosboom zich aangetrokken België te bezoeken. De droevige scheiding tusschen Noord en Zuid was geen bezwaar voor onzen schilder. Hij wist, hoe het land van Rubens in menig opzicht één was met het land van Rembrandt: hij huldigde het genie

al vond hij het bij de „muiters van '30; daarbij was er „overvloed van Studie" te vinden, en hadden de Belgen den goeden smaak door „groote voorkomendheid" hem te bewijzen, hoe hoog zij de Noord-Nederlandsche kunst schatten, die met geen citadel was ten gronde gegaan. De groote dag van 1 Augustus 1840 naderde, waarop te Antwerpen het standbeeld van Rubens zou verrijzen, en een „album ter eere van Rubens" bijeengebracht zou worden als een versche hulde aan zijn nooit verouderden roem.

Was het nu wonder, dat Bosboom de Haagsche kunstenaars opriep om dit album te verrijken? Zóó goed slaagde hij in die oproeping, dat de groote Conscience als Secretaris der Commissie van gemeld album, Bosboom „de betooning harer bijzondere erkentenis" overbracht. „Wij kunnen de kunstenaren van 's-Gravenhage niet genoeg bedanken voor hun algemeene en uitstekende medewerking." — Zoo goed had de meester zelf de eer van het zusterland opgehouden, dat hem de groote bronzen gedenkpenning werd verleend „décernée aux artistes qui ont le plus contribué à la splendeur de la fête bisséculaire de Rubens."

In '42 mocht Bosboom de méd. en vermeil verkrijgen voor zijne Kerk „Lux in tenebris," een zeer eigenaardige Schilderij. Hoe knielen daar de bedrukten, voor wie het levenslot zoo donker is, neder voor het altaar, en hoe stroomt het licht des Heeren in vollen glans in hun gemoed om hen op te beuren en te verkwikken!

Ons bestek laat niet toe bij iedere schepping van dezen meester stil te staan, en toch zal altoos de indruk van zijn kunstwerken grooter blijken dan het zwakke woord kan wêergeven. Hij zelf noemde zijn „hymne à Dieu" benevens zijn „kloosterkeuken" en zijn „Kloos-

en Potgieter; dáár ging Bosboom om met alle schilders die Nederland in den laatsten tijd bezat. [1]) Dáár kon voorzeker Potgieter een toepassing vinden van zijn hoogst dichterlijk Woord:

Onloochenbare eenheid van kunst en karakter!
Wat spits van 't gebergte is Uw wieken te steil?
de vleugel van 't kleiner gevogelte knakt er,
den adelaar geeft gij heel 't landschap er veil:
en geest en gemoed, door 't geloove geprikkeld,
voor wie zich de dampkring van 't aardsche verdunt,
hoe straalt U 't verschiet, dat der ziel zich ontwikkelt,
hoe blaakt haar de blik, in de heemlen gegund!

Hoe gelukkig ging het leven voorbij van het echtpaar Bosboom-Toussaint! En hoe mocht de schilder naar waarheid in zijn aanteekeningen melden: „Met een gevoel van groote dankbaarheid zij hier herinnerd, dat bij gelegenheid van ons 25-jarig huwelijk een prachtig „huldeblijk" ons werd aangeboden namens een groot aantal kunst-vrienden uit alle oorden des lands"

Den 13den April 1886 scheidde de dood Mevr. Bosboom-Toussaint op aarde van haar gemaal. Droefheid vervulde zijn gemoed. Zijne vrienden dachten Bosboom verslagen te vinden, doch het was verwonderlijk te zien, met welk een Christen-moed hij den slag wist te dragen. Het verlies was onherstelbaar groot voor hem, maar het werd overstraald door het bewustzijn, dat hij het geluk had gehad, zóólang met haar te leven. Een zekere vrome dankbaarheid verhief hem boven het gewone menschenleed en de heilige vereering voor de kunst steunde hem. Met stralende oogen verhaalde hij van hare triomfen, maar vooral hoe goed zij was en hoe edel; hoe scherp zij zag en

[1]) „In memoriam" P. A. M. Boele van Hensbroek.

hoe diep zij voelde. [1]) Een meesterlijk uitgevoerd grafmonument getuigt van de „hulde der Nederlandsche vrouwen", en tevens van de hartelijke hulde van een diep bedroefden gemaal.

Nog was voor Bosboom een schoone en treffende triomf weggelegd. In Maart 1887 werd de zeventigste verjaardag des grooten meesters op het „hofje van Nieuwkoop" door de leden van Pulchri Studio gevierd. Daar vertoonde zich eensklaps, en zeer eigenaardig, eene kerk, zooals Bosboom er zoovele schilderde, terwijl een zacht koraal zich deed hooren. Het was een diep gevoelde, eerbiedige hulde, die niet alleen den kunstenaar tranen in de oogen dreef [2]). De terugtocht naar zijn huis, vergezeld van zooveel kunstenaars en kunstminnaars met flambouwen en lampions geleek eene triomftocht, een beeld van zijn leven, dat schier ééne triomftocht geweest is. Dat leven, zoo dierbaar aan velen, zoo rijk voor de kunst, zoo verheffend voor zijn vaderland, vond het einde in den vroegen morgen van den 14den September 1891.

Verschillende onderscheidingen vielen Bosboom ten deel; in 1849 werd hij benoemd tot ridder van de Eiken kroon, in 1855 Ridder van den Nederlandschen Leeuw, in 1856 Ridder van de Leopoldsorde en 1874 Ridder der Franz Joseph-Orde. Wie zal ontkennen, dat deze ridderteekenen meer dan verdiend waren, daar hij het vaandel der Nederlandsche kunst zoo hoog hield, en voor haar de bewondering van Europa wekte. In November 1891 hield Pulchri Studio eene tentoonstelling van schilderijen van den meester „als eene waardige

[1]) „In Memoriam" P. A. M. Boele van Hensbroek.
[2]) „In Memoriam" P. A. M. Boele van Hensbroek.

hulde aan de nagedachtenis van den onvergetelijken Johannes Bosboom. 't Was de toeleg van Pulchri Studio »wel zooveel mogelijk uit 's Kunstenaars besten tijd te verzamelen, maar toch ook gelegenheid te geven den Schilder in de ontwikkeling van zijn talent te volgen." Velen deden tijdelijken afstand van hun eigendom, onder welke H. M. de Koningin, die vier schilderijen inzond.

Hoe straalde ons het beeld van Bosboom op deze tentoonstelling tegen; hoe toonde ze ons den kunstenaar „bij de gratie Gods"; den meester, bedeeld met zulk een machtig genie en welke dat genie steeds bleef teruggeven in het werk zijner handen. Bosboom gaf terug wat hij voelde. Geen enkel schilderij of het draagt den stempel van zijn geest. Welk deel Gij ook van deze vorstelijke nalatenschap beschouwdet, overal staat de kunstenaar voor U, voor wien de hooge kunst het doel was zijns levens.

Te recht mocht Vondel zeggen: „De kunst vordert den geheelen mensch." Bosboom begreep dit woord en met vollen ernst heeft hij gearbeid van den ochtend tot den avond zijns levens. Meester over kleur en vorm vond hij geen Schilderachtig plekje of hij gaf het terug; het gewone zelfs wist hij te verhoogen en het te doen stroomen van gevoel, vernuft en van licht.

Van licht — en welk een koning des lichts was hij! Het stroomde op zijn wenk, het gehoorzaamde aan zijn penseel, alles bezielend, alles verheerlijkend, alles opbeurend. Het dartelde aan het strand van Scheveningen en in de villa Erica aan den Scheveningschen weg, het speelde in de boere-deelen van 't Sticht, het juichte, jong leven aanbrengend aan oude gedenkteekenen, het viel met machtigen toon in de gewijde Kathedralen,

door het voorgeslacht gesticht, het vierde overal zijn triomfen en het weerkaatst in de fonkelende kroon, die de Nederlandsche maagd zal begroeten op het hoofd van den meester tot in het verste nageslacht. Niemand na Rembrandt heeft zóo de kunst verstaan te tooveren met licht en schaduw als Jan Bosboom. Hij voelde zich aan Rembrandt verwant, en het was hem een dankbaar genoegen den stoot te geven tot oprichting van Rembrandt's standbeeld. In 1841 werd er alhier een feestmaal aangeboden aan een vijftal Antwerpsche kunstenaren. Aan dat feestmaal vroeg Bosboom het woord en wenschte „dat evenals België zijn Rubens, Nederland spoedig het standbeeld van Rembrandt mocht zien verrijzen en „vertrouwde" dat de Belgen aan den laatsten evenzoo hunne hulde zouden komen brengen als de Hollanders aan Rubens. — „De jeugdige spreker — schreef de kunst-kroniek — had niet geëindigd, of als uit éénen mond rees de kreet van allen op, dat men dadelijk een begin moest maken en een lijst ter inteekening openstellen. Het geheele bedrag, waarvoor men toen inschreef en zich verbond, beliep een aanmerkelijke som, want ieder hoopte het standbeeld van Rembrandt in wezenlijkheid te zullen kunnen aanschouwen." Den 15den November 1841 maakte de vereenigde Commissie van 's Gravenhage en Amsterdam bij programma bekend: Art. I. Er zal een standbeeld voor Rembrandt worden opgericht te Amsterdam op het oude Beursplein.

27 Mei 1852 werd het monument plechtig onthuld. Aanvankelijk geplaatst, op het Reguliers-plein is het voor enkele jaren overgebracht op het midden der voormalige Botermarkt, nu den naam dragende van „Rembrandsplein." Had Bosboom den stoot gegeven

tot oprichting van het Standbeeld, hij nam steeds een levendig aandeel in de zaak en behoorde tot de commissie, die de groote zaal in het park met toepasselijke schilder- en beeldhouwwerken opluisterde, om daarin het groote Rembrandtsfeest en de tombola te vieren ten voordeele van het fonds van oprichting van het standbeeld.

Doch Rembrandt's nalatenschap was nog steeds geborgen in het oude pakhuis van het „Trippenhuis." Doch een nieuwe tijd zou verschijnen en het nieuwe Rijks-Museum bewonderen als een paleis, waarin de grooten der kunst den hofstoet zouden vormen van koning Rembrandt.

Bij de opening van het Rijks-Museum op 13 Juli 1885 werd „den eenvoudigen Haagschen jongen, die zich zelven groot maakte,de taak opgedragen Rembrandts Nachtwacht te onthullen. Toen heeft Rembrandt hem gegroet als den zoon van Nederlandschen stam, die de eer der Hollandsche Kunst hoog houdt, en — Bosboom wist, dat hij Rembrandt waardig was." [1])

Als Rembrandt mocht Bosboom zijn beschermers vinden; den burgemeester van Amsterdam mr. G. van Tienhoven, komt onder hen een eereplaats toe, en Bosboom vereeuwigde die vriendschap door het huis en de villa Erica van den beminden beschermer, met onnavolgbaar talent weder te geven. Door de vriendschap van Jhr. C. C. A. Ridder van Rappard leerde hij de boere-deelen en binnenhuizen kennen, in den omtrek van diens landgoed gelegen, die hem dadelijk aantrokken en inspireerden tot een nieuwe, eigen opvatting daarvan. „En meermalen

[1]) „In Memoriam" P. A. M. Boele van Hensbroek.

vind ik sinds, als vroeger, in stadsgezicht of gebouw, soms in eenig landschap aanleiding om mijne indrukken terug te geven, gelijk ook later het zeestrand en dorp Scheveningen mij stof boden tot velerlei studies en teekeningen. Het succes, aan dat alles ten deel gevallen, mocht mij bewijzen, dat de ruimere opvatting van genoemden kunstvriend, sinds ook bij anderen ingang had gevonden."

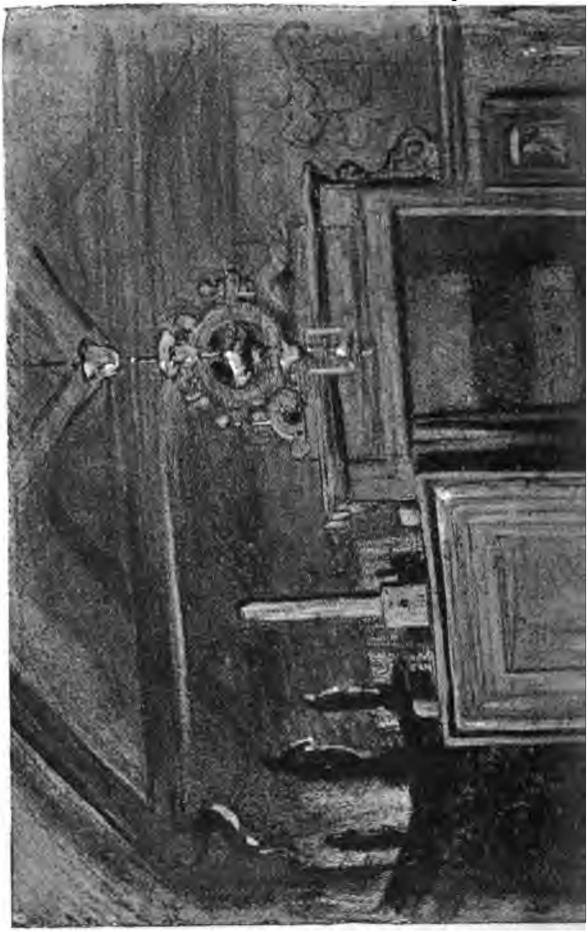
Bosboom was een warm vaderlander. Hij leeft in de geschiedenis van zijn volk, hij is bezield door den innigen band die Nederland met Oranje verbindt. Geene schilderij, of een tafereel van Hollands Grootheid staat hem voor den geest. „Voor Bosboom is elk kunstwerk een daad, een stuk van zijn zieleleven. Schildert hij de Nieuwe Kerk te Amsterdam, dan denkt hij aan de Ruyter, aan den tocht naar Chattam, aan den vierdaagschen zeeslag; beeldt hij Engelbert van Nassau's tombe in Breda af, dan denkt hij aan dien anderen Nassau, „Schipper Mouring". [1]) Gelukkig, dat Nederland's herstel, en de regeering van het huis van Oranje een nieuwe bloei-periode der schilderkunst mocht zien, waarin Bosboom de kroon spant.

Doch in het bijzonder de Hagenaar komt bij Bosboom schitterend uit. „Hoe het samenwerken van de kunstenaars met „beoefenaars en beminnaars der schoone kunsten" nog niet spoedig algemeen noodig geacht of gewenscht werd, moge o. a. hieruit blijken, dat eerst in '55 de werkende leden van het Schilderkundig Genootschap Pulchri Studio door Burgemeester en Wethouders van 's Gravenhage werden uitgenoodigd om twee hunner af te vaardigen als leden van de Commissie van beheer

---

[1]) „In memoriam" P. A. M. Boele van Hensbroek.

over de toen hier te houden tentoonstelling van schilderijen, enz. en dat eerst twee jaar later de exposanten werden gerechtigd tot het verkiezen van een viertal hunner om deel uit te maken van de jury voor de bekroningen. Om tot een en ander te geraken had ik mij sinds lang heel wat moeite moeten geven, ja zelfs de ongunst moeten beloopen van enkelen onzer beheerders, die allen bij de gewijzigde samenstelling van het bestuur onzer tentoonstelling zich daaruit hadden teruggetrokken. Sinds is men op dezen nieuwen, beteren weg blijven voortgaan en is het mede gekomen tot de driejaarlijksche tentoonstelling, verdeeld tusschen Amsterdam, Den Haag en Rotterdam." Het genootschap Pulchri Studio, dat zich een Europeeschen naam mocht verwerven door den roem zijner leden, ontsproot in 1848 uit het vroegere Assiduitas. Toen werd aan Bosboom eerst het penningmeesterschap opgedragen. Ook later fungeerde hij als bestuurslid, en nam in 1852 de benoeming tot Voorzitter aan, om bij het nederleggen daarvan bij den meer zich uitbreidenden werkkring van dit genootschap zich voor het vervolg niet meer te laten herkiezen. Haagsche jongen, gaf hij de eerste proeven van schilderkunst in gezichten op het Binnenhof, het Stadhuis, den Vijverberg enz. Toen het gedenkteeken voor 1813 in het Willemspark zou worden opgericht, mengde hij zich in den strijd over het plan CUIJPERS, en zeer belangrijk is zijne aanteekening: „Ons verzet tegen het doorvoeren van het plan Cuypers was evenmin tegen zijn persoon of tegen zijn talent gericht, als onze voorkeur aan het plan der anderen werd geschonken om hunnentwille. Alleen dit beginsel was overwegend: „Geen middeleeuwsch monument! Plaats *dat* op het Binnenhof, als het Graaf Willem, Roomsch-Koning, zou gelden, maar

I. Bosboom in zijn Atelier.

zet geen Gijsbert Karel van Hogendorp c. s. in Gothische nissen. Hun voegt een monument in den stijl, die tijdens hun optreden de meest gebruikelijke was, (al geschiedde dat dan ook op onvolmaakte wijze) en die stijl was het uitgangspunt van het ontwerp Eben Haëzer."

Datzelfde beginsel beheerschte hem, toen hij streed voor het instandhouden der gevangenpoort met al haar historische herinneringen. Hij mocht de voldoening smaken, krachtig door anderen gesteund, dat de „voorpoorte van die Haghe" niet alleen werd gespaard, maar gerestaureerd en tegen verval beveiligd.

Het harte klopt ons bij het lezen van Bosboom's laatste aanteekening: „Ware evenzoo mijn wensch (uitgesproken aan het feestmaal der Maatschappij van Fraaie kunsten, enz. in 1847) vervuld geworden om: de toengenaamde *loterij-zaal* te bestemmen tot een *halle voor Neêrlands roem*, de staten-vergaderzaal, de Hollandsche republiek en haar roemruchte prinsen en helden voor den geest brengende — ze zou in later jaren niet beroofd zijn geworden van haar aloude Hollandsche kap!

„Maar eerst als het te laat zou zijn, werden de geesten van 's lands vertegenwoordigers wakker, om te weeklagen over het gepleegd Wandalisme."

's-Gravenhage zal het zich steeds eene eer rekenen den onsterfelijken meester als den zijne te moge vieren. „De mokerslagen hebben thans dat heilige der heiligen, den kunsttempel, het atelier van den schilder Johannes Bosboom ter neêr geveld, weggevaagd; slechts een kale, dorre, steenachtige plek is overgebleven. De levensadem van kunst en genie, die daar den binnentredende omzweefde, is met den kunstenaar van die heilige plek

verdwenen." [1]) Over zijn atelier teekent Bosboom zelf het volgende aan: „Met een enkel woord moet ik nog spreken van een album kleine teekeningen in 1880 door mij vervaardigd, voorstellende gedeelten van mijn atelier en enkele bijeengevoegde voorwerpen, die daarin voorhanden zijn om in herinnering te brengen, hoe met de Romantische beweging na '30 ook de liefde ontwaakte voor alles, wat vroegere tijden (ook het tijdvak der middeleeuwen) voor den geest riep en, hoe daaruit de zucht ontsproot tot het verzamelen van voorwerpen, die van den smaak dier tijden getuigden.

„Onder onze kunstenaars stond ook in dit opzicht de gevierde Nuyen aan de spits en rijk was de oogst, dien hij wist bijeen te brengen in die dagen, toen bezitters van oude meubelen, tapijtwerken, wapenen, porcelein en derg. nog onbewust waren van de prijzen, die in de volgende jaren hiervoor zouden worden besteed. Daar ik evenmin koel bleef op dit punt,, kwam ik al spoedig in het bezit eener belangrijke triptiek en later in dat van den afdruk eener gravure door Hieronymus Wierix in 1586 vervaardigd naar de Graflegging (geschilderd in de 15de eeuw), die het middenstuk dezer triptiek uitmaakt." De collectie nam gaandeweg toe, het atelier van Bosboom werd zelfs een klein Museum, waar alle voorwerpen schilderachtig werden gerangschikt en waar ze allen nieuw leven ontvingen van den bezielenden meester. En nu? — „'t Is waar, de woning is blijven bestaan, maar die woning zal binnen kort anderen tot huisvesting verstrekken. Niet één voorwerp, niet één meubelstuk, niets, hoegenaamd niets, zal daar aan de kunstenaars Bosboom en Toussaint

[1]) Dagblad 24 en 25 April 1892.

herinneren, hoe zij er leefden, hoe zij er werkten, hoe lauwertak en rozengeur op dit plekje gronds door hen te zamen gedeeld en genoten werd.

„Van lieverlede, als scheidde men noode, zijn de vele huldebewijzen en herinneringen, hun werken zoo aangelegd als afgemaakt, de kleine reliquiën her- en derwaarts verspreid, en ieder achtte zich gelukkig die een deel, hoe gering ook, er van mocht ontvangen.

„Zoo ook het Gemeente-Museum. Op de kleine bovenzaal, waar een portret op jeugdigen leeftijd, gedaan door den voormaligen professor aan de teekenacademie te 's-Gravenhage, J. E. J. Van den Berg, ons den beginnenden Bosboom vóór den geest roept — Bosboom was toen nog geen 25 jaar oud — is sedert eenige dagen, letterlijk als figuurlijk, een schilderachtig groepje geschapen. Op het Smyrnatapijt, dat voor honderd jaren de indrukken mocht ontvangen van het schoeisel der Edelachtbare Heeren Burgemeesteren en Regeerders der stad; in de nabijheid van portretten zijner tijdgenooten en niet tijdgenooten, als L. S. Verveer, Taco Scheltema en anderen, en in overigens stemmige doch artistieke omgeving, met een licht en een zonnetje, dat speelsch en dartel schuil gaat tusschen lijnen en bochten, staat de schildersezel van onzen grooten kunstenaar, door hem tot den einde toe gebruikt. Het lage zitbankje schijnt zoo juist door hem verlaten. Het palet en de penseelen heeft hij er op neergelegd. De schilderkist staat aan den voet, maar dit alles heeft nog geen leven, toont ons niet de kunstenaarsziel. De ruime hal echter van een kerk, het doek, nog pas kort aangelegd, dat op den ezel staat, roept ons den vurigen, degelijken, gloedvollen kerkschilder vóór den geest, en we zien hem werken, voortvaren. De lauwerkrans van een kunst-

zuster, Mevr. Bilders—Van Bosse siert den ezel. De jaartallen 1817 en 1887 voeren ons terug naar dat luisterlijke tijdstip, toen 70 jaar van een welbesteed leven, achter den rug van Bosboom lagen. Onverdiend waren zijne lauweren niet" [1]). 't Is te wenschen dat het Nederlandsche volk, door Bosboom en zoovele zijner kunstbroeders ontvlamd, steeds meer en meer de waarachtige kunst leere hoogschatten, onzen nationalen roem verheffen en 't genie bewonderen, wat 't vaderland in dezen Hagenaar geschonken werd.

L. J. J. HAGERAATS.

[1]) Dagblad 24 en 25 April 1892.

DE AANHOUDER WINT.

Het dwaze gebruik om 's-Hage te schrijven is niet van gisteren of heden. en zeker reeds meer dan eene eeuw oud. In „De Nieuwe Europische Staats-Secretaris van Juli 1781 toch staat gedrukt: „Hun Edele Groot Mog. hebben aangesteld tot Bailluw en Schout van 's Hage, Jonkheer Wigbold Johan Theodoor Baron van der Does, Heer van de beide Noordwijken, enz."

Eene Missive van den Heere D. W. van Lynden aan de Hoog Mog. Heeren van 26 July 1781, eindigt met: „zullende ik nooit nalaaten, blijken te geeven en van mijne Liefde voor het Vaderland, en van de eerbied waar meede steeds verblijve, enz.

Eene Memorie van den Franschen Ambassadeur Duc de la Vauguyon, gepresenteerd aan de Hoog-Mogende Heeren, en in het Nederlandsch vertaald is ook gedateerd „'s Hage den 3 October 1781."

L.

DE SCHOONE SLAAPSTER.

Een lied aan 's-Gravenhage,

DOOR

D. F. VAN HEIJST.

Hoe lieflijk is de aloude sproke
  Der schoone slaapster in het woud,
Die, van het leven afgesloten,
  Daar roerloos rustte, stom en koud;

Totdat een Prins haar deed ontwaken,
  Zijn kus een blos verfde op haar koon,
Weer gloed en schittering gaf aan de oogen,
  Haar op deed rijzen, jong en schoon!

Zóó waart ook gij een jonge slaapster,
  (Een jachthuis, dat vergeten scheen)
Bij 't jachtrumoer soms de oogen oopnend,
  En dan weer slapend als voorheen.

Een tuin, te midden der landouwen,
  Waar Holland trotsch op wezen mag,
Maar altijd nietig en verlaten,
  En wachtend op den grooten dag,

Den dag, waarop de Oranjezonne
  Verwarmend aan de kim ontsteeg,
De Oranjevorst uw voorhoofd kustte,
  Uw boezem levenskracht verkreeg;

Toen stond gij dáár als de eedle jonkvrouw,
  Bevallig, maar toch fier en groot,
Daar Nederland bewondrend knielde,
  En heel Euroop' u hulde bood.

De bloemen geuren om u henen,
  En 't zilvren zeenat kust uw voet;
Uw macht strekt zich tot strand en duinen,
  En zee- en landvolk mengt zijn groet.

En altijd wordt uw invloed grooter,
  Uw grens wordt maatloos uitgebreid;
Uw vroolijk lachje lokt de schare,
  Uw tooverkracht is *vriendlijkheid*.

Moet gij den naam van Hoofdstad missen,
Toch rust een scepter in uw hand,
En vorstenglans omstraalt uw slapen,
Als Pronkjuweel van Nederland!

En thans rust aan uw trouwen boezem
Een *meisje* en eens een *jonge bruid*,
Het is ons dierbaar „Majesteitje,"
Het is Oranje's laatste spruit.

De Prinsen ach, zijn heengevaren,
Toch dekt geen sluimring iemands oog,
Gods kracht zal Neêrlands kracht bewaren,
Dan staat de Oranjezon weer hoog!

NOOT. Menigeen zal misschien de opmerking maken, dat 's-Gravenhage zich reeds onder de Grafelijke Regeering ontwikkelde, maar men moet het met een dichterlijke vergelijking nooit zoo nauw nemen, en ontwijfelbaar is het toch, dat de grootste bloei of uitbreiding eerst van het Oranjetijdperk dagteekent.

REDACTEUR GEVRAAGD!

Iemand de nodige bekwaamheden hebbende, de Holl. Taal wel verstaande, een cierlijke en aangenaame stijl schrijvende, en in staat zijnde behoorlijke vertaalingen te kunnen doen uit het Fransch, Engelsch en Hoogduitsch, geneegen zijnde, met primo Januarij a. s. zig te engageeren tot het schrijven en opstellen der 's Grav. Nederduitsche Courant op favorable conditiën en een zeer goed Tactement, adresseere zig ten spoedigste bij den Courantier Pierre Gosse Junior, op 't Plein in 's Gravenhage. ('s Gravenhaagsche Ct. van 25 Dec. 1782).

DE HAAGSCHE SCHILDERIJENMUSEA.

De beide in den Haag bestaande openbare verzamelingen van schilderijen hebben eenen verschillenden oorsprong en vervolgen een verschillend doel. De eene, ontstaan uit het kabinet van onzen laatsten stadhouder, bestaat behalve uit eene historische afdeeling van portretten hoofdzakelijk uit een keur van meesterwerken der hollandsche en vlaamsche school. Weinig collecties van haren omvang bevatten zooveel stukken van de allereerste kwaliteit. De andere, stedelijke verzameling daarentegen draagt een lokaal karakter: om de schutters- en magistraats-stukken, om de gezichten op en in den Haag, die van ouds in 't bezit der stad waren, groepeeren zich portretten van Hagenaars, werken van Haagsche schilders, afbeeldingen van Haagsche gebouwen of gebeurtenissen. Deze gezichtspunten beheerschen ook de aankoopen voor de beide verzamelingen. Het Mauritshuis vraagt in de eerste plaats: is het op te nemen stuk van voldoende aesthetische waarde? Het Gemeente-museum daarentegen: in welke betrekking staat het tot den Haag? Zoo vinden wij dan onder de nieuwe aanwinsten van het Kon. Kabinet van Schilderijen het meesterwerk van den zeeschilder Simon de Vlieger, onder die van het Gemeentemuseum een gezicht op 't

Binnenhof, werken der Haagsche schilders J. Westerbaen Jzn., Corn. Lelienberg, en portretten onzer hedendaagsche kunstenaars-stadgenooten Stroebel en Roelofs.

Het strandgezicht van de Vlieger, in 't voorjaar van 1892 aangekocht, bevond zich reeds eenigen tijd in bruikleen van den directeur in het Museum. Het in 1890 op de veiling Rothan te Parijs aantreffende, meende Dr. Bredius er voor ons vaderland beslag op te moeten leggen. En dit te recht. Het is een stuk, dat een tijdperk in onze kunstgeschiedenis vertegenwoordigt. Geschilderd in 1643, toen Jacob van Ruisdael 14, de jonge Willem van de Velde tien jaar oud was, stelt het wat de zee, het strand, de atmosfeer, en vooral wat de lucht betreft, alles wat er voor dien tijd is gewrocht, in de schaduw. En ook later is het geëvenaard, doch niet overtroffen. Men vergelijke bijv. de lucht op het strandgezicht van Jacob Ruisdael, of op dat van Adr. van de Velde, of eindelijk die op de stille zee van Willem van de Velde, geen hunner bereikt de fijne nuances van licht en schaduw op onzen de Vlieger. En bij de figuurtjes, is het niet, of men den wind ziet waaien; op het strand, is het niet, of men het fijne zand ziet stuiven, of men de zonnestralen door de nevelen heen ziet dringen van achter het groote wolkgevaarte?

Simon de Vlieger was tot dusver slechts door een zeegevecht van 1633 op onvoldoende wijze in onze openbare musea vertegenwoordigd [1]). Eerst na deze aanwinst van 't Mauritshuis kan men hem hier te lande in al zijn grootheid leeren kennen, als den voornaam-

[1]) Sedert dit geschreven werd, is het museum van de Vliegers vaderstad Rotterdam in het bezit gekomen van een kapitaal, zeldzaam boschgezicht des meesters, dat hem van die zijde uitmuntend doet kennen.

sten representant van de opkomende, nationale richting in het zeestuk, waarvan Johannes Porcellis de grondlegger was.

De overige aanwinsten van het Mauritshuis waren slechts van tijdelijken aard. Toch eischt hunne belangrijkheid, dat zij te dezer plaatse herdacht worden. De directeur stond een binnenhuis met een kopzetster van Quirijn Gerritsz van Brekelenkam en een stille zee bij zonsondergang van Willem van de Velde den jonge in bruikleen af, het eerste een meesterwerkje in de manier van Gabr. Metsu en dezen bijna evenarend, het andere den schilder vertegenwoordigend van eene geheel andere zijde als de reeds in het museum aanwezige stukken, te weten meer als eene studie naar de natuur, dan als een afgewerkt en gecomponeerd schilderij.

Het is tot dusver een feit zonder weerga in de geschiedenis onzer musea, dat een buitenlander van hoog adellijken bloede een aantal zijner kunstschatten tijdelijk ter expositie afstond. Dit teeken van belangstelling, ik behoef het den meesten lezers van dit jaarboekje niet in de herinnering terug te roepen, viel aan het Mauritshuis te beurt van de zijde des Hertogs van Westminster te Londen, den eigenaar der wereldberoemde collectie in Grosvenorhouse. In den loop van het voorjaar van 1891 het museum bezoekende, was hij zoo getroffen door de beide groote meesters der verzameling: Rembrandt en Potter, dat hij den directeur de toezegging deed drie der voornaamste werken dezer meesters voor een half jaar in bruikleen te zullen afstaan. Deze belofte deed hij in Augustus d. a v. gestand. Van Paulus Potter was het een klein weidelandschap van het jaar 1647, hetzelfde jaar van onzen „Stier". Het motief van dit landschap is bijna hetzelfde als dat van „'t

spiegelend koetje"; beide schijnen uit de omgeving van den Haag genomen te zijn en in de verte een gezicht op de Binkhorst voor te stellen. Ook enkele details zooals de witte en zwarte koe met de melkster in rood jak bij elkaar. komen overeen. Door een geel vernis verkreeg echter het Londensch stuk een buitengewoon warmen tint, die den indruk van een heeten zomerschen namiddag op voordeelige wijze versterkt. De uitvoering was zorgvuldig, zooals men het van den toen 22 jarigen meester gewoon is. Geen blaadje aan den boom, geen haartje aan 't vee, geen halmpje op de weide is vergeten. Toch is het kinderachtige, het kleingeestige vermeden en in een zeer beperkt formaat een treffend ware indruk van ons polderland te weeg gebracht.

Een oude traditie wil, dat het echtpaar uit Grosvenorhouse, hetwelk Rembrandt in 1647 schilderde, den schilder Nicolaas Berchem en zijne vrouw voorstelt. Deze overlevering, vermoedelijk hier te lande ontstaan toen in de vorige eeuw de portretten onzer groote schilders zeer gezocht waren en gewetenlooze kunstkoopers er zich op toelegden van dezulke van wien geene authentieke, geene gegraveerde portretten vooral, bekend waren, beeltenissen te creeeren, deze overlevering kan voor de kritiek niet standhouden. Berchem immers was in 1647 een 26 à 27 jarig jongmensch, terwijl ons echtpaar de 50 nadert. Alle veronderstellingen dus van de vriendschapsbetrekkingen tusschen de beide meesters, ons door Vosmaer zoo smaakvol opgedischt, vallen hierdoor in duigen. Bestaan blijft slechts het feit, dat Rembrandt in deze beeltenissen twee zijner fraaiste portretten uit dit tijdperk zijns levens schiep: magistraal en toch zorgvuldig uitgevoerd,

krachtig verlicht, mannelijke kracht hier, huiselijke tevredenheid ginds, aldus vertoonde dit echtpaar zich, vooral nadat het in het atelier van den heer Hauser te Berlijn een verjongingskuur had ondergaan, aan ons bewonderend oog.

Een klein portretje van een jongeling, dat het vierde stuk der zending uitmaakte, kan niettegenstaande de handteekening niet als een werk van Rembrandt erkend worden. De niet geheel intacte toestand van het stuk liet geen positief oordeel over den schilder toe. Het was echter een oud Hollandsch werk uit de 17e eeuw, dat door de aanminnige uitdrukking van het gelaat menig beschouwer voor zich innam,

Op het oogenblik, dat ik dit schrijf, staat het Mauritshuis op 't punt wederom tijdelijk met een werk van onzen grooten schilder te worden verrijkt. De erfgenamen van den bekenden verzamelaar J. W. Wilson hebben aan het Museum voor één jaar een uit diens collectie afkomstig portret aangeboden. Het stelt een staanden man tot aan de heupen voor met een aantal papieren in de hand. Het geheele schilderij wordt beheerscht door de tinten bruin en geel. Evenals de meeste werken van Rembrandt is het dan ook een lichtstudie in den volsten zin des woords. Van boven links indringend doet de zon haar stralen op het magere gelaat en de eene hand vallen. Vooral deze behoort tot de fraaiste, die Rembrandt geschilderd heeft. Ook het kostuum, het boek en de lange lokken zijn magistraal en breed gedaan. Het is de tijd van de hoogste ontwikkeling, van de grootste beheersching der techniek, de tijd der Staalmeesters, van den burgemeester Six en van den „Jacob zijne kleinkinderen zegenend" in de Casseler galerij. In deze verzameling wordt van

het zelfde jaar ook de Nicolaes Bruyningh bewaard, met wien dit portret de grootste overeenkomst vertoont.

Hoewel het Gemeentemuseum door zijne uit de stedelijke inrichtingen afkomstige schutter- en regentenstukken een breed fondement van Haagsche kunstwerken bezat, waarop bij verdere aankoopen kon worden voortgebouwd, zijn nog lang niet alle meesters, die hier werkten, vertegenwoordigd. Door de aankoopen van het tijdvak, dat wij beschrijven, zijn echter weder eenige leemten aangevuld. In de eerste plaats onder de tot dusver zoo goed als geheel ontbrekende Haagsche stillevenschilders. Toch heeft deze tak van kunst hier zóó gebloeid, dat Bode zelfs van een speciale school van Haagsche stillevenschilders meent te mogen spreken. In hoeverre dit juist is, laten wij hier in 't midden; zeker is het, dat hier sedert het tweede kwartaal der zeventiende eeuw tal van uitstekende beoefenaars van dit genre gevestigd waren. Ik herinner hier slechts aan den veelzijdigen Abraham van Beyeren, de evenknie van Jan Davidsz de Heem, aan zijn ouderen zwager en vermoedelijken leermeester Pieter de Putter, aan zijnen navolger Is. van Duijnen, aan Jacques de Claeuw, den talentvollen zwager van Jan Steen, aan Karel Hardy, wiens groot stuk te Brunswijk ons doet betreuren, dat er nog steeds niet meer van hem bekend is, aan Hondecoeter, de beide Verelsten, Corn. de Heem, Conr. Roepel, Rachel Ruysch, die allen korter of langer tijd in den Haag werkzaam waren

Tot deze stillevenschilders behoort ook Cornelis Lelienberg. Zijn geboorte en sterftijd zijn onbekend.

In 1646 duikt hij als lid van de Haagsche Lucasgilde op, van 1672 is zijn laatste stuk gedateerd. Zeven jaren vroeger had hij reeds den Haag verlaten en was hij naar het fort Moerspeuy in Staats Vlaanderen gegaan.

Zijne werken stellen grootendeels stillevens van doode vogels voor; er zijn ook stukken met dood wild, binnenhuizen en enkele landschappen van hem bekend. Zij vallen niet in 't oog der groote menigte der museumbezoekers, doch den kunstvriend weten zij door hunnen fijnen toon, hunne compositie en zorgvuldige uitvoering te boeien. Hoe hoog zij staan bewijst, dat één er van zeer lang voor het werk van Albert Cuyp heeft doorgegaan (Museum Boymans te Rotterdam), totdat het vermoeden, dat het van Lelienberch was, niet lang geleden door het ontdekken van het monogram bevestigd werd! [1])

Ook de nieuwe aanwinst van het Gemeentemuseum is een stuk met doode vogels, op een tafel uitgespreid en tegen een donkeren achtergrond. Het vertegenwoordigt den meester uitstekend en heeft de eigenaardigheid, dat het tweemaal voluit gemerkt en gedateerd is: tegen den tafelkant in 1656 en na eene door den meester zelf bewerkte vergrooting nogmaals in 1657 in den rechter benedenhoek.

In het Mauritshuis bevinden zich de portretten van Arnoldus Geesteranus en echtgenoote, die door een prent van den graveur Bary als het werk van eenen „Westerbaen" gedocumenteerd waren. Tot dusver kon men niet met zekerheid aanwijzen, aan welken der beide schilders van dien naam men te denken had. De eene, omstreeks 1600 geboren, leefde nog tot den 19 Sept. 1686, de andere zijn zoon zag in 1631 of 32 het levenslicht,

[1]) Andere komen onder de namen der Vlaamsche meesters Jan Fyt en Adr. van Utrecht in den kunsthandel en in sommige verzamelingen voor.

doch ging zijn vader reeds vóór 1672 in den dood voor. De jongste aanwinst van het Gemeentemuseum stelt ons in staat, deze kwestie op te lossen. Dit damesportret van 1655 is gemerkt J. J. WB. d.w.z. Jan Jansz Westerbaen. Hoewel de oude Westerbaen ook een zoon van Jan was, is het toch niet waarschijnlijk, dat hij zich ten tijde, toen zijn zoon reeds schilderde, zoo zal hebben onderteekend en in de tweede plaats draagt de schilderwijze van dit portret een jonger karakter, dan die van Geesteranus en echtgenoote. Met vrij groote zekerheid mag men dus hier het werk van vader en zoon onderscheiden. Deze laatste was in 1655 23 à 24 jaar oud. In 1648 was hij in de leer gegaàn bij Adriaen Hanneman, doch dit werk doet hem meer als een navolger van den toen in hoog aanzien staanden Gerard Honthorst kennen. Behalve dit is mij in eene openbare verzameling nog slechts een J. W. gemerkt damesportret te Amsterdam bekend.

Een gezicht op de groote zaal van 't Binnenhof, in Maart 1892 te Londen verworven, kan tot dusver niet aan een bepaald meester worden toegeschreven. De manier van schilderen en de kostumes wijzen op de jaren omstreeks 1660 als tijd van ontstaan. Doch wie is de meester met zijn eigenaardige tegenstelling van blauwe en roode kleuren in de gebouwen, zijne zorgvuldige, ietwat peuterige wijze van schilderen der steentjes, met zijne harde en ouderwetsche boomen, met zijne wolken, waarin de schaduwen thans wat al te donker zijn geworden en met zijne fraaie, sterk aan Lingelbach herinnerende figuurtjes. Ik erken volmondig voor 't oogenblik geen naam te weten, die met eenige waarschijnlijkheid in aanmerking kan komen. Vermoedelijk is het een meester, die slechts zelden architectonische

stukken schilderde De superioriteit der figuurtjes boven de gebouwen en boomen geeft een wenk in die richting. Daartegenover staat de mogelijkheid, dat de personen door een ander in het doek geschilderd zijn. Hoe dit zij, bij een zoo belangrijk stuk mogen wij van de toekomst licht verwachten. Het ware een zeldzaam toeval, indien van een meester, die zulke stukken vervaardigd heeft, slechts één ongemerkt werk behouden ware.

De moderne afdeeling van het museum is verrijkt met de portretten der Haagsche kunstschilders Stroebel en Roelofs, geschilderd door hunne kunstbroeders P. Josselin de Jong en Jozef Israels. Zij zijn door een aantal vrienden der genoemde meesters naar aanleiding van hunnen 70sten verjaardag aan het museum ten geschenke gegeven. Men heeft door dit te doen èn de kunstenaars èn zich zelven geëerd, en bovendien het museum met twee belangrijke werken vermeerderd. Volledigheidshalve deze weinige woorden. Aan de toekomst zij het overgelaten, de artistieke en aesthetische kwaliteiten dezer beide portretten en de plaats, die zij in het levenswerk hunner vervaardigers innemen, in het juiste licht te stellen.

H. C. CORN. HOFSTEDE DE GROOT.
Juli 1892.

NAPOLEON I te 'S-GRAVENHAGE.

Het was een merkwaardig jaar voor ons vaderland, toen Napoleon en zijne Gemalin Marie-Louise, in 1811, aan tal van gemeenten een bezoek brachten. Volgens het plan zou den 24sten October de residentie aan de beurt komen. Ofschoon de Hagenaars sinds eeuwen aan vorstelijke praal gewoon waren, was men toch algemeen zeer nieuwsgierig om den gevreesden en machtigen keizer van nabij te zien. Op nadrukkelijk verlangen van De Stassart zouden er kosten noch moeiten worden gespaard om H.H. M.M. met de verschuldigde eer te ontvangen ten einde daardoor een goeden indruk op Haar te maken. Al de huizen in de straten, door welke de stoet zou trekken, waren kwistig met guirlandes en vlaggen versierd. Vooral muntte, volgens de Courant van het Departement der Monden van de Maas, de Napoleon's Laan [1]) door hare decoratie uit.

[1]) In Juni 1811 was het Voorhout veranderd in de benaming van Cours de Napoléon, de Vijverberg Cours de l'Impératrice en het Paradeplein Place du Roi de Rome.

De morgen van den 24sten brak aan. Het was de vertrekdag van H.H. M.M. uit Amsterdam, alwaar Zij veertien dagen hadden vertoefd. Napoleon reisde vooruit en vertrok te 7 uur. Te Haarlem komende, vertoefde hij daar tot 10 uur, om zich vervolgens naar Leiden te begeven. Marie-Louise passeerde Haarlem te 11 uur en reed zonder oponthoud door tot Leiden. Het reisplan was derwijze opgemaakt, dat H.H. M.M. bijna gelijktijdig aankwamen. Na afloop der te Leiden gehouden audientie, die nog geen uur geduurd had, verlieten H.H. M.M. met hun langen trein reisberlines en de noodige cavalerie de Sleutelstad. De keizer had zich zelfs niet den tijd gegund om zich aan Leiden's burgerij in het openbaar te vertoonen, hetgeen natuurlijk heel wat ontevredenheid verwekte. Maar Napoleon, als altijd voortvarend, hield er van op één dag veel af te doen; bovendien kon de plechtige intocht te 's Gravenhage toch niet zoo laat op den dag plaats vinden. Door oponthoud hier en daar kwam de stoet niettemin eerst te ruim half vier aan. H.H. M.M. werden, zoodra Zij in het gezicht waren, begroet door het gedonder van het geschut en het gelui der klokken. Even buiten de gemeente werden zij ontvangen door den maire van Schinne. vergezeld van zijn adjuncten en den Raad, om de sleutels [1]) der stad aan te bieden, terwijl 1500 jongens en meisjes, waarvan ieder paar een fraaie guirlandes droeg, stonden opgesteld.

Onder uitbundige toejuichingen reden H.H. M.M. alhier binnen. Vóór de keizerlijke hofrijtuigen reed een eerewacht te paard; achter dezen volgden de Poolsche

---

[1]) Deze beide expresselijk daartoe vervaardigde sleutels. welke op een roodfluweelen kussen lagen, bevinden zich op het Stedelijk Museum.

lanciers der keizerlijke garde, in hun fraaie roode monteering, benevens eenige andere bereden garde detachementen. Langs den weg, dien den trein passeerde tot aan het Huis [1]) van den bankier Hope, dat ter ontvangst was ingericht, stond de nationale Garde in rijen opgesteld. Kort na hunne komst aldaar begaven H.H. M.M. zich naar Scheveningen en reden bij hun terugkeer door de voornaamste straten, die opgepropt met menschen waren.

'S Avonds hield Napoleon audientie, die druk bezocht werd. In den Schouwburg werd 's avonds door de stad een galafeest gegeven en het Voorhout, was reeds te 7 uur het glanspunt der schitterende illuminatie.

Mogelijk zal het nog wel dezen of genen Hagenaar belang inboezemen, te vernemen bij welke ingezetenen die imposante hofstoet gedurende het verblijf des Keizers was ingekwartierd. De staat, dien ik hier laat volgen, is zoo nauwkeurig mogelijk:

NAMEN EN RANGEN VAN HET GEVOLG:	GEHUISVEST BIJ:	
Maarschalk Berthier, prins van Neuchâtel en Wagram . .	van Schuylenburg,	Vijverberg.
Maarschalk Mortier, hertog van Treviso	van Wassenaer . .	Voorhout.
De Grootmaarschalk van het Paleis Duroc, hertog van Frioul.	Hartman	»
De Grootkamerheer Graaf de Montesquiou Fézensac . . .	O. van Byland . .	»
De Opperstalmeester Generaal de Caulaincourt, hertog van Vicenza	Sloet	»
Adjudanten des Keizers.		
Generaal Mouton, graaf de Lobau.	Hoogstraaten . .	»

[1]) Het paleis van wijlen Prins Hendrik.

NAMEN EN RANGEN VAN HET GEVOLG:	GEHUISVEST BIJ:	
Generaal Graaf D. v. Hogendorp.	Douair^{re} van Hogendorp, geb. Van Haren . . . . (Zijne moeder)	Noordeinde.
Kamerheeren.		
Graaf de Praslin	van Oldenbarneveld gen^{d}. Tullingh .	Voorhout.
» van Cornelissen . . .	Douair^{re} van Wassenaer	»
Prefekt van het Paleis.		
Baron de Bausset	Steengragt van Oosterland . .	»
Maarschalken van het Paleis.		
Generaal Graaf de Ségur . .	van Heeckeren . .	Tournooiveld.
Baron de Canouville	J. van Byland . .	Voorhout.
Stalmeesters.		
Baron d'Hericy	van Leyden van Westbarendrecht	»
M. van Lennep	van Hogendorp . .	Kneuterdijk.
DIENST DER KEIZERIN.		
Statie- of Hofdame.		
Mevr. Lannes hertogin van Montebello	Mevr. Caan . . .	Voorhout.
Dames van het Paleis.		
Gravin de Lauriston	Mevr. Rengers . .	»
» » Brignole.	» Harel . . .	»
Prinses Aldobrandini	Twent van Kortenbosch	»
Chevalier d'honneur.		
Graaf de Beauharnais . . . . . (Lid van den Senaat.)	de Smeth	Kneuterdijk.

NAMEN EN RANGEN VAN HET GEVOLG:	GEHUISVEST BIJ:	
Eerste Stalmeester.		
Prins Aldobrandini	Twent van Kortenbosch	Voorhout.
Kamerheeren.		
Graaf de Bearn	vanLimburgStirum	»
» de Nicolay	van der Heim . . (De gewezen Minister van Marine en Koloniën onder Koning Lodewijk.)	»
Stalmeesters.		
Baron van Bercheim	Heeneman . . .	»
» de St. Aignan	Hoyer van Brakel.	»
Ordonnans-Officieren.		
Generaal de Lauriston. . . .	van Aylva . . .	Vijverberg.
de Montmorencey	de Milly	»
de Tintignies	Ph. van der Goes.	»
Gourgault	du Tour	Houtstraat.
Kabinet des Keizers.		
Baron de Menneval	Hope	Voorhout.
» Fain	Mollerus . . . . (De gewezen Minister van Binnenlandsche Zaken onder Koning Lodewijk, toenmaals Lid van het Wetgevend Lichaam.)	»
» d'Albe	Voute	»
Geneesheer van de Keizerin.		
Bourdier	D. R. Bisdom, b/d. (sneuvelde als Majoor der Karibiniers te Waterloo.)	Schouwburg. (ongeveer bij den hoek van het Smidswater.)
De Heelmeester v/d Keizer.		
Baron Yvan , ...	Groen v. Prinsterer	Vijverberg.

NAMEN EN RANGEN VAN HET GEVOLG:	GEHUISVEST BIJ:	
Gewone Heelmeester.		
Jouan	de Kock . .	b/d Schouwburg.
Fouriers van het Paleis.		
Emery	Hartingh	Voorhout.
Jongbloed	Mevr. Schonevelt .	»
Tien pages van H.H. M.M.		
1.	Mevr. v. Kretchmar	Vijverberg.
2.	de Leeuw. . . .	tegenover de Groote Kerk.
3–10	de Erven van wijlen Douairière van Lijnden . . .	Voorhout.
De Minister van Binnenlandsche Zaken, Graaf de Montalivet.	van Schinne (Maire)	»
De Minister van Marine, Graaf Decrès, Inspecteur-Generaal van de kusten der Middelandsche zee	Buyskens	»
De Minister van Finantiën, de Gaudin, hertog van Gâete. .	Meerman	Prinsessegracht.
De Minister van Buitenlandsche Zaken, Maret, hertog van Bassano	Steengracht van Oostcapelle . .	Vijverberg.
De Secretaris van Staat, Graaf Daru	Baron de Stassart.	Voorhout.
Maarschalk Moncey, hertog van Conegliano	Mevr. van Rosendael.	Kneuterdijk.
De Vice-Admiraal Graaf Gantheaume, Inspecteur-Generaal van de kusten der Oceaan .	van Slingeland . .	Voorhout.

NAMEN EN RANGEN VAN HET GEVOLG:	GEHUISVEST BIJ:	
De Generaal der Genie, graaf Chasseloup-Laubat	Lampsins	Kneuterdijk.
De Intendant der keizerlijke Paleizen, Baron Costaz	van der Goes (De gewezen Minister van Buitenlandsche Zaken onder Koning Lodewijk, toenmaals Kanselier.)	Voorhout.
De Staatsraad Appelius	van Maanen (Gewezen Minister van Justitie en Politie onder Koning Lodewijk.	Vijverberg.
De Directeur-Generaal der Douanen Collin	Collot d'Escury van Hijnenoort	Kneuterdijk.
De Generaal Guyot	Verbrugge	Voorhout.
» » Colbert	F. van der Goes	Vijverberg.
2 Insp. van bruggen en wegen	van Stralen Bichon	tegenover den Schouwburg.
2 Rekestmeesters, belast met de bruggen, wegen en polders	Collot d'Escury Heyting	Plaats. »
2 Hollandsche Ingenieurs, belast met het dijkwezen	Repelaer Mollerus Junior	Vijverberg. Voorhout.
2 Auditeurs, betaalmeester der Posterijen	Roest van Boecop	Vijverberg. Kneuterdijk.
De Inspecteur-Generaal der Posterijen, Boulenger	Robatel	»

Van dezen staat berust de origineele fransche in het Gemeente-Archief alhier. Waar de namen der waardigheidbekleeders ontbraken, vulde ik die zooveel mogelijk aan. — Het verblijf van het fransche hof alhier, mag wel kort genoemd worden, want nadat de keizer den volgenden morgen te 7 uur de kanongieterij bezocht had, verlieten H.H. M.M. reeds te 9 uur de residentie, om zich eerst naar Delft en vervolgens naar Rotterdam te begeven. Het was dien morgen geen aangenaam reisweer, het stormde en de regen viel bij stroomen.

's-Gravenhage. C. Gijsberti Hodenpijl.

DE ZEEVISCHMARKT.

Zoekende in het Archief der Groote of St. Jacobskerk te 's-Gravenhage, waartoe mij door Heeren Kerkvoogden welwillend vergunning was verleend, ontmoette ik bij het naspeuren en raadplegen der Oude registers van de Nieuwe kerk, toevallig een charter van den volgenden inhoud, dat ik meende aan de vergetelheid te mogen ontrukken:

„Wij Schoudt Burgemeesters ende Regierders van den „Hage doen condt eñ certificeeren bij desen eeñ yegelycken „dien dat behoort, dat voor ons gecomen eñ gecompareert „syn Joost Jacobsz. Van Hogenhouck oudt Burgemeester, „Mr. Pieter Hanneman Griffier vañ Hove van Hollandt, „Claude de Glarges secretaris ordinaris vañ voirsz. „hove ende Mr. Pieter van Treslong alle kercm̃rs van „Sint Jacopskercke alhier in den Hage, hem beclaegeñ „dat wy luyden om sekere respecten ons daartoe „moverende tot prouffyt ende oirboir van de Ingesetenen „van dien raetsaem bevonden hadden die *vismerct* alhier „te doen *verleggen* van de plaetse daer die tot noch toe „geweest is tot op den houck van de *Schoolstraet* aende

„suytsyde van de voirsz. kercke. seggende de selve
„kercmeesters, ende was warachtich, dat wel eertyts
„onse voorsaeten In offitio de selve kerck vergundt ende
„gegeven hadden den Incommen ende prouffyt van de
„helft van de oude vismerct, Daer van sy tot noch toe
„waren in de vreedtsamige possessie van de vruchten
„van dien alle Jaers te genyeten ende percipieren.
„Nyet twyffelende off wy souden henluyden indier
„qualite soo sy ageren ende haere successeurs, In offitio
„inde voirn̄ helft soo wel van den Incommen van de
„nyewe als oude merct continueren ende mainncteneren,
„Dan alsoo die voorsz. kerckmeester nyet en begeerden
„vice versa de helft van de costen by ons gedebourseert
„te draegen, ende wy als voorstanders ende opper-
„kerckmeesters van de voirschreven kercke de selve In
„haeren Incomen gerechticheyt ende possessie nyet
„begeren te vercorten maer veel eer te vermeerderen.
„Soo hebben wy naerdien de voirsz. kerckmeesters dat
„aen ons gesubmitteert hadden bij advise van de
„vroetschap van den Hage, Int lange daer op gehoort
„In regard van de grote costen ende de onderhoudinge
„van de reparatie by ons alreede gedaen ende noch
„jaerlix. *buyten coste van de Kercke* te doen, De selve
„Kerckmeesters soo sy ageren toegevoecht hebben ende
„toevoegen mits desen *den derden penninck van de*
„*Incommen* die, by openbaere verhuyringe van *beyde*
„*de Vismercten soo wel van de nyeuwe* als van de oude
„jaerlicx comen sall, Ende alsoo het onderhout ende
„repareren van de helft van de strate strekkende vant
„kerkhoff suyden naer de voorn̄ vismerct altyt ge-
„staen heeft tot reparatie van de kerck soo hebben
„wy mede de voorn̄ kerckmrs ontslagen van't voirnompde
„onderhouden ende die 't onsen lasten genomen, ende

„dat soo verre die voorn̄ vismerct strect, ende by ons
„daer aen geappliceert sal worden behouden altyt de
„voorn̄ kerckmeesters soo sy ageren het prouffyt van
„staen van de beesten in de Ossenmerct welck prouffyt
„evenwel de voornompde kerck sall volgen, Ordonneren
„daer omme onsen Tresorier en de alle anderen Indertyt
„wesende, den Rentmeester van Sint Jacopskercke,
„voornompt alle Jaers den derden penninck van den
„geheelen Incommen van beyde de voorsz. mercten onder
„syn quictantie te betaelen eñ laten volgen. Ende ten
„eynde dit accord vuytspraecke ende verdrach een eygelyck
„kennelick ende noitoir sy, syn hier van gemaect twee
„acten alleens luydende daar van wij d' eene behouden
„sullen ende d' andere onder de chartres van de Kerck
„geleyt worden. Aldus gedaen ende vuytgesproocken
„ende veraccordeert op den XIIII Augisti Anno XVc
„twee ende 't negentich (14 Aug. 1592). Des toirconde
„desen met onsen segel ende Signatuyre van onsen
„Secretaris bevesticht. (Was get.) M. Penninck Zn. 1592."

Het zegel is beschadigd; burcht met ooievaar alleen zichtbaar; het contrazegel eveneens geschonden; de burcht en links een boom is daarop nog te zien.

Uit het bovenstaande blijkt alzoo, dat de Vischmarkt, thans staande op den hoek van de Schoolstraat, sinds ongeveer het jaar 1592 aldaar gevestigd is.

Door de Resolutiën van Burgemeesters en Schepenen (aanwezig in het Stads-Archief) van den 9 Februari 1591, is mij noch het volgende bekend geworden:

„Upte propositie by H. Burgem^rn voorsz. gedain off
„nyet Raetsaem bevonden sal werden om de vischmerct
„te verleggen upt ledige erff by de Scoelstraet ende
„de selve met Lueyffen doen maeken Is eendrachtelicken

„geresolveert dat men t voorsz. erve sal doen gebruycken „voor een vischmerct ende die bequaemelick doen maecken „tot coste vañ Hage."

Deze Vischmarkt op den hoek van de Schoolstraat ongeveer 1592 gebouwd, schijnt vroeger, volgens de Riemer, een open markt geweest te zijn, welke gehouden werd op de Warmoesmarkt, nu de Dagelijksche Groenmarkt genaamd, ter hoogte van het tegenwoordig Commissariaat van politie.

Het verleggen van de vischmarkt gebeurde echter niet zonder tegenstribbeling, daar eenige „gebuyren van „de vischmarkt, Hoochstraet, Venestraet ende Achteroṁe „op den ordinaris rechtdach van Jonker Ludolff van „Lanscroon, Schoudt van den Hage" vertoonden drie „requesten van eenen teneure, (inhoud), belangende 't „verleggen vañ vischmarkte. Waarop eendrachtelicken „werd geresolveert den 14 Decembris 1591 dat men zal „persisteren by de voorgaande resolutie van den IX „February XCI" (1591).

Dat het bouwen der Nieuwe Vischmarct nog al veel geld heeft gekost blijkt uit de „Reeckeninge van Jacob Heerman, Tresorier vañ Haege" van den 1 Mey 1591 tot 30 April 1592." Folio 170 verso, e. v. staat:

Andere Uytgeven van d' oncosten by 't corpus van den Hage gedaen in 't maicken van de nyeuwe vischmerct, en 't nyeuwe huys op te selve vischmerct.

Eerst van Metzelarije, Steen ende Calck			
	806 £,	1 Schell.,	6 peñn.
Timmeragie ende houdt	2113 £	9 S.	6 „
Yserwerck	326 £	15 S.	10 „
Ley ende Pandeckerie ende			
Loot totte Gooten	618 £	5 S.	3 „

Glaesmaeckerye ende anderen 110 £ 6 Schell., 0 penn.
(o. a. het Schilderen van de
vier groote gegoten Looff-
wercken, staande op de
Lueyffen).
Straetmaeckerye als steen,
zandt,arbeytsloonen anders 594 £ 14 S. 12 „
Onder den laatsten post komt onder andere voor 't rechten van de meye op te huysinge van de nyeuwe vischmerct 12 £.
voor 18 halve vaeten meuselaar (een soort bier) 19 £ 2 Schell. 6 Penn.
voor ander gelevert bier zoo vall als meuselaar 17 £ 10 Schell.

Weinige jaren geleden werd de vischmarkt bedreigd van de Schoolstraat verwijderd te worden; in het jaar 1852 namelijk, toen zij een belangrijke reparatie moest ondergaan. Een voorstel van de leden der Commissie voor de belasting op de zeevischbanken om een onderzoek te doen, in hoever het mogelijk en wenschelijk zou zijn, de zeevischmarkt naar den Zak achter den Toren der Groote Kerk te verplaatsen lokte in de Gemeenteraadzitting van 11 Mei 1852 een hevige discussie uit. Hoe droog en vervelend het lezen van de notulen eener vergadering dikwijls ook is, zoo is dit geenszins het geval met de notulen van den gemeenteraad dd. 11 Mei 1852; plaatsgebrek verhindert mij die geheel over te nemen.

Op die vergadering voerden de heeren Van der Jagt, Gebel en Varkevisser het woord. De eerste als voorstander der verplaatsing, de laatste als tegenstanders en verfraaiers. Neen, zoo zegt de heer Gebel aan

het einde zijner rede. „Neen, 's-Gravenhage moet „als een hulde aan de zee, eene vischmarkt doen ver- „rijzen met pracht, en met een fraai hek omgeven, ter „beveiliging, dat de moedwil haar niet ontsiere. De „kracht onzer vaderen was toch ten allen tijde op zee, „het is nog onze kracht en, zal het ons wel gaan, „het zal Neerlands kracht moeten blijven." De heer Varkevisser niet minder voorstander tot behoud zegt onder meer „Ik bid U mijne Heeren, laten wij van die „dwaling (nml. het verplaatsen naar den Zak, nu Bad- „inrichting achter de Kerk), terugkomen, laten wij de „vischmarkt behouden, en er die verbeteringen aan- „brengen die de middelen daartoe aan de hand geven." Eene bijzonderheid van de vischmarkt in de Schoolstraat dient hierbij nog vermeld te worden, daar de heer Varkevisser verder zegt: dat het water van de twee welpompen aldaar geplaatst, bij uitnemendheid voor het doel geschikt is. „Er is zelfs, zoo zegt hij, een verschil „in de beneden- en bovenpomp; de eerste is wel geschikt „om den visch te reinigen, doch de laatste dient voorname- „lijk om den visch in de krimp te zetten. Dit laatste „bevordert de deugd van den visch, die een zuiveren „smaak heeft, dien men in andere steden niet vindt, „en alzoo een bijzonderheid van den Haag is." Eerst in 1857 was de nieuwe vischmarkt voltooid en kreeg men de overtuiging, dat dit werk inderdaad eene groote verfraaing was en tot eer verstrekte van den ont- werper (den heer Zeger Reijers Otz, Gemeente-Architect overl. den 5 Juni 1857), van wiens kundige hand reeds vele bouwkundige werken de residentie versierden en wiens laatste werk, hoe klein ook, zijner niet onwaardig was.

In 1858 was zij geheel voltooid, en in gebruik genomen, voldeed zij aan de verwachting. (Zie verslagen

van den toestand der Gemeente 's-Cravenhage 1857 en '58).

Van de bedrijvigheid en het nut der Vischmarkt kunnen wij ons thans nog overtuigen en met Vondel medezingen:

„De Vischmerkt woelt vooruit en leeft van spartelvisschen
Schaft stroom en zeevisch en bezorght de burgerdissen
Met allerhande teelt van 't vochtig element."

's-Gravenhage, 7 Juni 1892.

W. VAN DER ENDT.

O, DIE GOEDE OUDE TIJD!

Ter vergadering van „de Wet" (Schout, Burgemeesteren en Schepenen van den Haag), op 18 September 1752, kwam eene propositie in van den Baljuw tot wering van Bedelaars en Lichte vrouwen. De goede burgerij kreeg van de eerste soort, „waar onder vele gauwdieven en elders geschavotteerden schuilen," op eenen dag wel bij de honderd aan hunne huizen.

„Geen minder, en nog onverdragelijker last, brengt „het tweede soort aan, die des avonds by *honderde* „langs de straten vagebondeeren en, meest alle, van „spitsboeven verselt, de voorbygangers van allerly rang „en ouderdom niet alleen aanspreken, maar dikwerf „geweld doen."

'S-GRAVENHAGE R.

HET DOOPBOEK VAN EIK-EN-DUINEN.

II. (1696—1791.) [1]

Met opgave der grafplaatsen.

Medegedeeld door M. G. WILDEMAN.

Gaf ik het vorig jaar als inleiding van de voor velen voorwaar droge, doch voor genealogen nuttige lectuur „het Doopboek van Eik-en-Duinen I" eene korte geschiedenis van de verdwenen Kapel aldaar, thans wil ik mij bij 't vervolg van dat doopboek bepalen, tot de vermelding van de weinige grafsteden, welke nog op de oude gewijde plaats aanwezig zijn, n.l. op dat stukje gronds, waar zich eenmaal de aan de Maagd Maria gewijde kapel verhief.

't Zij verre van mij te willen beweren, dat dit nu juist aangename lectuur is; zelfs 't verzamelen dezer grafschriften, 't geen natuurlijk gepaard gaat met een langdurig en herhaald bezoek aan den doodenakker, kan moeielijk eene opwekkende bezigheid worden genoemd. En toch, de schoone woorden van Victor Hugo in zijn „Dans le cimetière de *** (Rayons et les ombres):

„La foule des vivants rit et suit la folie,
Tantôt pour le plaisir, tantôt pour son tourment;
Mais par les morts muets, par les morts qu'on oublie,
Moi, rêveur, je me sens regardé fixement."

. . . .
. . . .

[1]) Zie voor de jaren 1690—1695 Jaarboekje voor 1892, blz 66 e. v.

„Oubliès des vivants la nature leur reste.
Dans le jardin des morts ou nous dormirons tous,
L'aube jette un regard plus calme et plus céleste,
Le lis semble plùs pur, l'oiseau semble plus doux."

zijn zoo waar!

„Jardin des morts" mag Eik-en-Duinen met het volste recht genoemd worden.

In het voorjaar toch, zou men zich op enkele plekken, in een lusthof wanen. De weelderige plantengroei, de smaakvolle aanleg, levert dan vooral een scherp contrast, met de sombere grafsteenen en monumenten. welke ons tusschen het geboomte hier en daar het onverbiddelijke „memento mori" voor den geest roepen.

Aan anderen zij het overgelaten, de gedenkteekenen te beschrijven, welke in deze eeuw door treurende familieleden en vrienden van afgestorvenen aldaar zijn gesticht.

Ik bepaal mij, zooals ik reeds zeide, tot het gedeelte van den eenmaal gewijden grond.

Het feit, dat enkele van de opschriften der grafsteenen, dusdanig verweerd en uitgesleten zijn, dat het moeielijk valt ze te ontcijferen, moge afdoende zijn, om te durven aannemen, dat het zijn nut heeft, ze aan de vergetelheid te ontrukken.

Een gedetailleerde beschrijving der juiste ligging te geven, acht ik overbodig; voor belangstellenden, is het terreintje spoedig te overzien.

Ik vang dus aan met de grafsteenen der Eerw. H. H. Pastoors.

I. Een eenvoudig houten kruis wijst de plaats aan, alwaar de eerste pastoor van 't nieuwe kerkje van Eik-en-Duinen (zie Haagsch Jaarb. 1892, blz. 68), is begraven.

Dit kruis draagt aan de voorzijde tot opschrift:

R. I. P. P. SNIJDERS, PASTOOR DER OUD-KATHOLIEKE KERK TE EIK-EN-DUINEN (GESTICHT ONDER DEN UTRECHTSCHEN AARTSBISSCHOP PETRUS CODDE). HIJ ONTSLIEP 3 JUNY 1695.

Op de achterzijde: II KOR. Vs. I. (voluit).

II. Een kruis alsvoren. Opschrift: **R. I. P.** A. VAN WINDEN, PASTOOR, ENZ. (als boven) ONTSLAPEN 28 FEBRUARI 1701.

Achterzijde: II KOR. V. 17. (voluit).

III. Kruis alsvoren, opschrift: **R. I. P.** J. BLOCK.
PASTOOR ENZ. (alsboven)
ONTSLAPEN 22 MAART 1746.

Achterzijde: OPENB. XIV, V. 13 (voluit).

IV. Kruis alsvoren. opschrift: **R. I. P.** P. Foreest.
Pastoor enz. (als boven).
ontslapen in 't jaar 1766.
Achterzijde; I Petrus I, V. 24 en 25 (voluit).

—

V. Steen gemerkt no. 20.

✝

R. I P.
Grafkelder
voor
de Weleerwaarde Heeren
Pastoors
en verderf
Geestelijken
der
R. C. Gemeente
van de
Kleresie
te
's-Gravenhage.
De Hoogeerwaarde Heer Pastoor
W. Vet, Bisschop van Deventer,
overleden 7 en begraven 11 Maart 1853.

—

VI. Z. j. of no.

Luigi Bertucinni
de Meldola
Italia
25 anni.

—

VII.

✝

Janne Gris
de St. Malo
le 15 Aoust

1718
R. I. P.

—

JEAN ORDENIER,
DE BRUGES DEPUTE
MORT A LA HAYE
1718.

—

VIII. Z. n.

SISTE
PIRIS MATOR
HIC JACET
JOHANNA VAN VASTENOUW

IN † NATA

VIXIT ET DENATA
9 JUNII AO. 1736
AD AETERNUM VERI
PŪQ SIGNUM AMORIS
ÆE^{S}LACHRȲMIS ÙLTIMAQ.
MOERORE HUNC LAPIDEM
POSUIT

—

IX. Afgeknotte zuil met de volgende inscriptie:

CASTISS DEI
HABITAGULO
NON NISI CASTA
MENTO TO

—

X. Z. n. [1])

R. I. P.
TO BE OR NOT TO BE
THAT IS THE QUESTION.
SHAKSPEARE.

HEILIG DE TOMBE MET SMARTE GEWIJD
AAN VERSTORVENE JEUGD
RUSTE ER IN VREDE HET STOF

[1]) Omgeven met ijzeren hek.

WAARIN ENGELEN ZIELEN VERWIJLDEN
SPREIDEND DEN GLANS VAN HUN DEUGD
ALS MET STRALEN DES HEMELS OP AARD
ALS TWEE ENGELEN DAALDEN ZIJ HIER NEER
ONVERANDERD STEGEN ZIJ HEMELWAARTS.

—

XI.

F. F. HEYSE
GEB. 8 APRIL 1790
OVERL. 5 SEPT. 1865
B. HEYSE GEB. CAMMAERTS
GEB. 24 MEI 1792
OVERL. 7 NOV. 1853.

—

XII.

NO. 9.
FAMILIEGRAF
VAN
C. L. HEYSE
HIER RUSTEN
ALIDA G. P. HEYSE GEB. STORMER
CAROLINA L. B. HEYSE
CHARLES P. HEYSE.

—

XIII. 9 R.

M. P. A. C. TRIPPELVITZ
MILLQUEN
GEB. 10 OCTOBER 1851
OVERL. 1 OCTOBER 1885.

—

FRIEDRICH CARL
TRIPPELVITZ
GEB. 1 MEI 1839
OVERL. 17 MEI 1887

—

J. M. KIERDORFF
GEB. TE PARIJS
29 MEI 1803
OVERL. TE 'S-HAGE
18 APRIL 1882.

—

XIV.

R. I. P.
Grafkelder
van
C. M. Vlieg
1820.

—

XV. W. 1—2.

Eigen dubbeld graf
van de familie Asmus
1844.

XVI.

R. I. P.
Grafkelder
van
J. C. van Straaten

—

M. Schermer
obit [1]) 16 Juli 1857.

—

XVII.

A. C. M. van Lier
wed. P. A. Bik
geb. te 's-Hage 17 Dec. 1814
overl. te Voorburg 29 Juni 1858

—

XVIII. 17 R.

Hier rust
E. J. Stortenbeker
Bisschop
overl. 9 Maart 1890
Joh. Stortenbeker
overl. 13 Maart 1892.

—

[1]) Sic.

XIX. No. 2 R.

HIER RUST
LUDOVICA ADELA MARIA
STORTENBEKER
GEB. KIERDORFF
OVERL. 3 MEI 1872
JOH.A M. BOEKHOLT
STORTENBEKER
OVERL. 13 NOV. 1888.

—

XX. No. 2 B.

HIER RUST
PETLA. STORTENBEKER
GEB. KRAUTH
OVERL. 29 DEC. 1857.
JANNIGJE STORTENBEKER
GEB. V. D. WETERING
OVERL. 8 JULI 18 59
WILLEM STORTENBEKER SR.
OVERL. 22 DEC. 1882
EN
CORNS. SAML. STORTENBEKER
OVERL. 16 APRIL 1885.

—

XXI. Zinken prisma.

HIER RUST
HET STOFFELIJK OVERSCHOT
VAN WIJLEN J. B. W. HARN
OVERLEDEN 11 DEC. 1865
IN DEN OUDERDOM VAN 41 JAREN
EN BEGRAVEN DEN 14 DAARAANVOLGENDE.

—

XXII. Houten kruis met opschrift:

AGNES LAMBRECHTS
OVERL. 12 JANUARI 1871.

—

XXIII.

FRANCOISE HENRIETTE DESTREE
GEB. BERLIERE
OVERL. TE 'S-GRAVENHAGE
DEN 29 DECEMBER 1869
IN DEN OUDERDOM VAN 65 JAAR.
HUBERT DESTREE
OVERL. TE 'S-GRAVENHAGE

DEN 11 JULI 1871
IN DEN OUDERDOM VAN 81 JAAR.
CHARLOTTE JOSEPHINE ELISE
HENRIETTE DESTREE
GEB. 16 MAART 1855
OVERL. 19 OCTOBER 1882
CAROLINE CHARLOTTE
LA CHAPPELLE
GEBOREN TE 'S-GRAVENHAGE
12 SEPTEMBER 1861. ALDAAR
OVERLEDEN 23 JANUARI 1883.

—

XXIV. z. n. of n. HIER RUST
DE FAMILIE
VAN WOUTERS.

—

Daar de weinig overige van zeer recenten datum zijn zal ik deze hier niet verder vermelden en thans overgaan met het vervolg van het doopboek.

1696.

Nicolaüs, s. van cornelis claese van leeüwe en soetie jacobs p: arie claese van leeüwe. m: leüntie cornelis Roosenburg. 11 febr.

Joanne, d. van maerten pieters van campen en cornelia jacobs oosthoorn. m: lijsbet jans gerdijn. 4 maert.

Catharina, d. van arie pieterse en geertruy pieters. p: bastiaen pieters, m: pieternellitie pieters. 21 maert.

Maria, d. van engel willemse en marytie pieters. p: dirk pieterse. m: cornelia pieters. 7 april.

Margaretha, d. van Paulus Krynen van der meer en marytie clasen van noort. r: louwris? claesen m: lijdewijn claesen. 16 april.

† Henricus, -s. van hendrik aritsen van der drift en jannetie jooris uytgeest. p: cornelis aritse van der drift. m: tryntie hendriks. 27

Apollonia, d. van willem claese van leeüwe en marytie theünis van der smael. p: cornelis claeze van leeüwe. m: leuntie cornelis roosenburg. 25 Juny.

Wilhelmus, s. van jacob cornelisse olyrok en willemyntie cornelis van boëme. m: geertruy cornelis en leüntei cornelis. 14 July.

Cornelia, d. van cornelis willemse Roosenburg en marytie pieters van der voort. p: jan leendertze Kley. m: jannetje hendriks. 15 July.
Arnoldus, s. van Jan arendse van hoüten en marytie hendriks. p: bastiaen arendse van houten. m: ariaentie hendriks. 13 aug.
Petrus, s. van pieter jacobse Rosenburg (omtrent vijf maenden te vooren overleden) en monica cornelis. p: jacob pieterse Rosenburg. m; annetie jacobs Rosenburg. 21 Oct.
Adrianus, s. van willem arisse van woüw en geertie jacobs halfwassenaer. p: claes jacobze van Woüw. m: apollonia claese van woüw. 2 Nov.

1697.

Cornelius, s. van caspar wayvoort en apollonia Steenvoorde. p: cornelius Steenvoorde. m: . . . (vacat). 1 febr.
Barbara, d. van gerrit franke Post en jannetie cornelis van Schelduynen. p: theunis franke Post. 6 febr.
Jacobus, s. van cornelis jacobse groen en aeltie claes nedermeer p: jacob cornelisse van der Kraen. m: neeltie huybers. 8 febr.
Leonardus, s. van maerten cornelisse van der Klugt en geertruy hüyberti. p: jan leüwen. m: cornelia claes van leeüwe. 12 febr.
† Joannes, s. van pieter claese van duyn en haesie Kreyne. p: jan janse. m: maghtelt claese. 30 maert.
Cornelia, d. van gerrit cornelisse vinkensteyn en neeltie cornelis van der drift. p: cornelis cornelisse van der drift. m: jaepie hendriks. 28 mey.
Nicolaä, d. dan paulus Krynen van der meer en marytje claesen van noort. p: teünis Krynen van der meer. m: leüntie Rrynən van der meer. 3 July.
Cornelia, d. van van pieter cornelisse van der Klugt en cornelia claes van leeüwe p: pieter leendertse van meurs. m: geertruy huybers. 19 aüg.
Helena, d. van Jacob hendrikse van der Sugt en grietie meesen. p: reyer carten. m: reykie carten. 19 Oct.
Jacobus, s. van cornelis claese van leeüwen en Soetie jacobs. p: willem jacobs. m: cornelia jacobs. 27 Oct.
Jacobus, s. van hendrik arisse van der drift en jannetie jooris uytgeest. p: arie cornelisse van der drift. m. neeltie arisse van der drift. 26 Nov.

Petrus, s. van arie pieters en geertruy pieters, p: pieter michielse. m: trijntie aris. obiit post aliquot Dies. 23 dec.

1698.

Joannes, s. van willem arisse van wouw en geertie jacobs halfwassenaer. p: claes jacobse van wouw. m: apollonia van wouw. 16 Jan.

Theodorus, s. van hendrik schutten en catharina dirks. p: hendrik ros. p: maria dirks. 4 febr.

Wilhelmus, s. van jacob willemse roosenburg en annetie pieters vân der voort. p: cornelis willemse roosenburg m: jannetie hendriks. 24 maert.

Leonardus, s. van maerten cornelisse van der Klugt en geertruy huyberts. p: Jan leüwen, m. cornelia claes van leeuwen. 6 april.

† Cornelia, d. van willem jorisse van der waert en grietie cornelis van daelen. m: leeuntie cornelis. 9 April.

Antonius, s. van willem claesse van leeuwen en marytie theünis van der Smael. p: aüsem theünis van der Smael. m: leüntie theünis van der Smael. 14 april.

Maria, d. van aris cornelisse en marytie Kreynen. p: cornelis franken. m: magdalientie cornelis. 23 april.

Petrus, s. van cornelis willemse roosenburg en marytie pieters van der voort. p: leendert roels. m: geertie aris. 27 may.

Petrus. s. van cornelis pieterse van der lans geertruy cornelis van daelen. p: engel pieters. m: catharyn pieters. obiit post aliqùot . . . . 15 Sept.

Clasius, s. van paülüs Krynen van der meer en marytie claesen van noort. p: Louweris claesen van noort. m: lijdewijn claesen van noort. 24 Sept.

Joannes, s. van arie cornelisse en leentie cornelis, p: jacob cornelisse olyrok. m: willemyntie cornelis van boëmen. 6 Oct.

Catharina, d. van jan arisse van der drift en neeltie aris droog. p: cornelis arisse van der drift. m: tryntie hendriks. 23 nov.

Petrus, s. van maerten pieterse van campen en cornelia jacobs van Oosthoorn. p: jacob jacobse. 4 Dec.

Adriana, d. van arie pieterse en geertruy pieterse. p: Louwris pieterse. m: maertie jans. 16 Dec.

1699.

Cornelius, s. vau gerrit franks post en jaantie cornelis 18 Jan. van Schelduynen. p: pieter franks post.
Jacoba en Adriana, ds. van willem arisse van woüw 6 maert. en geertie jacobs halfwassenaer. p: prioris: leendert jacobse. m: aeltie jans. p: posterioris: adam arisse van woüw. m: adriaentie arisse van wouw.
Nicolaüs, s. van cornelis jacobse groen, en aeltie 27 maert. claes nedermeer. p: claes claesze nedermeer. m: marytie claes nedermeer.
Petrus, s. van jacob willemse rosenburg en annetie 5 april. pieters van der voort. p: leendert roels, m: geertie aris.
Adriana, d. van jacob cornelisse olyrok en willemijntie 20 april. cornelis van boëme. p: pieter paulisse. m: marytie . . . . . ?
Apollonia, d. van pieter cornelisse van der Klugt en 7 Juny. cornelis claes van leeuwen, p: cornelis claesze van leeuwen. m: leentie cornelis roosenburg.
Leonardus en Apollonia, k. van cornelis claesz van 2 July. leeuwen en Soetie jacobs. p: prioris: willem claesz van leeuwen. p: post: arie claesze van leeuweu, m. leentie cornelis rosenburg.
Cornelius, s. van maerten cornelisse van der Klugt en 22 Sept. geertruy huyberts. p: huybers leenderts. m: catharyn huyberts.
Cornelius, s. van hendrik arisse van der drift en jan- 24 Oct. netie joris uytgeest. p: hendrik cornelisse van der drift. m: jaepie hendriks.
Claesina, d. van paülüs Krynen van der meer en ma- 29 Nov. rytie claesen van noort. p: teünis Krynen van der meer, m: bastiaentie Krynen van der meer.
Cornelia, d. van gerrit claese en neeltie joost. p: jan 26 dec. jooste, m: judith leeüe dikshoorn.

1700.

Anna, d. van gerrit cornelisse vinkesteyn en neeltie 16 Jan. cornelis van der drift. p: jacob gerritse. m: leüntie jacobs.
Cornelia, d. van cornelis willemse rosenburg en marytie 26 febr. pieters van der voort. p: hendrik willemse roosenburg, m: jannetie hendriks.

Catharina, d. van Jan arisse van der drift en neeltie aris droog. p: aelbert arisse droog. m: ariaentie aris droog. 6 maert.
Georgius, s. van willem jorisse van der waart en pieter cornelis van daelen. p: dirk jorisse van der waert m: lijsbet jorisse van der waert. 9 maert.
Apollonia, d. van arie claesz van leeüwen en neeltie leenderts van der voort. p: willem claesz van leeüwen m: leentie cornelis rosenbürg. 11 maert.
† Bartholomeüs, s. van jacob hendrikse van der Sugt en grietie meesen. p: pieter meesen. m: apollonia meesen. 5 april.
Adrianus, s. van willem claesz van leeüwen en marytie theünis van der Smael. p: arie claes van leeüwen; m: cornelia claesz . . . . 22 april.
Jacobus, s. van willem arisze van woüw en geertie jacobs halfwassenaer, p: leendert jacobze. m: aeltie jans. 1 Sept.
Quirinus, s. van teunis krynen van der meer en helena claesze van der bürg. p: paulus Krijnen van der meer, m: teüntie Krijnen van der meer. 11 Nov.
Sebastiaen, d. van gysbert cornelisse oosthoorn en cornelia cornelis loots; p. . . . . cornelis oosthoorn. m. bastiaentie cornelis oosthoorn. 4 Dec.

1701.

Cornelius, s. van pieter cornelisse en apollonia arie bom. p: pieter franken. 24 Jan.
Maria, d. van cornelis jacobse groen en aeltie claes nedermeer. p: willem dirkse. m: cornelia dirks. 11 febr.
Maria, d. van cornelis claesz van leeuwen en Soetie jacobs. p: jacob willemse bom. 17 febr.
† Cornelius, s. van gerrit cornelisse vinkensteyn en neeltie cornelis van der drift. p: hendrik cornelisse van der drift. m: jaepie hendriks. 23 febr.
Adrianus, s. van maerten van der Klugt en geertruy huyberts. p: pieter van der Klügt. m: lena hübers. 17 July.
Jacobus, s. van maerten pieterse van campen en cornelia jacob oosthoorn. p: jacob jacobse oosthoorn. m: . . . . (vacat). 9 Sept.

1702.

Cornelius, s. van gysbert cornelisse oosthoorn en cor- 5 Jan.

nelia cornelis loots. p: leonardus cornelisse oosthoorn. m: bastiaentie cornelis oosthoorn.

Joanna, d. van jacob willemse rosenburg en annetie pieters van der voort. p: cornelis willemse rosenburg. m: jannetie hendriks. 13 Jan.

Adrianus, s. van hendrik arisz van der drift en jannetie jooris uytgeest. p: jan arisz van der drift. m: cornelia aris van der drift. 16 Jan.

Maria, d. van Jan arisze van der drift en neeltie arie droog. m: aegjie aris droog. p. jan . . . . 26 Jan.

Jacobus, s. van arie cornelisze en leüntie cornelis. p: paülùs cornelisze olyrok. m: willemyntie cornelis van boëmen. 11 febr.

Leonardus, s. van . . . . klaesz en neeltje leenders. m: maytje leenders. 22 april.

Maria, d. van theunis crynen en lena klaes van der burgh. m: maria jans. 30 april.

Maria, d. van cornelis klaesje van leüwen en Soetie Jacobs. p: jacob willemsz. m: maria jans. obiit post 2 mensis. . . . .

Nicolaüs, s. van cornelis jacobse en aeltje Klaes. p: Klaes Klaesze. m: maria klaes. (In marg. staat obiit post 2 mensis). 30 maji.

Maria, d. van klaes tysze en klaesje willems. p: tys ariaenze. m: maria tysze. 18 Junii.

Baertje, d. van willem claesz van leeuwen en maria teünis. p: pieterze ruygrok. m: lena pieters ruygrok. 22 aug.

Petronella, d. van cornelis rosenburg en maria pieters p: jacob rosenburg. m: geertje ariaenze. 16 Sept.

Jacoba, d. van willem arienze van woüw en geertje jacobs. p: leendert jacobze van der palm. m: maria joris. 27 dec.

1703.

. . . . . . (vacat), van Jacobus cornelisse van der Sluys en Ida Simonze. p: evert Simonze. 2 Jan.

Leonardus, s. van joannes pieterze van der Kraen en catgarina leenders. p; willem leenderze van der palm. m. leentje leenders van der palm. 12 Jan.

Willemina, d. van cornelis holsthoren en agatha cornelis cas. p: joannes gerritze holsthoren. m: leentje martens van der voort. 2 maert.

Adriana, d. van maertes leenderze en magtelt dirk. p: philip leenderze, m: maria leenders. 5 maert.
Adrianus, s. van Jan ariaenze van der drift en neeltje ariaenze droog. p: adelbert ariaenze droog. m: trintje ariaenze droog. 20 may.
Wilhelmus, s. van cornelis van leùwen en Soetje jacobs. p. joannes jacobze bom. m: catharina pieterze van der lely. 20 may.
Theodorus, s. van arnoldus dirkze Keyzer en catharina filips. m: maria dirk. 24 may.
Grietje, d. van marte van der Klugt, en geertruyt eùbers. p: eùbert gerritse tettero. m: truitje eùbers. 26 Julii.
Cornelius, s. van klaes tyzen van laar en klaezina willems. p: leendert cornelisse goes. m: pietertje klaes van der bùrgh. 8 Oct.
Huybertje teùnis, d. van teùnis Krynen en lena klaes. m: maria van laen. 23 nov.

1704.

Cornelius van Lans, s. van cornelis pieterze van lans. en dybora daniëls, p: engel pieterze van lans. m: cornelia pieterze van lans. 24 Jan.
Willem cornelisse, s. van cornelisse bohemen en teùntje claes van linden. p: dirck cornelisse van bohemen. m: lisbet claese van linden. 15 maert.
Catharina, d. van theùnis Klaese en leuntje dirk. m: cornelia veen. in Mei.
Pieter gerritze, s. van gerrit klaesze en neeltje pieters. m: judith . . . . . . 21 may.
Annetje, d. van hendryk ariaenze van der drift en jannetje jooris utgeest. p: gys jorisze utgeest. m: aeltje jans. 28 may.
Jacobus, s. van gerrit vinkesteyn en cornelia cornelisse van der drift. p: hendryk cornelis van der drift. m: jaepje hendryck. 19 Juny.
Jacobus, s. van floris janze bovenwater en willemina cornelisse van daele. p: petrus janze. m: maria jans. 23 Julii.
Matheùs, s. van joannes pieterze van der Kraen en truitje leenders van der palm. p: cornelis pietersze. m: truintje jans. 21 Sept.
Maria, d. van ary klaese van leùwen en leentje leenders 30 Sept.

van der voort. p: ary Jacobse van der ploen. m: maritje leeuwen.

1705.

Euphemia, d. van ary cornelisze hogeveen en leuntje cornelis. m: neeltje willem van roesbergen. 2 Jan.
Catharina, d. van gerrit van der burg en maria leenders. p: leendert roels. m: trintje leenders. 12 Jan.
Maria, d. van cornelis outshoren en agata cornelis sas. p. jacobus cornelisse sas. m: magtelt cornelis sas. 1 Febr.
Leonardus, s. van gysbert cornelisse ousthoren en cornelia cornelisse loos. p: cornelis cornelisse loos. m: geertje leenders. 2 Febr.
Leonardus, d. van cornelis claesz van léuwen en boetje jacobs. p: claes cornelisse. m: cornelia klaeszen. 28 Febr.
Cornelia, van jan ariaenze en neeltje ariaenze droog. p: hendryk ariaenze m: neeltje ariaenze van der drift. 28 Maart.
Laurentius, d. van maerten van der klugt en geertruyt eubèrs van tettero. p: pieter van der klugt. m: cornelia van der klugt. 16 Juni.

1706.

Joannes, s. van cornelis lans en dibora daniels. m: annigje dirks. 27 Jan.
Nicolaus. s. van teunis krijnen van der meer, en lena klaes van der burgh. p: paulus krynen. m: cornelia krynen. 26 Maert.
Maria, d. van klaes tyze en klasina klaes. p: teunis davidze. m: jatrik claes. 4 Aug.
Gertrudis, d. van cornelis rosenburgh en maria pieters van der voort. p: pieter jacobsze. m: annigje pieters. 20 Junii.
Anatalia, d. van cornelis van der drift en catharina pulisse van der voort. p: franck pulisse; m: magtel. 7 Sept.
Catharina, d. van neeltje pieters en gerrit klaese van leuwen. p: cornelis claeze. m: lisbeth claes. 15 Dec.

1707.

Petrus, s. van joannes van der Kraen en truitje leenders. p. pieter van der Kraen. m: eornelia van der Kraen. 6 Jan.
Maria. d. van cornelis klaesze van Leuwen en soetje jacobs. p: jan jacobze bon. m: catharina pieters. 19 april.

Theodorus, s. van Cornelis oosthooren en aagje Cornelis van der voort. p: dirk gerrisze oosthooren. m: martina gerris. 24 april.

Adriana, d. van ary klaesze van Leeuwen en Neeltje Leenders van der Voort. m: maria van der Voort. 7 may.

Joannes, s. van Theunis Klaesze van veen en Leüntje dirk. p: gerrit engele. m: ariaenje Engelen, ...

Joanna, d. van maerten van der Klugt en geertruyt eubers. p: pieter van der Klugt. m: cornelia van der Klugt. 29 Junii.

Gertrudis, d. van ary cornelisse en leuntie cornelis. m: grietje cornelis. 20 Oct.

Cornelius. s. van willem jorisse en grietje cornelis. m: leuntje cornelisse. 30 Nov.

1708.

Petrus, s. van joannes van der Kraen en truitje leendert. p: pieter van der Kraen. m: cornelia van der Kraen. 9 febr.

Guillemus, s. van cornelis lans en dibora daniels. m: neeltje willems. 10 Dec.

Cornelia, d. van maerten van der Klugt en geertruyt eubers. p. leendert pietersz meurs. m: catharina leendert Roes. 28 Dec.

1709.

Nicolaus, s. van ary klaesse van leuwen en neeltje leendert . . . . p: willem klaesz m: leuntje cornelis rosenburgh. 26 febr.

Franciscus, s. van pieter cornelis Haesbroek en Apolonia arienze. m: neeltje klaas. 28 febr.

Lena, d. van theunis Krynen en grietje jans knipschaer. p: poulus Krynen. m: marg. jans. 21 maert.

Anna, d. van Cor. bastiaensze van boshuyzen en maritje leenders ruygrok. p: jan jacobze. m: maritje bastiaens. 29 mai.

Maria, d. van . . . . van der Kraen en trintje leendert van der palm. p: jan leendert van der palm m: ariaentje van campe. 1 July.

Geertrudis, d. van gerrit claesze van linden en cornelia joosten gerritze van linden. m: maria gerrits v. d. linden. 2 Julii.

Willemina, d. van cornelis willemse rosenburg en maria pieters van der voort. p: cornelis vergouts. m: jannetje eyndrik. 17 Sept.

Maria, d. van dirk Krynen . . . . en magdalena cornelis. p: cornelis gerritze. m: ant . . . cornelis. 22 Dec.

1710.

Davidt, s. van klaes tysze en Klazine willems. p: Klaes jansze. m: willemtje davits. (obiit.) 4 maert.

Cornelia, d. van cornelis bruggelingh en cornelia bruggeling. m: caetje Kerkhove. (In margine staat obiit dd. 27 Aùg. 1710). 24 aùg.

Cornelia, d. van maerten van der Klùgt en geertruy eùbers tettero. m: cornelia van der Klugt. 20 nov.

1711.

Antonia, d. van teùnis klaesze van veen en teùntje dirk. m: cornelia van veen. 6 febr.

Joannes, s. van corn. bastiaansze boshuyze en marytje leenders ruygrok. (In margine staat dd 10 febr. obiit). . . . .

Davit, s. van klaes tysze en klaesina willems, get: klaes janze en willemtje davits. 29 Juny.

Bertha, d. van ary van leùwen en neeltje leendêrs. p: cornelis van leùwen en cornelia van der Kourt. 23 aùg.

Maria, d, van cornelis lans en dibora davide van Keùl. p: engel pieterze van lans. m: lysbeth van lans. 5 oct.

1712.

Cornelis, s. van Jan Janse hoosthooren en lena eùbers. p: eùbert leenderts en geertruyt eubers. 2 July.

Jacobus. s. van cornelis rosenburg en maria pieters van der voort. p: hendrik rosenburg. m: catharina rosenburg. 22 Julii.

1713.

Petrus, s. van Hendrik van Coert en Lysbeth van der Coert. p: Roelof van Coert. m: anna catharina van coert. 20 Oct.

Anna, d. van willem janze van Nimwegen en grietje hendriks van Rotterdam, nota: geen peters of meters als . . . . Kerk, want de moeder was gereformeert en de vader was wegh en niemant begeerde voor het kint in te staen. Ze waren van deze gemeinte niet, maar woonagtig tot Rotterdam. 24 oct.

1714.

Catharina, d. van andries van der drift en cornelia rokisse. p: cornelis Kooy, m. truitje hendrik. — 9 jan.
Maria, d. van joannes van der Kraen en truitje leenders. p: joannes van der Kraen, m: ariaenje gyze van campen. — 2 febr.
Klaes, s. van ary klaese van leüwen en neeltje leenders van der voort. p: willem Klaese van leüwen. m: leentje rose van leüwen. — 31 maji.
Petrus, s. van Hendrik van Coert en Lijsbeth van der Coert. p: roelof van coert, m: anna catharina van Coert. — 20 oct.
Maria, d. van andries v. d. drift en cornelia Rockisse. p: cornelis Krynen bol. m.: maria claes. — ult.dic.dec.

1715.

Anna Margareta Fransisca, d. van fransiscüs freericus de Lange en Alida of aeltje cornelia de lange. m: anna margareta de lange („*dit is van mtjne gemeente niet*"). — 1 dec.

1716.

Wilhelmus, s. van hendrick van der Coert en lysbeth van der Spek of van der coert. m: maritje groenewegen. — 28 Nov.
Eübertje, d. van maerten v. d. Klugt en trientje eübers Tettero. m: cornelia van der Klugt. — 22 dec.

1717.

Willemtje, s. van ary van leüven en neeltje Maertens p: cornelis van leüven. m: maria teünis. — . . . . . .
Maria, d. van andreas v. d. drift en cornelia rokesze. p: willem rokesze, m: annetje claes. — 1 Jan.

1718.

Hermannus, d. van hermannus jurge rogatsnik en catharina mezen, p: herman bonen. — 9 April.
Cornelia, d. van hendrik v. d. Koert en lysbeth willemse van der Spek. p: hendrik cornelisse vynkestein. m: anna cornelisse vynkestein. — 26 Julii.
Apolonia, d. van ariaenze en ariaentje jans henegouwen. m: neeltje ariaenze. — 23 dec.

1719. (vacat)

1720.

Willemina, d. van jodocus Bodegraven en Neeltje Arienze. p: cornelis van dyk. m: catharina jans. 28 Sept.
Johannes, d. van Abrahaam van Veen, en Anna van Veen. p: cornelis van Biesams. m: Helena de Hoogh. xi octob.

1721.

Adrianùs, s. van Cornelis arienze hogeveen en ariaentje jans van Bergen van henegoüw. m: Leüntje Cornelis van Daelen. 28 maert.
Nicolaüs, s. van Abrahaam Klaeze van veen en anna . . . . . meter Cornelia van veen. 2 oct.
Adrianus, d. van adrianus haring en Aaeltje van Ryn. p. joannis handelighem. m: Truitje haringe. 12 Oct.
Maria, patre ignoto. matre maria van Dyk, qùam de Sacro fonte, suscep: n. n. 27 april.

1722.

Cornelia en Roelandùs van der Koert, tweelinge d. en s. van hendrik van der Koert en Lysbeth willems van der Spek. meter van 't eerste Cornelia van groenwegen, en van het tweede cornelia van der Koert. 26 febr.
Adrina, d. van ary van Leeùwen en Neeltje Leenderts. p: leendert van Leeùwen. m: apolonia van Leeùwen. 21 Juni.
Elisabeta, d. van joes Boùdewyn, est hereticus, en Ariaantje jacobs olyhoek. p: cornelis jacobze olyhoek. p: cornelis jacobze olyhoek. m: marytje jans Sprinkhuyzen. 30 Oct.
Maria, d. van Abrahaam Klaeze en Anna de hoog. m: Neeltje Klaes. 3 Nov.

1723.

Nicolaùs, s. van abrahaam Klaese en anna de hoog. m: Neeltje Klaes van veen. 8 dec.

1724. (vacat)

1725.

Nicolaùs, s. van abraham claesze en annna jans de hoog. m: cornelia van veen. 5 maert.

Lysbeth, d. van jan willemze Boúdewyn hereticus en ariaentje jacobs. m : willemina cornelisze van Daelen. 4 oct.
Petronella, d. van Everzimenzie (?) van dam en marytje cornelisze doeleman. p: Leendert Zimerer. 28 Nov.

1726.

Reinardus, s. van abrahaam claeze van veen en van Anna de hoog. m: haeltje de hoog. 30 oct.
Joris, z. van Joris piscare vries en van Ariaentje jans van veen. p: piscare vries en geertje jans. 8 Juli (sic)

1727.

Jacoba, d. van cornelis jacobze holihoek en van maria cornelisze holihoek. m: ariaentje jacob. 27 febr.
Arnoldus, z. van hendrik van der Koert en Elisabeth p. cornelis van der Koert. 11 oct.

1728.

Anna Catarina van der Koert, d. van hendrik van der Koert en Elisabeth van der Koert. p: Cornelis van der Koert. 17 oct.
Maria cornelis olyhoek, d. van cornelis jacobze olyhoek en maria harens olyhoek. m : ariaentje jacobs olyhoek. 29 Nov.

1729.

Maragreta (sic) Leenders overgoúw, d. van Leendert overgoúw en Annitje van der Valk. m : grietje Meezen. 22 April.

1730.

Jacoba Boúdewyn, d. van jan willemze Boúdewyn en ariaentje jacobs olyhoek. m: willemina van Daelen. 22 Jan.
Willemina cornelizze olyhoek, d. van cornelisze olyhoek en van maria harens. m: ariaentje jacobs. 28 dec.

1731.

Maria joosten, d. van joost Bodegraven en Neeltje ariaen hogeveen. p: jan van Dyk. 22 Jan.
Maria van der Kourt, d. van hendrik van der Kourt en van Elisabeth van der Kourt. p: cornelis groenwegen. 12 Nov.

1732. (vacat)

1733.

Anna cornelis olyrok, d. van cornelisze Jacobze olyrok, xi Juny.
en van Anua cornelisze olyrok. m: de h. Kerk.

1734. (vacat)

1735.

Ariaen cornelizze, z. van cornelis jacobye olyhoek en 7 Oct.
van Maria Arienze, p: arien cornelizze.

1736 en 1737. (vacat)

1738.

Odulfus van der Beek, z. van Jacobus Beek en van 31 Aug.
Agnes Vorenhout. m: de h: Kerck.

1739, '40, '41, '42 '43. (vacat)

1744.

Is ged. jacobus wett. s. van cornelis olyrok en Maria
Arens Haesenbroeck. m: willemyn olyrok.

1746. (vacat)

1747.

Is ged. Cornelia van der Lans, d'ouders Wilhem van 16 Mey.
der Lans en Willemyna Boodegrave.
p: Arie van der Lans en Neeltje van der Lans.

1747. (vacat)

1748.

hac die 24 mensis januarii an. 1748 bapt. est cornelius
f. leg. Cornelii Cornelisse van der Groen et Mariae
Cornelisse Brunswyk. Suscep: Henricus van Houten
et Maria Cornelisse van der Groen. (get: W. Steger).

1749. (vacat)

1750.

bapt. est Debbora Maria van der Lans f. leg. Wilhemi 10 Aug.
van der Lans et Wilhelminae Bodegrave. Suscep:
Daniel van der Lans. (get: petrus Fobelets, pastor in
Eyk en Duinen baptizit).

1751.

bapt. est Debbora Maria van der Lans, f. leg Wilhelmi van der Lans et Wilhelmininae Bodegrave. Suscep. Daniel van der lans et Maria van der Lans. (get: als boven). 9 Xbris.

1752. (vacat)

1753.

bapt. est Carnelia van der Laus, f. leg Wilhelmi van der Lans et Wilhelminae Bodegrave. Suscep. Maria Bodegrave. 2 May.

(tot en met 1775) vacat

1776.

hac die 26 mensis decembris anno 1776 bapt est cornelis Stephanus, f. leg Cornelis van der Groen et Elisabeth Schouten. Suscep Maria Cornelisse Brunswyk, vidüa Cornelii Cornelisse van der Groen. (get: A. Vermeulen).

1777. (vacat)

1778.

hac 12 Sept. bapt. est Hendricus Wessel f. leg Cornelii van der Groen et Elisabeth Schouten. Suscep. Hendrina van der Lisse, vidüa Wessel Schouten. (get: A. Vermeülen).

1779 tot en met 1782 (vacat)

1783.

hac die 2 febrnarii bapt. est Johannes f. Cornelii van der Groen et Elisabeth Schouten conjugùm. suscep: Pieter Rense et Sophia Schouten.

1784 en '85 vacat.

1786.

hac die 16 Aprilis bapt. est Hendrina f. Cornelii van der Groen et Elisabeth Schouten, conjugùm. p. et m: nominate sunt Jan Schouten et Jacoba Span.

1787 (vacat)

1788.

hac die 1 Sept. bapt. est Jacoba f. Cornelii van der Groen et Elisabeth Schoûten, conjugûus. m: Sunt Maria Cornelisse Bronswyk vidûa Cornelii Cornelisse van der Groen.

(1789 tot en met 1790) vacat

1791.

hac die 1 Martii bapt. est Emmetje f. leg. Cornelii van der Groen et Elisabeth Schoûten. *Suscep.* Emmetje Lamotte.

EINDE.

HOE DIE MEENING IN DE WERELD IS GEKOMEN.

Het 45e artikel der „Hantvesten ende Privilegien, „van vrouwe Maria, aengaende Hollandt, Zeelandt, „ende Vrieslandt, in 't ghemein," van 14 Maart 1476, luidt: „Item gheene veraders, noch andere officiers in „onsen voorsz. Landen hoedanigh sy zyn, en sullen „moghen yemandt molesteren van lyf, ofte van goederen, „daermen yemant doot vint onder dexel vandien, dat „de doode hem selver verdaen, ende gedoot soude hebben, „ten ware datmen eerst wettelyk bevonden, dat die „persoon hem selven met opgesetten wille, ende met „boosheydt verdaen hadde, *ende men sal een yegelyck „uyt het water mogen trecken, diemen daer inne vint, „hy sy levende of doot, sonder verbeuren, maer indien „dat hy doot bevonden wort,* s o o s a l m e n h e m w e d e r „m e t t e n v o e t e n i n 't w a t e r l e g g e n." ('s Gravenhage, 1662).

R.

WAT DE MAGISTRAAT VAN DEN HAAG 300 JAAR GELEDEN, AL ZOO TE DOEN HAD, EN GEDAAN HEEFT.

„Geordonneert" waren om „te dienen" van Catharina 1590 tot Catharina 1591,

als Burgemeesters:
Jacob van Burch
en Antonius van Catz;

later werd tot 3en burgemeester aangesteld:
Adriaen Screvelszoon, tot dusverre vroetschap.

als Schepenen:
Heyman Kiggelaer.
Jacob Cornelisz.
Job Jansz.
Simon Adriaensz.
Wynant Scholl.
Adriaen Huygesz.
Jan Adriaensz. Houck (voor Scheveningen)

als Vroetschappen:
Joost Jacobsz. Hogenhouck
Frederick van Elburch. (1)

Adriaen Screvelszoon, later 3e burgemeester.
Lenert Ysbrantsz.
Pieter Jacobsz. (**1**)
Jacob Heerman. (**5**)
Aernt van Vollenhoo. (**3**)
Pieter Jansz. („apteker") (**1**)
Hendrick Hoffman. (**3**)
Zeger Pietersz. (**2**)
Frans Tyelmansz. Coninck. (**2**)
Wynant Fredericksz. (**3**)

Er werden in 't geheel 15 vergaderingen gehouden, waarop 23 besluiten werden genomen. Op zeven dier vergaderingen. waren de vroetschappen niet tegenwoordig; zij werden alleen opgeroepen ter „Generaele vergadering".

De data der vergaderingen in het zittingjaar zijn:

1 December 1590; toen was ook present Dirck van Sypesteyn, Bailluw ende Schout;
4 „ „ ; als boven.

In deze vergadering werd besloten octrooi te vragen om te mogen hebben een derden burgemeester. Dat octrooi werd 21 Januari 1591 door de Staten van Holland verleend.

. . . December 1590 (de datum is niet ingevuld).

In deze vergadering werd geresolveerd om te remonstreeren ten einde 't Schout en Bailluwambt te doen separeeren. 't Werd niet toegestaan.

8 Februari 1591 Bailluw en schout is nu Jonker Ludolf van Lanscroon. Geen vroetschappen geconvoceerd.

Verder werden vergaderingen gehouden op 9 Februari,

8 en 11 April, 17 Mei, 6 en 18 Juli, 11 en 30 September, 29 Octoberen 1 November 1591.

Op die November-vergadering behoefden slechts 2 schepenen tegenwoordig te zijn in den zin der resolutie van 1 December 1590.

Op 23 November waren, evenals meermalen, zooals met de wet overeenkwam, geen vroetschappen geconvoceerd.

Op al deze vergaderingen waren de 3 burgemeesteren, — de 3e burgemeester, te beginnen met de vergadering van 8 Februari, — steeds present; alleen mankeerde Antonius van Catz ter vergadering van 11 September. De schepenen bezochten minder trouw de vergaderingen; Kiggelaer kwam niet 29 October; Job Jansz. 1 November; Simon Adriaensz. sloeg 5 vergaderingen over; Wynant Scholl 3; Adriaen Huygesz. 2, en de Scheveninger Houck kwam slechts 3 maal ter vergadering, namelijk op 8 en 11 April, en 17 Mei. Hij hield zich den anderen tijd misschien met de visscherij bezig.

Als vroetschappen compareerden op de 8 vergaderingen Hogenhouck, Screvelsz. totdat hij burgemeester werd, en Lenert Ysbrantsz. De andere Heeren bleven absent zooveel maal als wordt aangewezen door het nummer achter hun naam, met een vet cijfer gedrukt.

Behalve deze vergaderingen kwamen bovendien burgemeesteren met twee Schepenen en den Secretaris des Woensdags en Vrijdags avonds, van vijf uur tot half zeven, bijeen in burgemeesterskamer „omē de menich„fuldige swaricheeden ende dagelicxe occurentien van „s Haechs affairen ende omē contentement te geven den „burgeren ende ingesetenen van den Hage int gunt „zyluyden hebben te versoucken."

Hiertoe werd besloten in de „generaele vergaderinge" van 1 December 1590, in navolging van „voorleden

Jaere". De Comparanten met den Secretaris genoten „van elcke vergaderinge twee stuvers," bij wijze van presentiegeld

De absenten daarentegen, ook op de andere vergaderingen, zouden verbeuren „elcxs ses stuyvers, mits „de vergaderingen die gehouden sullen werden voor „noene, 's avonts te voren de insinuatie sal werden „gedaen, ende die vergaderinge geleyt nae noene, de „weete voor noene sal gedaen werden, ende sal de bode „notule daer van houden ende indien de absenten nyet „en betaelen sall heml. affgekort werden aen heurl. „gaige."

We willen ten slotte eens nagaan, welke gewichtige besluiten in dat zittingjaar door onze beschreven vaderen, van voor drie eeuwen, werden genomen.

Zeer sprekend is al dadelijk een besluit in de meergemelde vergadering van 1 December genomen, waarbij aan „Deecken en Hooftmans van de Cloveniersschutterye" werd toegestaan eenige restauratie aan hun Doelengebouw, — nu het Gemeentemuseum, — aan den Korten Vijverberg te verrichten, want dit consent werd alleen gegeven onder voorwaarde, „dat de „wercken soe van metselaer als van den timmerman „sullen *besteet* werden te maecken by den hoop en nyet „in dachhuyre, daer de Burgemeest^{rn} sonderlinge op „sullen gelieven te letten." Het aanbesteden is dus niet uit onzen tijd.

Nog werd in die vergadering den prijs bepaald voor elk vat en kanneke biers, dat de biervoerders van den Hage van Delft zullen brengen, zoo des zomers als des winters.

We gaan een besluit tot het procedeeren tot executie van Jan Jacobsz. als collecteur der verpondingen voorbij.

Belangrijker voor de oude geschiedenis der stad zijn de twee besluiten, welke den 6 Febr. 1591 zijn genomen.

Sedert de Maria Kapel, op de zoogenaamde Kapelsbrug was afgebroken, — op een plattegrond van 1545, komt ze al niet meer voor, — waren burgemeesteren bedacht om der „onreynicheits" wille, en daardoor veroorzaakte „groote stanck" op die plaats te doen bouwen drie huizen, waarvan een bestek werd overgelegd. Daartoe werd besloten, op „coste van den Hage". [1]) Eveneens was men eensgezind omtrent het verleggen van de vischmarkt van het Ledig Erf naar de Schoolstraat „ende de selve met Luyffen (zie dit Jaarb. bl. 82) te doen maecken."

Over een der boden waren „meenichfuldige klachten „tot groote oneere en der reputatie van Schoudt „Burgem^{rn} ende Gerechte", ingekomen, waarom den 8 April werd besloten hem daarover te onderhouden, met het vooruitzicht, beterde hij zich niet, „hy alsdan „gehouden wert gedeporteert van t selve bodeampt".

De tresorier bracht het er beter af, want hij werd ten zelfden dage weder voor een jaar „in syn dienste gecontinueert".

Dat de Magistraat, toen ter tijd de zuinigheid wist te betrachten, blijkt uit het geresolveerde omtrent het „brouwhuys staende in t Predicaerenklooster". Men zou het doen afbreken „ten meesten oerbaere ende minste „quetse ende de materiaelen van dien wederomme em„ployeeren tot opbouwinge van nyeuwe getimmert."

Van de vergadering van Burgemeesters met twee

---

[1]) De eerste huurders van deze drie huizen waren „Adriaen Jansz. cleermaecker, Meester Gangolf Jansz. chirurgyn, en Pieter de handschoenwercker". Zij betaalden, de eerste 72, de beide anderen 100 gulden huur 's jaars.

Schepenen, vinden we slechts eenmaal, op 1 November, een spoor. 't Gold toen het besteden van een zuigeling „op woensdage des avonts lestleden inde sydeure van de Groote Kercke ter vondeling bevonden", voor 4 gulden 's maands en een wagen turf eens in 't jaar, aan Maertjen Willeboorts, huisvrouw van Pieter Jacobsz. „scoelapper" in de Torenstraat. Zij zal daarvoor gehouden zijn, „'t selve kint te onderhouden gelyck een goede „vrouw toestaet ende behoort te doen op peyne, indien „bevonden mochte werden, dat sy tselve nyet en dede „als naer behoren, dat haer t selve kint sal affgehaelt „mogen werden sonder tegenspreecken."

Nog een paar besluiten werden genomen omtrent finantieele operaties, en vrijstelling van 't betalen van verpondingen, maar zij zijn te weinig kenmerkend om hier vermeld te worden.

Op de laatste vergadering van 23 November 1591, — het zittingjaar was daarmede gesloten, — werden in enkele *smalle*, kleine bedieningen, voorzien. Zoo werden benoemd tot meesters van „hart dack" Cornelis Pieter Jonasz., en Pieter Dircxsz., timmerman, en tot Excu-meesters werden genomineerd Jan Koensz. en Wynant Fredericksz., tot dusver vroetschap.

Tot Fabriekmeesters werden benoemd Lenert Ysbrantsz. tot dusver vroetschap, en Cornelis Pietersz. Joenas (reeds tot mr. van 't hart dack benoemd), terwijl „in de plaetse van Adriaen Aertszn, als gecom„mitteerde opte opschryvinge van de genen die hen „sullen begeven in den echtelicken staete, beneffens „Joost Jacobsz. Hogenhouck, vroetschap, zal fungeeren „Heyman Gillisz. Kiggelaer, schepen."

Door het mededeelen dezer kleine bijzonderheden valt een eigenaardig licht op de geschiedenis van

's-Gravenhage in 1591. Aan de hand der resolutieboeken van den Magistraat, vooral met behulp van de Tresoriers-rekeningen, — beide de meest rijke bronnen, — zou jaar voor jaar, de geschiedenis van 's-Gravenhage zijn te geven, en daardoor de ontwikkeling der stad, tot in de kleinste bijzonderheden zijn na te speuren. Moge het oud-archief onzer gemeente, die goudmijn voor de historie der residentie, steeds meer en meer gekend en gewaardeerd worden!

'S-GRAVENHAGE. A. J. S. v. R.

EEN WAFELBAKKER-ORANGIST OP DE HAAGSCHE KERMIS.

Karel van der Hagen, gepriviligeerde Wafelbakker Hunner Doorlugtige en Koninglijke Hoogheeden, maakt bekend dat hij met zijn kraam staat de zesde van den Oude Doele in 's Hage, alwaar de wapens van Zijne Doorluchtige en Haare Koninklijke Hoogheid, als ook de oranje Boom, op de Deuren geschilderd staan, en de Prince vlag, waarop de Wapens geschilderd zijn, uitsteekt; zal geduurende de Kermis en vervolgens, extra welsmaakende en onverbeetelijke Wafelen bakken, waarin de Naamen en Wapens van de Hoog vorstelijke Persoonen staan, en die met xxxx geteekend zijn, zoo goed als bij iemand in Holland, alsmeede Caneel wafelen, Oliekoeken en Oblie; verzoekt derhalven de gunst van alle lieden van Distinctie en andere persoonen. Hij woond op het Leidsche Wagen-Veer, in 's Hage voornoemd.

('-Gravenhaagsche Ct. van 24 April 1775.) R.

NOG IETS OVER DE GRAFPLAATSEN VAN DE DE WITTEN EN SPINOZA, IN DE NIEUWE KERK.

door M. G. WILDEMAN.

In 't Haagsch Jaarboekje 1889, bladz. 53 e. v., werd door onzen geachten Gemeente-Archivaris medegedeeld, waar en wanneer de stoffelijke overblijfselen der gebroeders de Witt, in de Nieuwe Kerk werden bijgezet, alles uit officieele bescheiden op 't Oud-Archief der Gemeente berustende.

Ik acht het echter niet van belang ontbloot, als vervolg op deze merkwaardige mededeeling, de geschiedenis van het graf No. 77 (bij acte van 9 Dec. 1665 door den Raadpensionnaris de Witt gekocht), te completeeren.

Verleden jaar werd mij door den Kerkeraad der N. H. Gemeente, bij monde van den Heer President Kerkvoogd, Mr. H. Graaf van Hogendorp, welwillend toegestaan, de in het Archief der Groote Kerk aanwezige registers, te raadplegen.

Zoo vond ik daar dan o. a. ook het door den Rent-

meester der Nieuwe Kerk bijgehouden register van begravenen.

Het is in 't oog loopend, dat bij Graf No. 77. alleen van den aankoop door Johan de Witt wordt gesproken. en in 't geheel geen melding wordt gemaakt van de bijzettingen. zooals die te vinden zijn in bovengemeld Haagsch Jaarboekje.

Dat hier aan opzet moet gedacht worden kan mijns inziens niet aan twijfel onderhevig zijn.

Uit het onderstaande blijkt tevens dat in 1758 het graf nog steeds stond geboekt op naam van Johan de Witt.

't Pleit voorzeker niet voor de piëteit van de nazaten van den grooten Staatsman en zijn broeder, den eens zoo gevierden admiraal van 's lands vloot, dat hun beenderen geen waardiger plaats zijn gegund, dan het „Knekelhuis." Want ware op den daartoe gestelden tijd, de rechten van overboeking betaald geworden, 't geen slechts *f* 12.— bedroeg, dan zouden de overblijfselen der ongelukkige broeders, zij het dan ook in een „*beenekisje*," nu nog aanwezig kunnen zijn.

I. Nieuwe Kerk (Register der Graven) Graf N°. 77.

Den 19 November 1665 heeft de Heer en Mr. Johan de Wit, Raadpensionaris van Holland en Westvriesland, deeze grafsteede getekent No. 77 gekocht voor de Somme van vier hondert guldens volgens zijne acte in dato 9 December 1665.

De onkosten van Schaalen het ophoogen deezer grafsteede in den jaare 1715 gedaan, ter Somme van tien guldens, zijn betaalt den 17 Maart 1716.

In den jaare 1736 zijn de Schaalen op dit graf vernieuwt en hetzelve opgehoogt.

Ingevolge de Resolutiën van de Edele Mogende Heeren Gecommitteerde ter Societeit in 's-Graavenhaage, als

kerkmeesters van de Nieuwe Kerk aldaar, in dato 14 Maart en 3 July 1752 hebben wij Rentmeester en Koster van dezelve kerck den 17 April 1758 verkogt aan en ten behoeve van den Heer Lakenkoper Jacob van de Kasteele, zoo voor zich en zijne huisvrouw Juffrouw Rachel de Lo, als voor hunne kinderen, Klara van de Kasteele, Leonard van de Kasteele, en Pieter Leonard van de Kasteele, een grafkelder in de voornoemde kerk getekent No. 77 staande ten naame van den Heer en Mr. Johan de Wit Raadpensionaris van Holland en Westvriesland, dog bij verzuym van overboeking aan de kerk vervallen voor eene Somme van hondert ponden, te XL grooten het pond mits dat de koper gehouden zij, indien er vernieuwing van Schaalen of eenige ruyming vereischten wierde zulx ten zynen kosten te laaten doen, als mede te betaalen twaalf ponden wegens de overboeking en zich verder te gedraagen, enz. . . . den 21 April 1758 uyt dit graf geruymt alle, te weeten, drie groote en vier kleine kisten, de bovenste vloer en het ophoogzand er uyt gehaalt, ingezet een beenekist, en 't graf schoongemaakt, vervolgens zyn in dit graf overgezet twee groote kisten namentlijk uyt No. 68 de bovenste kist, zynde van Maria Lucretia Sobbe, huysvrouw van den Lakenkoper Jacob van de Kasteele, in dat graf begraven 15 Mey 1743 en uyt No. 144 de tweede kist van boven zynde van Maria Lukas van de Kasteele in dat graf begraaven 2 december 1757.

Den 11 februari 1774 zyn uit dit graft geruimd alle te weeten twee groote, en een beenekist, de gebeentens van de twee inleggende Lyken zyn in een eycke beenekistje gelegt geworden.

Zynde op dit graft gelegt geworden Steene Schaalen, in plaatze van houte.

den 12 february 1774 is in No. 77 zynde een eyge graft begraven de Heer Vroedschap Jacob van de Kasteele. geluidt twee poossen van 4 tot 5 uuren.

den 30 Mey 1780 is No. 77 zynde een eygen graft begraaven Vrouwe Geertruid Magareta Craeyvanger, Huysvrouw van den Heer en Mr. Pieter Leonard van de Kasteele, savonds ten 9 uuren.

den 26 July 1794 is in No. 77 zynde een eygen graft begraaven Mejuffrouw Rachel de Lo, weduwe den Heer Jacob van de Kasteele savonds ten tien uuren gebragt van Haarlem.

den 18 Juny 1799 is in No. 77 zynde een eygen graft begraaven met consent van den Eygenaar een kind Maria Leonora Peronneau, van Leyden, oud negen maanden en drie dagen smorgens ten zeven uuren.

den 13 April 1810 is in No. 77 zynde een eygen graf begraaven Mr. Pieter Leonard van de Kasteele.

den 12 february 1824 is in No. 77 begr Pieter Jacobus van de Kasteele oud 6 maanden.

den 1 Maart 1824 is in No. 77 begr. Maria Bernardina Galle laast wede Mr. Pieter Leonard van de Kasteele.

den 29 Maart 1837 is deze Kelder digt gewelft om alzo by vervolg van tyd door de Kerk onderhouden te worden.

II. Spinoza's laatste rustplaats. (No. 162 Nieuwe Kerk).

In 't register van den Rentmeester maakt graf No. 162 deel uit van eene Serie graven, aldaar vermeld als volgt:

„No. 145 is een graf groot zeven zarken, te weeten No. 145. 146, 147, 160, 161, 162 zijnde de mond van 't graf No. 145.

Dit graf is geruymt in het jaar 1738; id. id. in de

maand January 1766; id. id in het jaar 1786; id. id. in 1809.

Spinoza's beenderen zijn dus in 1738 reeds verloren gegaan, indien ten minste mag worden aangenomen dat toen pas de eerste ruiming van 't graf heeft plaats gehad.

De andere registers maken echter, van dezen vooral voor huurgraven noodigen maatregel, geen melding.

EEN KRANIG OUDJE.

's-Gravenhage. Alhier is, in den ouderdom van ruim 105 Jaaren, overleeden de Weduwe Anna Heymans, gebooren Freesko, van de Portugeesche Joodsche Natie. Zij had in 't begin dezer eeuw als Keukemeid gediend bij wijlen den Heer Jacob de Mercado, wiens Zoon de Heer Salomon de Mercado, thans over de 80 Jaaren oud, zij in dien tijd aan den leiband heeft geleid. Zij trouwde op haar 36ste Jaar, laat een Zoon na, thans 67 Jaar oud en drie Dogters, 8 Kinds kinderen en drie Kinds-kinds-kinderen, behalve de nakomelingschap van een van haare Dogters, in Engeland gehuuwd. Wylen deeze Vrouw is altoos van een zeer gezonde gesteldheid geweest en heeft haar gezicht tot haar einde toe behouden, zonder ooit een bril gebruikt te hebben. Zij ging eenige daagen voor haar dood de trappen van haar huis af en door haar huis zonder stok. Men kan hier nog een wonder der Natuur bijvoegen, namentlijk dat deeze oude Vrouw geen grijs maar altoos lang en fraai zwart Haar heeft gehad, hetwelk zij in 't Graf meede neemt. („De Nieuwe Europische Staats-Secretaris" July 1781). L.

SCHEVENINGEN ONDER DEN HAAG?

Er zijn er, die er aan twijfelen; de meesten antwoorden *burgerlijk* ja, *kerkelijk* neen. Die meesten hebben gelijk. Van herover oude tijden, maakte Scheveningen een deel uit van 's-Gravenhage. Niet onaardig is op dat stuk de aanhef van „eene requeste van de Kerckenraadt, Kerckmeesters en Gasthuysmeesters van Scheveningen" aan het Hof van Holland, in dato 21 April 1695, waarbij zij op grond, dat Scheveningen onder den Haag behoort, beweren, dat ook de weeskinderen „van buyr-„luyden van Scheveningen, geen genoeghsame tydelyke „middelen tot haar onderhout hebbende, moeten aan-„genomen ende opgevoedt werden in t Weeshuys van „'s Gravenhage." De quaestie zelf laten we rusten. We geven alleen de regels die dienen tot beantwoording van de vraag, in het opschrift boven deze regelen gesteld.

„Geven reverentlyck te kennen . . . ., dat Scheve-„linge voorsz. een gedeelte is van 's Gravenhage, „sodanigh, dat, sulcx uyt Buyrluyden ende Inwoonders „van Scheveninge, een Schepen in de Schepenstoel van „den Haagh vercoren moet werden, die het Schepen-„ampt aldaar is bedienende; dat ook die van Schevelinge „en van den Haagh onder een ende de selve politycque

„Magistraat als mede onder de selve reghters, soo in
„civil als crimineel behoren, betalende ook die van
„Schevelingen borgerlycke lasten, ende stadts accysen,
„ten behoeve van den Magistraat van 's Gravenhage
„soo wel, als de Hagenaars; des, dat ook de voorname
„officieren van de Schutterye tot Scheveningen, gelycke
„executie van stadts accysen, ende andere voordeelen
„genieten, als d'officiers van de Haagsche Schutterye,
„gelyck oock niemant van buyten int gilde tot Scheve-
„ninge mag aangenomen werden, voor en aleer sy het
„Burgerschap van den Hage bekomen heeft, soo als
„oock die van Scheveningen, nopende het doen van
„Borgelycke Neringe in 's Gravenhage, t selve reght
„ende de selve vryheyt genieten als de Borgers van
„'s Gravenhage."

'S-GRAVENHAGE. R.

DE MAGISTRAAT AAN 'T VERBRANDEN.

Den 19en Januari 1757 werden in Burgemeesters-kamer *verbrand* „de aenteekeningen door commissarissen tot het werk van de personeele quotisatie gehouden, sedert 20 Febr. 1745 bewaard in een kastje, waer van telkens bij derzelver gebruik de twee afzonderlijke sleutels zijn ontzeegelt en wederom gecachetteert," welke papieren, omdat na dien tijd in de „constitutie der familiën" zoovele veranderingen zijn gekomen, van geen nut meer werden geoordeeld. Aanteekening werd van dat verbranden gehouden.

'S-GRAVENHAGE. R.

EEN GEBROKEN, THANS VERDWENEN GEDENKSTEEN.

In het Vaderland van 28 en 29 Juni 1891 werd het volgende ingezonden stuk met bovenstaand opschrift van mij opgenomen:

„Verleden jaar een bezoek brengende aan het R. K. „Kerkhof alhier, met het doel den inderdaad fraaien „gedenksteen te bewonderen, aldaar door Z. Ex. den „gewezen Min. van Buitenl. Zaken Jhr. Van der Does „de Willebois, ter gedachtenis van ZED. dochter, „jonkvrouwe Alexandrine, geplaatst, [1]) werd o. a. ook „mijn opmerkzaamheid getrokken door het volgend op-„schrift van een grafsteen, *toen* gelegen ten oosten van „de op de begraafplaats aanwezige Kapel.

HIC SITUS EST
GUISLENUS JOSEPHUS JUDON
N. NAMURCI 28 OCT. 1775
+ HAGAE — COM. 16 AUG. 1865.

---

[1]) In het Saecularium.

PER LXV ANN.
FID. ET OBSEO FAMUL.
BAR[NI] DE SALIS — SOGLIO — MAJOVILLAE
JOH. BAPT. + 1803
ROD. ANT. + 1851
CAR. — PAUL. AMARANT. N. 1800
AEMIL JOH. BAPT. N. 1845

GRAT. ERGO CAROLUS
HOC MONUM. POSUIT.

R. I. P.

„Een waardige hulde dus van een der leden van dit „oude geslacht De Salis — Soglio — Mayenfeldt „(door haar vermaagschapping met de graven van Sacco- „Misso, o. a. aan het Huis Habsburg verwant), aan een „bediende, die bij de familie gedurende 65 jaren trouw „zijn plichten vervulde.

„Op de voorzijde van den grafsteen verhief zich „(ik spacieer), een klimmende leeuw, met zijn voor- „pooten rustend op het wapenschild der familie de Salis.

„Deze laatste versiering komt mij voor, te hebben „gediend tot bekroning van een Slotpoort of iets „dergelijks; bij den eersten oogopslag toch, was het „duidelijk waar te nemen, dat dit ornament van ouderen „datum is, dan den in 1865 geplaatsten grafsteen.

„Hoe groot was evenwel mijne verbazing, toen ik, „dezer dagen bij toeval weder de begraafplaats be- „zoekende, den hierboven beschreven Steen (gebroken) „en van het versiersel gescheiden, op een uithoek van „'t Kerkhof moest terugvinden.

„Volgens ingewonnen berichten bij den Koster, vernam „ik, dat het graf in den gepasseerden winter was ont-„ruimd en verkocht, waardoor de Steen natuurlijk „moest worden verwijderd.

„Het is echter moeilijk aan te nemen, dat de baron „de Salis, die indertijd zijn getrouwen bediende deze „rustplaats schonk, dit graf niet zou hebben gekocht, „daar hij toch niet voor slechts 25 jaren zijn erkentelijk-„heid zal hebben willen betoonen! Of is wellicht on-„bekendheid met de bepalingen ten opzichte van 't recht „tot ontruiming der graven oorzaak geweest, dat niet „bijtijds zoodanige maatregelen zijn genomen, dat het „opgericht gedenkteeken ter plaatse kon blijven?

„Verder werd mij nog medegedeeld, dat aan de „familie de Salis van de ontruiming werd kennis ge-„geven, doch dat nog geen antwoord was ingekomen, „wat met den Grafsteen moest worden gedaan. Zou de „familie niet genegen zijn een en ander af te staan „aan het Gemeente-Museum van de Hofstad, alwaar „het met liefde zal worden aanvaard, en . . . last not „least, voor verdere vernietiging voorzeker zal bewaard „blijven?

„'s-Gravenhage, Juni 1891.

Naar aanleiding hiervan, werd door den Heer A. J. Servaas van Rooyen, Gemeente-Archivaris, en tevens Directeur van het Gemeente-Museum, een schrijven gericht tot het R. K. Armbestuur met het verzoek om inlichting of bedoelde steen met versiersel aan het Museum kon worden afgestaan.

Het welwillend antwoord luidde, dat het Armbestuur volgaarne aan den wensch gevolg had willen geven, ware niet op 't laatste oogenblik, door de familie, (in

deze gerepresenteerd door Jhr. Mr. von Daehne van Varick, alhier). van de voorwerpen bezit genomen.

Genoemde Heer toch, was eigenaar van een dito leeuw als boven omschreven, als versiering geplaatst in den tuin zijner woning (Noordeinde No. 154).

Beide leeuwen zijn nu verkocht aan den Heer Theunissen antiquair alhier, die bij den koop, tevens eigenaar der grafzerk werd. Uit vertrouwbare bronnen vernam ik dat de beide onschuldige diertjes in *Amerika!* een kooper hebben gevonden.

De Steen groot M. 0,90 breedte bij M. 1,56 lengte werd eenvoudig opgelapt (?) en ligt thans *gekeerd*, op 't graf van: Anna Maria Festen ($18\frac{3}{2}12$ — $18\frac{25}{3}88$) draagt het No. 269, en ligt links in den hoofdweg naar de Kapel.

Het bovenstaande moge van ondergeschikten aard zijn, omdat het hier geen historisch persoon betreft; het is echter ongelukkig maar al te waar, dat er dikwijls met zaken van historische waarde op dezelfde wijze wordt omgesprongen, 't geen òf te laat, òf nooit aan 't licht wordt gebracht.

Zeer zeker zal de getrouwe Judon nooit gedroomd hebben, dat zijn naam in 1892, en volgende jaren, nog zoude ter sprake komen.

Het traditioneele R. I. P. werd zoodoende te zijnen opzichte in *geenendeele* geëerbiedigd.

's-Gravenhage. M. G. WILDEMAN.

MILITAIRE WACHTEN IN DEN HAAG IN JANUARI 1799.

Ordinaire wagten.

- De Hoofdwacht op 't binnenhof
- De Mauritspoort
- De Spuijpoort
- Cavallerie wagt op 't buijtenhof
- De wagt op de Amunitiehaaven
- De wagt op 't Zand
- De Bezuijdenhoutsche brug.

Extra ordinaire wagten.

- De wagt bij de Fransche generaal over de bezuijdenhoutsche brug.
- 't Fransche Groot quartier
- De fransche Grenadierwagt
- De fransche wagt bij 't Vliegend paard
- De Casernewagt bij de Kloosterkerk.
- De Geweese Guarde du Corps Stallen
- 't Huis in 't Bosch.

Ordinaire wagten.

De wagt aan de Scheveningsche brug
De Dennewegsbrug
De Maliebaansbrug
De koekampsbrug
De Loosduijnsche brug
De Geest
't Glashuijs.

Extra ordinaire wagten.

De Hoofdwagt op 't plein
Cavalleriewagt in de Pooten
's Hollands hospitaal in de Casuariestraat
De wacht bij 't uitvoerend bewind
Fransche passante wagt bij Saris.

N.B. deze wachten zijn te vinden in de Notulen van de committés van fabricage en finantie van den Hage. — 1798.

W. VAN DER ENDT.

EEN JONGENSSCHOOL. 1581.

„Op huyden den XIX^{en} Septembris anno XV^{c}LXXXI syn Burghem^{rs} by advise vanden Schouth, ter presentie van Dorp Zybrandi Wyeringen ende Wyelandt scepenen geaccordeert met mr. Jacob clocksteller, dat hy Jaerlicx voer tstellen vande clocken zoo theele as thalff ure hebben ende ontfanghen zal vyer en̄ twintich ponden groten vlaems, te weten alle vyerendeel jaers zes gelycke ponden groten vlaems; IIe IIII^{de} jaers den XIX^{en} Septembris '81, Ende sal bovendyen moghen houden thyen of twaleff knechtgens omē dye te leeren lesen en̄ scryven ende duyts te leeren, mer gheen Latyn.

R.

DE BESTE LEER. [1])

De Grootste Predikant der Haagsche Predikanten,
Een van de minste niet die tegen het gevoel
Der Remonstranten zig liet horen op den stoel,
Heeft selfs onlangs aanvaart de Leer der Remonstranten.

Dit schijnt een ijder vreemt, om dat zij 't niet verstaan,
En dies te meerder nog, om dat de Consistorij,
Schoon hen de waarheijd blijkt zeer klaar van dees historij,
Hem laten zijn beroep, en keuren 't wel gedaan.

Om dies wil, dat de Leer der Remonstrante kerke
Den Hemel naarder komt, dan Leeraars eijgen Leer.
Die dit regtsinnig vat, verwondert zig niet meer,
Maar neemt de hoogste Leer, die 't hoogste zoekt te werken.

---

[1]) **Dit gedichtje vond ik in het familiearchief der Van Slingelandts. Op den rug staat: „Gemaekt bij gelegenheijd dat een Gereformeert Predikant zijn huijs zullende verwen, de ladder leende van de Remonstrantse kerk."**

J. E. H.

Oud-Hollandsche Kunst.

> **L'art souffre beaucoup de l'opinion, très accréditée de nos jour, que pour écrire avec succès sur n'importe quelle question de son domaine, il suffit d'avoir de l'encre, du papier et quelques livres à consulter.**
>
> **AUGUSTE SCHOIJ.**

Evenals de eerste Christenen, tijdens Constantijn den Grooten, de Heidensche tempels hadden aanvaard en deze tot Christelijke Kerken hadden gewijd, evenzoo aanvaardden in de 16ᵉ eeuw de Protestanten de Kerkgebouwen door het Catholicisme hier te lande gesticht en verlaten; alleen de altaren, de beelden en de schilderstukken, zij werden er uit verwijderd; de muren en gewelven, zij werden gewit, en het Kruis met den Christus, het werd vervangen door den Staten-Bijbel.

Al hetgeen er in die, meerendeels eerbiedwaardige Kerkgebouwen in verloop van eeuwen was bijeengebracht, en dat tijdens het Catholicisme ten taak had om door

het oog te spreken tot den geest en tot het gevoel, en dit doende, te leiden tot opwekking of tot versterking of tot vermeerdering van geloof, en zóó tot verbetering van levenswandel, dat alles, het werd door het Protestantisme verwijderd of aan het oog onttrokken.

Alléén het oor, mocht in de Hervormde kerk, zoo meende men, tot orgaan voor den geest dienen, en zoo werd het Domus Dei, of de tempel Gods, waarin straks nog alles herinnerde aan, en alles getuigde van het leven en van het lijden van den Christus, dien onbewusten stichter van het Christendom, en van diens eerste volgelingen en discipelen, zoo werd die tempel ontdaan van dat alles en veranderd in een stil bedehuis, waarin niets het oog mocht afleiden van hetgeen er gesproken werd, en waarin alleen het woord recht van bestaan had, 't zij als gebed, 't zij als gezang, 't zij als preek.

En het Kerkgebouw, dat voorheen in beeld en in kleur, als 't ware een geopend Evangelieboek was, dat zelfs tot in zijn plan-vorm, dien van het Latijnsche Kruis, herinnerde aan Golgotha, dat zelfs zijn glasramen, zijn gewelf- en zijn wand-vlakken, ja, tot zijn ameublement benutte om tot den hoorende zoowel als tot den stok-doove, allerwege het „ecce Christo", en het „memento mori" en het „bekeert u" toe te roepen, het werd nu een koude, stomme, kleurlooze en vaak zelfs kille ruimte. Kil vooral, als er leven en ziel ontbrak aan het woord van den spreker, of als deze zijn taak als Evangeliedienaar, als „Bedienaer des Godlijcken Woorts in de Ghemeente Jesu Christe" vergat, om als dogmatisch geleerde voor die gemeente op te treden.

Het Catholicisme, wetend, dat het oog een trouwer en nuttiger vasal is voor den mensch dan het oor, en dat vooral bij de eenvoudigen van geeste, het meerendeel

Nieuwe Kerk te 's Gravenhage.

der gemeente, het oog meer ziet en meer voedsel voor den geest aanbrengt dan het oor hoort en kan aanbrengen, het Catholicisme had terecht van die beide geestesorganen het oog niet uitgesloten, maar zoowel dit als het oor benut, om tot den kerkbezoeker te spreken.

Het kan zijn, dat de Catholieke Kerk in die 16e eeuw het doel was voorbijgestreefd, en in plaats van rustig en eenvoudig te blijven, zooals een waardige tempel Gods behoort te zijn, in allen deele, *te* rijk en *te* schitterend was geworden, zoodat, deels uit reactie daartegen, deels omdat de Hervormde Kerk alhier in dien tijd, in de volheid van haar geloof, alle hulpmiddelen versmaadde, de kunst bijna geheel uit de Protestantsche Kerk werd verbannen, en althans door haar niet als middel tot opwekking van geloof werd erkend of gebezigd.

Doch de Catholieke Kerk, gebouwd voor de behoeften van een zoo geheel anderen Eeredienst, zij eigende zich niet voor dien der Protestantsche Kerk — wat had deze laatste aan een Priesterkoor, aan een transept of dwarsschip, aan die zijbeuken door zware pijlers van het middenschip gescheiden? betrekkelijk niets — voor een priesterkoor, had zij, die geen priesters had, geene bestemming hoegenaamd, en die groote dwarsschepen en die diepe door massieve zuilen of kolommen gescheiden zijschepen, zij boden haar te weinig zitplaatsen, van waar men ongehinderd den spreker, den dominee, kon zien en kon hooren.

En de Protestantsche Kerk, die vòòr haar Eeredienst slechts vraagt een spreekgestoelte, goede zitplaatsen, een doopbekken, een nachtmaalstafel en als 't kan een orgel, doch meer niet, zij sloot dan ook in vele dier kerken, dat priesterkoor of dat transept, of een of meer

dier beuken, of tevens een grooter of kleiner gedeelte van het schip, of wel deze alle, en vergenoegde zich voor hare godsdienstoefeningen met het overblijvende gedeelte, terwijl zij het afgeslotene bestemde, 't zij tot z.g.n. wandelkerk, [1]) 't zij voor de huwelijksinzegeningen, [2]) 't zij voor de nachtmaalsdienst [3]) 't zij tot berging van lijkwagens of van timmerhout of zelfs tot woning, bijkeuken of bergplaats van den koster. [4])

Geen wonder dan ook, dat vele dier aldus voor den Protestantschen dienst vervormde Catholieke kerken, vooral treffen door de eigenschappen die zij missen, koud en kleur- en vormloos en ondoelmatig als zij zijn, en buitendien veelal weinig meer dan eene verminkte reste van een' anderen tijd en van een ander geloof.

Het spreekt van zelf, dat men in het laatst der 16e eeuw, in dien tijd van algemeen opgewekt nieuw kunstleven zeer wel gevoelde, dat het Catholieke kerkgebouw zich inderdaad niet eigende voor den Protestantschen Eeredienst, doch bijna overal in de Vereenigde Provinciën ging het maatschappelijk leven toen nog te zeer gebukt onder de rampen en onder de verliezen in den zóó langdurigen en in den zóó wreeden oorlog met Spanje geleden, om aan den bouw van nieuwe, aan den bouw van *eigen* Kerken te kunnen denken; eerst in het begin der

---

[1]) O. m. in de St. Eusebiuskerk te Arnhem, in de Groote Kerk te Breda, in die te Bergen op Zoom, in de St. Lebuinuskerk te Deventer, in die te Nijmegen en in de kerken te Dreischor, Franeker, Goes, Gouda, Schiedam, Tholen en in zoovele andere.

[2]) O. m. in de Oude en in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, in de St. Bavo te Haarlem, enz.

[3]) O. m. in de kerk te Appingadam, in de Martini- en in de Akerk te Groningen, in de St. Jacobskerk te 's-Gravenhage en in zoovele andere.

[4]) O. m. in de Kloosterkerk te 's-Gravenhage, te Haamstede, te Kloetinge, in de St. Pieterskerk te Utrecht, te Ter Apel, enz.

17e eeuw, toen met de herleving van handel, nijverheid en scheepvaart allerwege in de Republiek een, sedert ongekend, tijdstip van bloei en van kracht was aangebroken, tal van steden zich moesten uitbreiden, en nieuwe gemeenten zich allerwege vestigden, eerst toen, zien wij de Protestansche Kerk overgaan tot de stichting van *eigen* Kerkgebouwen, overeenkomstig de eischen en overeenkomstig de behoeften van haren eigen Eeredienst.

„Toen de stad Amsterdam" (aldus Jan Wagenaar in zijne beschrijving dier stad, deel II, blz. 130), „omtrent den aanvang der zestiende eeuw, ter wederzijde „van den St. Antonisdijk uitgelegd geworden was, „besloot de Vroedschap, in 't begin des jaars 1602, „uit te zien naar eenige plaatse, tot het bouwen van „nieuwe Kerken, zoowel buiten de St. Antonis-Poort, „als buiten de Haarlemmerpoort.

„En 't leedt niet lang, of de stad kogt een erf, tot „eene Kerk en een Kerkhof ten zuide van de nieuwe „Hoogstraat, alwaar toen eenige speeltuinen waren „aangelegd.

„In 't volgende jaar, begon men, met graaven en „heijen der grondslagen en op den 22e Augustus des „jaars 1603, werd de eerste steen van 't gebouw gelegd „door Jan Bicker, Zoon van den Regeerenden Burge- „meester, Gerrit Bicker."

Stads-bouwmeester van Amsterdam [1]) was toen *Hendrick de Keijzer* (geboren 15 Mei 1565, gestorven 15 Mei 1621) en hem werd het ontwerp en de uitvoering van dat te stichten Zuider-Kerkgebouw opgedragen.

Het was de *eerste* Protestantsche Kerk van eenige beteekenis, die in de Vereenigde Provinciën gebouwd

[1]) In 1595 was de Keijzer tot Stads-steenhouwer en beeldsnijder benoemd.

zou worden; *de Keijzer* stond dus voor een geheel *nieuw* vraagstuk, en hoe bekwaam architect hij ook was,[1]) zijn geest was nog te veel vervuld met de Catholieke Kerktype, om de eigenaardige Protestantsche Kerktype te *kunnen* scheppen, en hij koos voor de *Zuider-kerk* de zuivere basiliek-vorm, alleen met weglating van de absis; gelijk de oude basilieken bestaat de Zuider-Kerk uit een middenschip, door middel van Dorische kolommen, wier half ronde bogen het bovenschip dragen, gescheiden van de twee lagere, elk met twee korte dwarsschepen voorziene zijschepen.

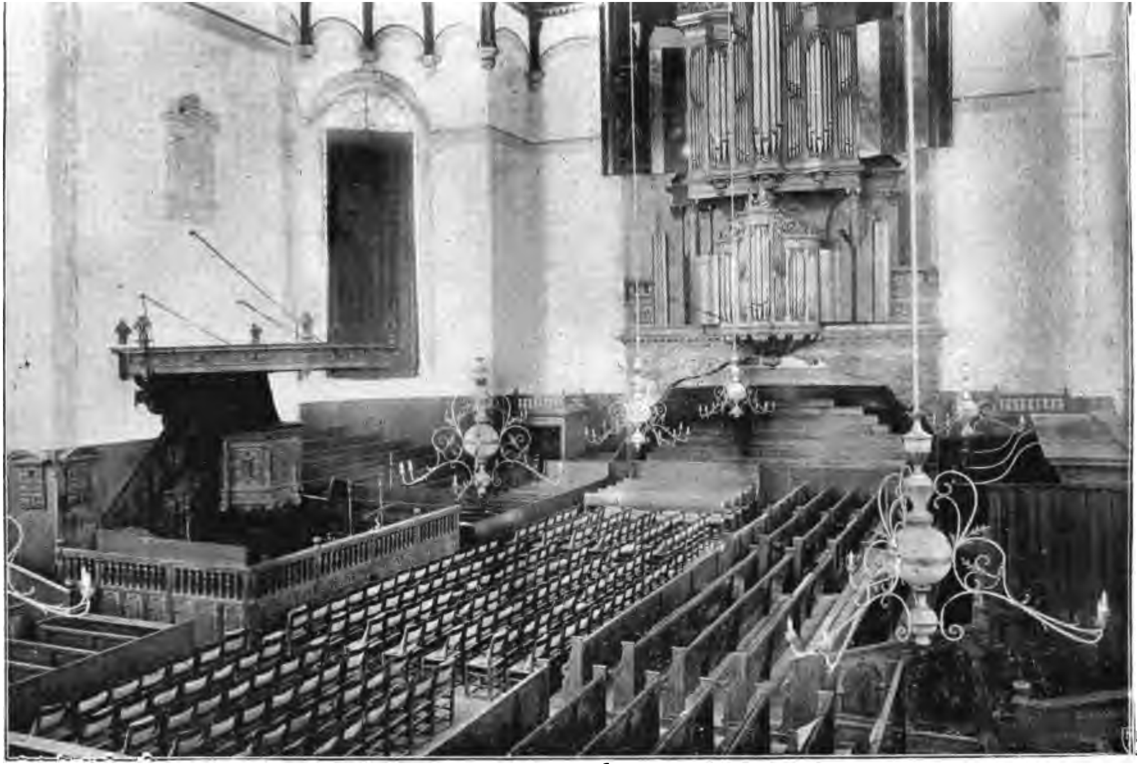
Die *Zuider-kerk*, in de jaren 1603—1614 gebouwd door een architect als *de Keijzer*, zij toont hoezeer de Kerkelijke bouwkunst hier te lande tegen het begin der 17e eeuw van lieverlede was achteruitgegaan; het middenschip toch is, niettegenstaande zijn betrekkelijk geringe hoogte van ± 19 M. onder het houten tongewelf bij eene breedte van 10.50 M., voorzien met zware houten trekbalken, muurstijlen en karbeels, eene voorziening, die zoo zij al niet getuigt van gemis aan constructief talent, toch geen groote mate van vertrouwen in de toegepaste constructie toont en bij geen enkele gothische kerk van die afmeting, trots hare gemetselde gewelven, wordt aangetroffen.

---

[1]) Joost van Vondelen (het is aldus, dat hij zich onderteekent) plaatste onder de Keijzer's portret in het boekwerk: „Architectura Moderna, ofte Bouwinge van onsen tijt," uitgegeven „te Amstelredam bij Cornelis Danckerts van Seevenhove, „woonende in de Kalckton bij de Regulierstooren. A°. 1631," deze dichtregelen:

„Hier leeft, dien leven gaf aen Marmer, aen Metael,
„IJvoor, Albast en Klaij, dies laet zich Uytrecht hooren:
„Is Rome op Kaijsers prat en Keijserlijcke Prael,
„De Kaijser van de Kunst is uijt mijn Schoot Ghebooren." —

Nieuwe Kerk te 's Gravenhage.

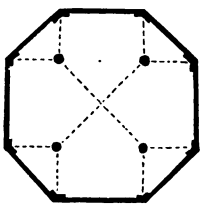
De Keijzer zelf, was trouwens de eerste, om den misstand, het hinderlijke en storende, 't welk die trekbalken in zijn Kerkgebouw veroorzaakten te gevoelen, en in zijn tweede Kerkgebouw, de *Wester-kerk*, gebouwd in de jaren 1620 tot 1631, treffen wij dan ook die balken met hun stijlen en karbeels niet meer aan; doch ook bij deze Kerk kan of wil hij de basiliek-vorm nog niet verlaten, en weet hij het zoo bij uitstek geëigende Protestantsche Kerkplan nog niet te vinden.

Zijn *Wester-kerk* toch, zij is evenals zijn *Zuider-kerk* nog eene basilica, doch thans met een middenschip met bovenlicht, waaraan zich ter weerszijden twee dwarsschepen van gelijke hoogte aansluiten, die opgaan uit de lagere en met kruis-gewelven overdekte zijbeuken. Zandsteenen pijlers, bestaande uit een drietal bijeengekoppelde kolommen, dragen de halve ronde bogen en deze het bovenschip, dat bij eene breedte van 11.30 M, tot den onderkant van het houten tongewelf eene hoogte heeft van ± 27 M., eene hoogte vooral storend in de beide dwarsschepen die slechts eene breedte hebben van 7.40 M.; de Zuider-kerk is dan ook veel gelukkiger van proportie dan hare jongere zuster, en hare toren, die in 1614 voltooid werd, mede veel beter van proportie en van silhouet dan dien der Wester-kerk, die eerst in 1638 voltooid, duidelijk toont dat hier de meesterhand van de Keijzer bij de detailleering en ook zijn oog bij de uitvoering ontbroken heeft.

Het was aan *de Keijzer* niet gegund om zijn Westerkerk voltooid te zien, hij stierf reeds in het tweede jaar van haren opbouw, den 15e Mei 1621; ter zelfdertijd evenwel, zelfs nog iets vroeger, was mede te Amsterdam den bouw der *Noorder-kerk* aangevangen, en deze reeds drie jaren later in 1623 voltooid — die *Noorder-kerk*,

zij wijkt in planvorm geheel en al af van de beide eerstgenoemde Protestantsche Kerken, die nog volgens de Catholieke Kerk-type ontworpen waren, en is inderdaad het eerste karakteristieke Protestantsche Kerkgebouw. van eenige afmeting van beteekenis, in ons land.

A

Haar plan heeft nevenstaande vorm A, zijnde, die van een vierkant met afgeschuinde hoeken, waarbinnen, met behulp van een viertal gekoppelde zuilen met halfronde bogen, een hoog opgaand en met een houten tongewelf overdekt Grieksch Kruis is gevormd, welks gelijke armen, hun tegendruk ontvangen van de driehoekige en met een gemetseld kwartdeelig koepelgewelf overdekte gedeelten. Op het midden van het gebouw staat een achtzijdig Koepeltorentje.

Met deze *Noorder-kerk*, „de Cruys-Kerck" indertijd genoemd, was de Protestantsche kerk-type gevonden, die sedert met eenige geringe afwisseling in planvorm, in verschillende afmetingen, zoo in ons land als in Duitschland, bij herhaling gevolgd is — wel is waar wordt in het op bladz. 6 genoemde boekwerk „Architectura Moderna" aan *de Keijzer* ook het ontwerp dezer kerk toegeschreven, doch ik meen de waarheid dier mededeeling gerust te mogen betwijfelen, want *de Keijzer*, het blijkt uit het plan der Wester-kerk, hij zocht in 1620 nog steeds door wijziging der oorspronkelijk Romeinsche basilica *de* oplossing te vinden; in het plan daarentegen der *Noorder-kerk*, ten zelfde jare en wellicht nog vóór dat de *Wester-kerk* ontworpen is de basiliek-vorm reeds geheel verlaten en treffen wij den Byzantijnschen grondvorm, dien van het gelijk-

armige kruis aan, sedert de grondtype van het Protestantsche kerkplan.

Het is niet wel aan te nemen, dat een man als *de Keijzer*, dat, een zoo serieus ontwerper, zoo hij inderdaad het plan der *Noorder-kerk* had ontworpen, ter zelfder tijd bijna weder tot het zooveel minder voor den Protestantschen Eeredienst geëigende plan, dat der *Wester kerk*, kon terugkeeren — buitendien, ook al ware het plan der *Wester-* vóór dat der *Noorder-kerk* ontworpen, hetgeen onwaarschijnlijk is, wijl van de *Noorderkerk* de eerste steen gelegd werd den 15e Juni 1620, en van dien der *Wester-kerk* eerst den 9e September 1620, hoe is het dan te verklaren, dat *de Keijzer* die in zijn *Wester-kerk* trots hare groote hoogte de houten trekbalken met hun muurstijlen en karbeels weglaat, en om dat te kunnen doen, de dubbele dwarsschepen ter volle middenschipshoogte optrekt en daardoor zelfs de proportie van zijn gebouw verstoord, hoe is het dan te verklaren, dat die zelfde architect in de zooveel kleinere en in de zooveel lagere *Noorder-kerk* die zelfde houten trekbalken niet durft weg te laten, die, ik herhaal het, een *de Keijzer* na den bouw zijner *Zuiderkerk*, bezwaarlijk voor de tweede maal kon aanbrengen.

Trouwens ook de zoo karakteristieke en haast gelijkvormige contreforten en hoekverzwaringen der *Zuider-* en der *Wester-kerk*, zij worden bij de *Noorder-kerk* geheel en al gemist, even zeer als de met blijkbare voorliefde behandelde doodshoofden-sculptuur van eerstgenoemde gebouwen — terwijl verder, als ik het zoo zeggen mag, de *Noorder-kerk* in allen deele meer den metselaar en den timmerman dan den steen- of beeldhouwer verraadt.

Uit de bijdrage van Mr. N. de Roever „Een bladzijde uit de Geschiedenis van het Fabriek-ambt der

stad Amsterdam", gevoegd bij het jaarverslag 1886 van het Kon. Oudheidskundig Genootschap aldaar, blijkt, dat er ten jare 1628 door Ds. *J. Laurentius* is geschreven en uitgegeven een boekje, vermeldende de voornaamste gebouwen te Amsterdam door *Hendrik Jakobsz. Staets*, Stads-Timmerman, gebouwd in de jaren 1594 tot 1627 en onder deze wordt uitdrukkelijk de *Noorder-kerk* genoemd — zoodat ik dan ook niet aarzel *Staets* en niet *de Keizer*, als de ontwerper van dat gebouw te beschouwen. [1])

De stedelijke besturen dier dagen, zij waren zoo voorzichtig om bij belangrijke bouwwerken zich wel eens te doen voorlichten, omtrent de hen ter uitvoering voorgelegde plannen, door de kundigste mannen in de betrekkelijke zaak; zoo deed het bestuur te Leiden, alvorens tot den bouw der *Mare-kerk* overtegaan, zoo deed het bestuur te *Middelburg*, alvorens tot den bouw der *Ooster-kerk* te besluiten, zoo deed de Regeering van de stad *Groningen*, alvorens aldaar de *Nieuwe-* of de *Noorder-kerk* te doen stichten, waarschijnlijk zal ook de Vroedschap van Amsterdam een advies van *de Keijzer* omtrent het ontwerp van *Staets* hebben gevraagd, en

[1]) Wel heeft de Heer *A. W. Weissman* in eene bijdrage getiteld: „Hendrik de Keyser", gevoegd bij het verslag van het Kon. Oudheidkundig Genootschap van 1887 betoogd, dat de *Noorder-kerk* geheel het stempel zou dragen van de hand van *de Keijser*, doch aan die mededeeling zonder meer, wordt geen enkel bewijs toegevoegd, en alleen van *Staets* gesproken als van een „eenvoudig practicus"; uit het stuk van den Heer de Roever blijkt echter, dat die eenvoudige practicus, die Stads-timmerman te Amsterdam was terzelfder tijd dat de Keijzer aldaar Stads-steenhouwer was, een tractement genoot hooger nog dan de Keijzer, en dat hem tal van belangrijke werken van zeer uiteenloopenden aard aldaar werden opgedragen, die voldoende bewijzen, dat *Staets* een veelzijdig bekwaam man was, die het volle vertrouwen genoot, zoodat hem alleen door het schouderophalend gezegde: „eenvoudig praticus" niet het vaderschap der *Noorder-kerk* kan worden ontnomen.

zoodoende wellicht is diens naam in verband met den bouw dezer kerk gebracht.

Die *Noorder-kerk* van Amsterdam, zij bracht onze Protestantsche architecten dier dagen tot den centraalvorm, tot het Byzantijnsche plan, den trouwens voor den Protestantschen Eeredienst meest geeigenden grondplan-vorm, wijl in de Protestantsche kerk de plaatsing van het spreekgestoelte, den Kansel, of liever de voor allen zicht- en hoorbaren spreker, hoofdzaak is. Was het studie of was het toeval, dat tot het plan der *Noorder-kerk* leidde? Ik vermoed een weinig van die beiden; men zocht, men ging met ernst studeeren, want de langwerpige kerkvorm door *de Keijzer* gekozen, bevredigde niet, en zoo kwam men tot de studie der oude baptisteria, die centraalvormige doopkerken, en tot de studie van de gebouwen in de verlaten steden van Centraal-Syrië.

Ik vermoed dit slechts, want beschreven staat het niet, maar opvallend is het zeer zeker, dat het Prétoire te Mousmieh [1]), tijdens Keizer Marcus Aurelius, omstreeks 160—169 nà Christus door Egnatius Fuscus, den centurion van het derde gallische legioen gebouwd, in plan zoowel als in doorsnede, geheel en al het eigenaardig typisch karakter onzer *Noorder-kerk* bezit.

Hen evenwel, die het onwaarschijnlijk mochten achten, dat onze architecten in het begin der 17e eeuw in Centraal-Syrië studiën zouden hebben gemaakt, kan ik verwijzen naar de Agia Théodocos, naar de Moeder Godskerk te Constantinopel, welke in het laatst der 9e eeuw gebouwd, bijna geheel identiek is aan het Prétoire van Mousmieh; alleen zijn in de kerk te Constantinopel, de hoeken bezijden de vier kruis-armen koepel-

[1]) Zie: Melchior de Vogüé „La Syrie Centrale".

vormig en niet gelijk te Mousmieh met horizontaalliggende steenplaten afgedekt.

Doch al ook mocht zelfs Constantinopel door sommigen nog te ver geacht worden, welnu in het kerkje van Santa Tosca op het eiland Torcello bij Venetië, mede op het laatst der 9e eeuw gebouwd, vinden wij dat zelfde karakter en dien zelfden plan-vorm terug.

Doch hetzij dat *Staets* het plan zijner *Noorder-kerk* uit eigen brein heeft geput, of, dat hij het heeft ontleend aan Syrië of aan Constantinopel of aan het eiland Torcello, dat plan, het was nu gevonden, en daarmede het probleem der Protestantsche kerk-type voor goed opgelost.

Dit wil niet zeggen, dat daarmede voor *alle* tijden, ook voor onzen tijd, die zoo gaarne iets *nieuws* levert, en dikwerf zoo weinig ter schole gaat bij het vroeger gestichtte, bij het voorheen reeds opgeloste,— dat daarmede nu voor eens en voor altijd de Protestantsche kerk-type was vastgesteld, trouwens in de Protestantsche kerk; waarin voor het hiërarchisch element geene plaats is, en die steeds zoo vele Protesteerende grootheden bezit, behoeft men voor vorm-versteening niet te vreezen, maar wat ik wilde zeggen is dit, dat voor onze architecten der 17-eeuw, waar zij geroepen werden tot den bouw van Protestantsche kerken, blijkbaar met die *Noorder-kerk* het geëigende plan was gevonden, en daarmede het uitgangs-probleem was aangegeven.

Die Noorderkerk, zij heeft inderdaad tot model gediend voor vele der sedert gebouwde Protestantsche kerken in en buiten ons land.

Toen het dorp *Maasland-sluis* (Maassluis) ten jare 1627 besloot tot den bouw eener nieuwe kerk, was het

de Noorder-kerk van Amsterdam die daartoe tot model werd gekozen, doch de Maassluissche bouwmeester *Arent Lambrechtsz*, hoezeer niet gelukkig met de samenstelling van den kruis-, of midden-toren, die uit vrees voor zijn zwaarte later afgebroken, vervangen werd door den nog bestaanden sierlijken west-toren, hij was niet tevreden met het model te volgen, maar trachtte dit, zoo mogelijk nog te verbeteren en inderdaad staat de kerk te *Maassluis*, gebouwd in de jaren 1629—1639, zoowel door de afwezigheid der hinderlijke trekbalken met hun muurstijlen en karbeels, als ook door hare proportie in kunstwaarde boven de Amsterdamsche kerk.

„Den 6e Juny des jaars 1629 is (volgens de Tegen„woordige Staat van Holland, deel XVI, bladz. 540) de „eerste steen dezer Kercke gelegd, doch de naam van den „Grondlegger is onbekend, men wilde dees' eer aan „niemand in 't bijzonder laten, waarom men op den Steen, „tot opschrift stelde: „door de Gemeente."

Ook de stad *Koevorden* volgde bij den bouw harer Nieuwe Kerk in 1641 het plan der Noorder-kerk, doch haar bouwmeester, hij was geen Arent Lambrechtsz, die oog had voor hetgeen daarin nog viel te verbeteren, of ook zelfs nota nam van de ná dien gebouwde Kerk te Maassluis, hij volgde als een copiïst zijn model, en leverde dan ook echt copiïsten-werk, namelijk een gebouw, dat wel achter-, doch geen voor-uitgang toonde; de trekbalken van het model, wij vinden ze hier terug, de detailleering toont eene inférieure kracht, en ook de proportie van het geheel is minder gunstig dan te Amsterdam — alleen de zandsteenen hoofdingang van het Kerkgebouw is breeder en flinker behandeld dan die te Amsterdam of te Maassluis en toont eene zelfstandige opvatting.

En toen de stad *Groningen* er in 1660 eindelijk toe overging, om op het daarvoor bij haren uitleg aan de noordzijde in het begin der 17e eeuw bereids gereserveerde terrein, eene Nieuwe of Noorder-kerk te stichten, koos ook zij de Noorder-kerk van Amsterdam tot model, en haar bouwmeester *Coenraet Roelofs*, Fabricq-Meester der Provincie, meer schilder dan architect als hij was, hij wist wel zijn gebouw in allen deele goed te proportioneeren, doch ook hij was weder niet genoeg constructeur om die ongelukkige trekbalken te kunnen missen.

In de jaren 1643 tot 1648 bouwde ook de stad *Emden* eene *Nieuwe Kerk*, zooals blijkt uit het opschrift boven de beide portalen in de Strasse am Neuen Kirchchofe, [1]) dat boven het Wester-portaal in 't Latijn en boven het Ooster-portaal in 't Nederduitsch gesteld, zegt:

Godt
Allene tho Ehren
doer liberale contributie
Deser Stad Borgeren, is dese
Kercke in kummerlijke tijdt des Vāderlāts
Gestichtet. de fundamenten daer van gelecht
sijnde in 't jahr Christi unses Salichmaekers
M. DC. XLIII. dē XXV. Julii. ist werck voltrocken.
Anno M. DC. XLVIII. den VIII Februarii.
Achitect was
Martin Faber Rhr.

„dog dit heerlijk groote gebouw," zooals Harkenroth het noemt, waaraan ter wille der Neue Strasse, een der kruisarmen, de zuiderarm ontbreekt, is mede eene

[1]) Zie J. I. Harkenroth. Oostfriesche oorspronkelijkheden, deel I blz. 130.

copie (met trekbalken en al) van de Noorderkerk te Amsterdam, ofschoon in alle deele uit eene ruimere beurs en sierlijker gebouwd, en met een elegante hooge, achtkante middentoren voorzien, die in navolging der Westerkerk met een groote Keizerskroon gedekt is.

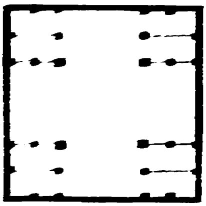
Toen in het vlek *Leer* (sedert 1823 eene stad) de aloude Ludgerskerk (gewijd aan *Ludger* den apostel van Groningen en Oost-Friesland) dreigde in te storten en deze in 1785 moest worden afgebroken, werd in hare plaats in 1785—1787 eene Protestantische Kirche gebouwd, volgens het model onzer Noorder-kerk, alleen werden de vier hoeken kwart-cirkelvormig in plaats van driehoekig afgesloten; uit de slecht gekozen afmetingen dezer kerk, die in verhouding tot hare breedte en tot hare lengte veel te laag is en ook uitwendig meer dan arm behandeld is, spreekt duidelijk het verval der bouwkunst uit dien tijd.

Werd bij bovengenoemde kerkgebouwen het plan der Noorder-kerk van Amsterdam bijna geheel identisch gevolgd, bij andere daarentegen vinden wij een uit dat plan afgeleiden anderen vorm. [1])

---

[1]) Wel is nà de Wester-kerk in de jaren 1632—33 te Amsterdam op den hoek van het Singel en 't Spui door de *Luthersche* Gemeente eene kerk gesticht (de tegenwoordige Oude Luthersche Kerk) mede van centraalvormigen aanleg, bestaande uit een rechthoekig middengedeelte of ruim, rondgaande met twee galerij-etages voorzien, onder gedragen deels door gekoppelde, deels door gewone zandsteenen kolommen en boven ten deele door houten baluster-vormige kolommen, doch deze kerk meer eigenaardig dan monumentaal, is uitsluitend ingericht voor een maximum van zitplaatsen, en haar planvorm heeft geene verdere navolging gevonden. Haar plan is kennelijk ontleend aan het boekwerk „Architectura," dat in 1606 door Joan Vredeman Vriese bij Henric Hondius in Amsterdam is uitgegeven. en waarin ionica tempels voorkomen, met galerijen en baluster-vormige kolommen volkomen gelijk aan die dezer Luthersche Kerk. *Dr. O. Dapper* in zijne Historische

B

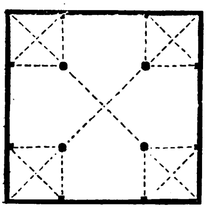
[illegible]

[illegible]

[illegible]

volgens figuur C, het kruis is namelijk ten koste der

C

hoeken verbreed, de hinderlijke tusschenkolommen, zij zijn weggelaten, en halfronde bogen tusschen de vier Ionische zuilen en de muurpilasters geslagen; zij dragen het houten tongewelf, terwijl gemetselde kruisgewelven de lagere hoekgedeelten dekken. Die *Ooster-kerk*, zij is de eenvoudigste Protestantsche kerk van Amsterdam, zij is eenvoudig bij arm bijna af, doch juist in dien eenvoud, en in haar breede opvatting en goede proportie ligt haar charme, zij geeft daardoor een indruk die treft, een indruk van grootheid, als geen der andere Protestantsche kerken te Amsterdam in die mate bezit.

Eéne storende fout echter ontsierd haar, *de Braij* had in de Kerk te Haarlem, terecht, wijl het tongewelf in de kruisarmen scheppend omliep, ook de Ionische kroonlijst waarop dat gewelf rust doen omgaan, doch in *de Ooster-kerk* van Amsterdam, alwaar het tongewelf door de vier eindgevels van het kruis loodrecht wordt afgesloten, en dat gewelf dus niet scheppend omloopt, mist een langs die eindgevels omgaande kroonlijst niet alleen alle recht van bestaan, maar wordt die 1.50 M[1] hooge lijst, welke de ramen verbreekt en de proportie schaadt, inderdaad eene in hooge mate storende fout. Trots die fout evenwel, blijft de *Ooster-kerk* eene der belangrijkste kerkgebouwen van Amsterdam, ook al mist zij de geschilderde glasramen en de negen koperen kaarskronen, die zij in Wagenaar's tijd nog bezat.

Arnold van der Leen, de architect van de ten jare 1697—1715 te *Emmerich* gebouwde *Nieuwe* kerk, hij

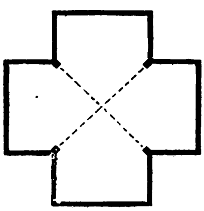
volgde *geheel en al* bovengenoemde Ooster-kerk en nam tevens zelfs hare fout over, eene fout, die hem dubbel mag worden aangerekend, wijl hij haar in de Ooster-kerk heeft kunnen zien, terwijl het voor den architect dier kerk, helaas eerst ná de voltooiing van zijn werk, bleek eene onherstelbare fout te zijn.

Dat is juist het onaangename, om niet te zeggen, het hatelijke, van dergelijke architectonische fouten dat zij eens begaan, niet alleen onverander- of onherstelbaar zijn en u als ontwerper, jaren na dien nog blijven vervolgen, maar tevens, dat zij maar al te dikwerf, en dit vooral in tijden van kunstverval, blijven voortleven, om dan ten koste der kunst, aan nieuwe generatiën van fouten het aanzijn te geven.

In het kleine en vriendelijke dorpskerkje te *Soetermeer*, van 1785 tot 1787 gebouwd, is mede de grondvorm der Ooster-kerk gevolgd, doch hierin terecht vermeden wat in deze hindert.

Door algeheele weglating der vier tegen de kruisarmen aangesloten schuine of vierkante hoeken behield men den grondvorm der Grieksche kruis- of der oude graf-kerken, een plan-vorm, zie figuur D, welke wij in tal onzer Protestantsche dorps-kerken terugvinden.

D

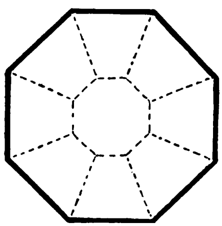
Onder dezen munt vooral uit het sierlijke kerkje te *Burch* op het eiland Schouwen in 1669—1674 gesticht, met zijn halfrond schinkelgewelf en zijn rank en elegant west-torentje, boven welks deur men het opschrift leest: „De waerheit moet uwen wegh recht maecken.” Het baksteen kerkje te *Staphorst* in 1763 volgens dit plan gebouwd, het behoort tot de allereenvoudigste kruiskerkjes dezer type,

en is gedekt met eene vlakke zoldering, die alleen in het kruis eenigzins koepelvormig oploopt.

Van gelijken planvorm zijn de Protestantsche Kerken te *Bloemendaal*, te *Heemstede*, te *Hooge Zwaluwe*, te *Moordrecht*, te *Oostzaan*, te *Ouderkerk aan den Amstel*, te *de Rijp*, te *Sas van Gent*, te *Westzaandam* en op vele andere plaatsen in ons land.

Nu eenmaal het centraalvormige plan als het meest geëigende voor de Protestantsche Kerk bevonden en erkend was, lag het ook in den aard der zaak, dat men van lieverlede alle vormen van het centraal plan doorliep, en zoo zien wij reeds spoedig naast de Kruiskerk, de achtkante of de Koepel-kerk verschijnen. [1])

E

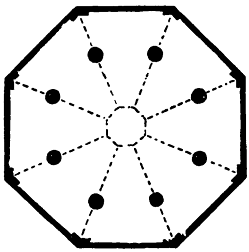
Door de eindgevels der kruisarmen toch van figuur D (zie bladz. 148) met schuine zijden te verbinden, en de zijgevels dier armen weg te laten, ontwikkelde zich als van zelf, zie figuur E, uit het kruisplan het achtkante of het koepel-plan.

Eerst op bescheiden schaal alleen voor kleine dorpskerken toegepast, zooals te *Renswoude*, te *den Bommel* bij den Briel, te *Leidschen-Dam*, enz. was het *Arent Adriaensz.* te *'s-Gravezande* welke voor de *Mare-Kerk* te *Leiden*, gebouwd in de jaren 1639—1649 voor

[1]) In het reeds meergenoemde boekwerk van 1631 „de Architectura Moderna" vinden wij reeds opgenomen een ontwerp eener: „acht kante Kerck „Ghedaen bij Mr. Hendrick Danckerts, voor desen Mr. Metselaer „en tegenwoordigh Rooijmeester der Stadt Amsterdam — Hoedanigh" — (vervolgt S. de Braij) „sijne bewustheijdt der Bouwkunst zij — blijckt „ons by desen synen wercken en Inventie. En vermidts desen acht-„kanten kerck noch nieuwers en is in wesen ghebracht. Ick hebbe „deselve te liever hier by willen voegen, omdat deselve noch ergens „als een principael en eerste bewurp in de Fabrycque en opbouwinge „van een kerck sou konnen dienen."

het eerst dezen plan-vorm in groote afmeting volgde en wel in zoo groote afmeting, dat de boven-koepel dier Kerk gedragen wordt door een achttal kolommen. Zie fig. F. [1]).

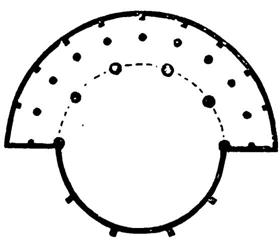
F

Doch juist die kolommen verlangt de Protestantsche Kerk niet en van daar dat *Bartholemeaus Drijffhout*, de architect der *Ooster-kerk* te *Middelburg* gebouwd in de jaren 1647 tot 1667 bij den bouw dier groote achtzijdige Koepel-kerk die midden-colonnade dan ook geheel wegliet, en alleen tegen de binnenhoeken van het achtzijdig buiten-muurwerk, bij wijze van contreforten, vrijstaande zware Ionische kolommen plaatste.

Die *Ooster-kerk* van Middelburg, zij is in elk opzicht een meesterstuk en behoort met de Groote Kerk te *Maassluis*, met de Ooster-kerk te *Amsterdam* en met de Nieuwe kerk te *'s-Gravenhage* tot onze beste Protestantsche Kerkgebouwen uit de 17e eeuw.

G

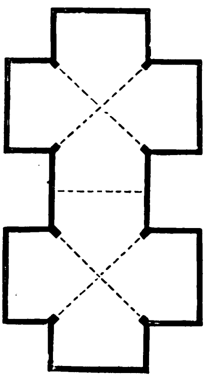
Met de *Ronde-Koepel Kerk* op den Singel te Amsterdam, door *Adrien Dorstman* ten jare 1661 voor de Luthersche Gemeente gebouwd, welke Kerk eigenaardigerwijze slechts voor de helft, met eene eveneens ronde beuk met bovengalerij, door tusschenkolommen nog in tweëen gescheiden, is omgeven,

[1]) Zoo *Arent Adriaen* hierbij bovengenoemd ontwerp van *Danckerts* mocht hebben gevolgd, verving hij terecht de door dezen daarin geprojecteerde zware pijlers door kolommen.

(zie figuur G), met deze Ronde-Koepel-Kerk was de geheele vormen-cyclus, die met den bouw der Noorderkerk was aangevangen in 1620, in verloop van een veertigtal jaren logisch doorloopen.

Terwijl deze plan-ontwikkeling, boven kortelijk uiteengezet, gelijdelijk plaats vond, werd er te 's-Gravenhage het plan voor eene nieuwe kerk ontworpen, dat, hetzij de Grieksche Kruis-kerk tot uitgangspunt had, en wel door zamenvoeging van twee dier Kruis-kerken, zie figuur H, hetzij geinspireerd is door het plan der Wester-kerk van Amsterdam, en wel door navolging van dit plan, doch met weglating alleen der lage zijbeuken.

H

Hoe eenvoudig ook in beginsel, onderscheidt dit plan zich toch van alle bovengenoemde door het zeldzaam ruimte groepeerend talent van zijn ontwerper, ontegenzeggenlijk is dan ook de *Nieuwe Kerk* te *'s Gravenhage* in planvorm, afmeting, proportie, constructie en dakgroepeering, ja, bijna in elk opzicht, ééuig onder onze Protestantsche Kerken en komt haren bouwmeester eene eereplaats toe naast *Jacob van Campen* en naast *Hendrik de Keyzer*, en zelfs *de* eereplaats onder de architecten onzer Protestantsche kerken.

Daar het Haagsche Jaarboekje hoofdzakelijk gewijd is aan de belangen en aan de geschiedenis van 's-Gravenhage, voldoe ik zeer zeker aan de bedoeling der Redactie door omtrent deze Nieuwe Kerk der 17e eeuw,

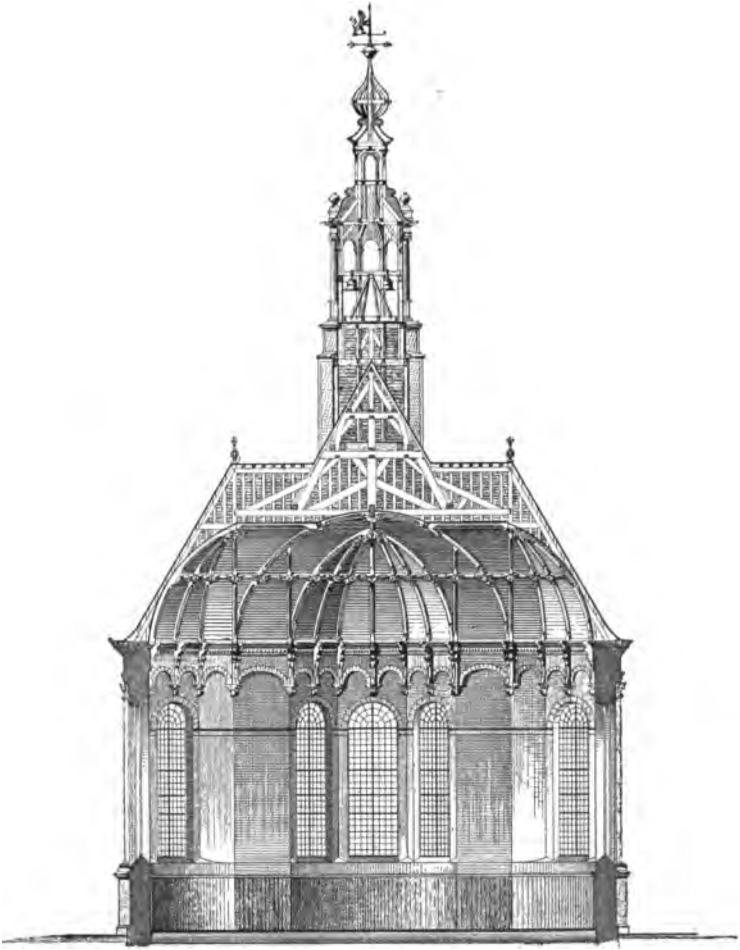
voor zooveel de mij toegestane ruimte zulks nog toelaat, iets meer meêtedeelen en in eenige bizonderheden te treden. Dit valt mij te gemakkelijker, daar de heer A. J. Servaas van Rooijen, de Archivaris van het Stedelijk archief alhier, avec une loyalité sans bornes, al zijne aanteekeningen ontleend aan de Resolutiën der Societeit te mijner beschikking stelde, en het Kerkbestuur mij volgaarne inzage verleende in zijn archief, dat o. m. bevat verschillende boekdeelen, geschreven door Pieter Stalpart van der Wiele. Ontfanger van de Societeyt, aengaende den Uytgeef en Betalinge van afgecogte Huyse, Materialen ende Arbytsloonen tot Opbouw van Nyeuwe Kerck alhyer.

Gijsbert de Cretser zegt in zijne „Beschrijvinge van 's Gravenhage" (verschenen in 1711), blz. 28: „De „Gereformeerde Gemeente in den Hage, wijders van „tijd tot tijd in getal van Ledematen en Toehoorders „aangegroeyt en vermeerdert zijnde zoo hebben de „Heeren van de Societeyt [1]) in den Hage, geresolveert „noch een derde [2]) kerck op het Speuy te doen bou- „wen, waar mede in den jaare 1650 een aanvank is „gemaakt, en ses jaren daarnaar, of in den jare 1656 „d'eerste Predikatie daarin is gedaan geworden.

„Het merkwaardigste van die kerck is, dat dezelve

[1]) De Edel Mogende Heeren van de Societeyt of het Kollegie „*de Societeyt van den Haghe*" genaamd, bestond uit afgevaardigden van den Hoogen Raade, van den Provincialen Raad, van de Kamer van Rekeninge (de Graaflijkheids Rekenkamer) en van het Wethouderschap van den Haage, (de Bailliu en Schepenen). Ingesteld door Prins Willem I in 1584 ter uitschrijving en inning van verschillende belastingen en ter voorziening in verschillende plaatselijke behoeften werd zij bij een decreet door Napoleon I in 1812 te Moskou geteekend, opgeheven. Zie daaromtrent: de Tegenwoordige staat van Holland, deel XIV, bladz. 272 en A. W. Kroon, Beschrijving van 's Gravenhage, bladz. 300.

[2]) De beide andere kerken waren de Groote kerk en de Kloosterkerk.

Nieuwe Kerk te 's Gravenhage.
(Doorsnede.)

„van binnen zonder een eenige pylaar is opgebouwt,
„en echter naar het gevoelen van de Bouwmeesters,
„haar tijd zoo wel als andere kercken zal konnen uit-
„houden; en schoon dat dezelve geen van de grootste
„gebouwen van Europa is, zoo verdientse echter niet
„minder als de aldergrootste kerck met aandagt bezien
„te worden; het is een werk 't dat ovaal schijnt te wezen,
„welke naam men daar aan veel eer dan een andere
„toeschrijven kan, alhoewel zulks niet meer als de
„uitterlijke schijn heeft, zijnde veel langer als breeder,
„dezelve heeft zijn licht en glasen veelvuldig, en alzoo
„ze geen pylaren van binnen heeft, zoo kan men in
„desselfs ruymte, die al redelijk groot is, overal den
„Predikant gemakkelijk op stoel zien staan en hooren.
„Meergemelte Heeren van de Societeyt hebben voor
„7 à 8 jaren daarin een schoon en kostelijk Orgel
„(daar ze voorheen niet mede voorzien was) doen maken,
„en daaraan geen kosten gespaart, zijnde de deuren
„van binnen met een keurig pinceel geschildert, zulks
„dat hetzelve in grootte en ornament geenig Orgel in
„eenige kerk van Nederland behoeft te wijken."

Als men de wijdloopige Resolutiën naslaat van het Kollegie van de Societeijt van den Haage, welke in het Gemeente-Archief berusten, dan komt men onwillekeurig tot de overtuiging dat dit Kollegie, behoudens het vele goede dat het heeft tot stand gebracht, in hooge mate een sterk delibereerend vermogen moet hebben bezeten.

Reeds van af December 1639 toch, was men delibereerende over den bouw eener nieuwe Kerk, „aengesien „de Gemeente daaglijks in getaale seer aenwast, zulks „dat de Toehoorderen zeer bekommerlijk met de twee „Kerken tegenswoordig gebruikt wordende, konnen „werden bediend."

Ook de Predicanten verklaren: „dat zij dagelijcx met „vreugde waren vernemende den wasdom der gemeijnte, „waer vooren Godt Almachtich ten hoochsten most „werden gedanckt, doch dat de twee Kercken alhyer „te cleijn waren, omme deselve gemeijnte bequame met „Godes woort te connen dienen.”

Er werden daarom Gedeputeerden benoemd ten einde „te beraemen alle hetgeene tot de aedificie noodig zal zijn.”

Ter erlanging van de noodige gelden voor den zoo gewenschten bouw werd: „voorgedragen off men tot vindinge „van eenich middel om̃e daer uijt te vervullen de costen „van ’t maecken van één ofte meer Kercken, voor„naementlijcke aen de Suytsijde van den Hage, nyet „geraden vond aen Staten van Hollandt te versoucken „dat men souwe mogen hebben van elck oxhooft wijns „van de burgers, alle andere ingesetenen, edelen ende „suppoosten, allerhande collegiën, nijemandt uijtgesondert „eene gulden ende van de Cappers dubbele gelt, grote „en cleijne voeten nae advenant ende van Rijnsche en „Spaensche wijnen mede nae advenant.”

Den 11e Maart 1643 werd daarop door de Vroedschap van den Haag een request geconcipeerd aan de Staten van Holland, waarbij verhooging van den accijns werd gevraagd voor ’t bouwen van eene Kerk, en den 6e Mei 1643 werden de gecommitteerde broeders „gebeeden, „voordat de E. Mog. Heeren Gecommitteerde Raaden „scheiden, deselven eerbiediglijck te versoecken om de „behulpsame hand tot uijtvindinge en vastzettinge van „een middel, daertoe bequaem te bidden.”

De geldmiddelen voor den opbouw verzekerd zijnde,

ging men over tot de keuze van het bouwterrein, en „hoezeer de kerckenraet de plaetse gelegen after de „nieuwe Molstraet in de Wagenstraet tegenover de nieuwe „Veerkay (in 1624 gegraven) eenpariglyck had geappro- „beert", zoo kwamen hiertegen de Gemeenteleden op; trots dien tegenstand, bleef men echter dat terrein het geschikste achten, te meer daar een groot gedeelte er van reeds voor korten tijd door de stedelijke regeering was aangekocht en dit tevens eene goede gelegenheid aanbood om door aankoop van het overige gedeelte, het zoo ongunstig bekende *Padmoes* te doen verdwijnen; den 22[en] februari van het jaar 1649 werd dan ook door de Societeit besloten om aldaar de nieuwe kerk te stichten.

Het bouwterrein bepaald zijnde, ging men over tot de keuze van een bouwmeester en tot de vaststelling van het plan der te bouwen kerk.

Voorzichtig en doordacht als men in die dagen handelde, waar het gold de stichting van belangrijke nieuwe gebouwen, die men slechts toevertrouwde aan Bouwmeesters van bekende ervaring, doch wier plannen men eerst in model verlangde te zien, omdat: „teyckeninghen niet so tot ons spreecken als een model" koos de Societeit uit de Bouwmeesters van den Haage een tweetal, namelijk: *Pieter Arendszoon Noorwits* de Contrarolleur van den Hove van Holland, zoo toch was destijds de titel van den Landsbouwmeester, en *Bartholt van Bassen*, Fabryckeur van 's Gravenhage, aldus was de titel van den Bouwmeester der Stedelijke Regeering, en noodigde hen uit om plannen en modellen voor de te bouwen Nieuwe kerk te ontwerpen, zich voorbehoudende om daaruit eene keuze te doen en aan den ontwerper van het gekozen model den bouw op te dragen.

„Den 18^{en} van Meymaend 1649 (volgens de Resolutiën) „syn de fabryckeurs *van Bassen* en *Norwis* „gelast te maecken twee modellen, waervan een soude „mogen werden gebruyckt tot opbouwinge van een „kerck in St. Jacobstraet alhyer, ende voorts uyt te „doen delven een roede, twee ofte drye, omme te sien „off den gront bequaem sy om de fundamenten van „voorsz kercke te dragen."

Reeds den 21^{en} Juni daaraanvolgende hebben zij „elck „een model der kerck overgelevert ende gerapporteert, „dat zyl. een roede, twee ofte drye, hadden doen uyt-„delven ende den gront bequaem bevonden, omme de „fundamenten van de voorsz. kercke te dragen."

„Den lesten Juny 1649 gedelibereert synde op 't model „waernaer de voorsz kerck soude connen werden gebout, „is goetgevonden op 't behagen van Collegiën te arresteren „het model by den fabryckeur Norwes gemaect, doch „sullen nyttemin beyde de voorsz. modellen de wel-„gem. Collegiën werden verthoont."

„Den 2^{en} July 1649 hebben de Heeren van Hoogen „Rade en Reeckeninge gerapporteert dat haer Princi-„palen sich waren conformerende met het model by „den voorsz, *Norwis* gemaect."

Het model, en daarmede het plan der kerk vastgesteld, en ook de bouwmeester gekozen zijnde, ging men onmiddellijk over tot den bouw en den 28sten Augustus 1649 had dan ook reeds de eerste steenlegging plaats door Mr. Reinier Pauw, den Voorzitter der Societeit, waarbij werd „betaelt aen de aertwerckers ende metselaers tot „een vereeringe ten tyde als de eerste steen geleydt „werde in de fondamenten van de Nyeuwe Kercke in „de Bogertstraet offte Padmoes alhyer in den Hage,

„de somme van hondert ponden en sestyen schellingen „te XL grooten het pont." [1])

Betreffende die modellen melden de Resolutiën der Societeit nog: „den XIen May 1650 is de ontfr. Stalpart „geordonneert te betalen aan Pieter Norwis [2]) de somme „van seven hondert een en twintig ponden en vyer „schellingen als Vc £ hem tot eene vereeringe [3]) toe „gedoucht voor 't inventeeren van 't model van nyeuwe „Kerck en de resterende IIc XXI £ IIII Sch. in restitutie „van gelycke somme by hem betaelt voor 't opmaecken „van 't voorsz. model, volgens syne declaratie."

„den 18en November 1650 aen Bartholt van Bassen „te betalen drye hondert ponden tot eene vereeringe „voor de diensten en̄ vacatiën by hem gedaen in de „jaren 1641, 42, 45, 46 en̄ 49 in 't maecken van „verscheyden caerten, gront- en̄ stant-teyckeningen, „mitsgaders een model van een nyeuwe te maecken „kerck ende andersints volgens syne reqte." [4])

De opbouw der kerk vond plaats geheel in *eigen beheer*, d. w. z. die opbouw werd niet in zijn geheel aanbesteed, zooals zulks heden ten dage te doen gebruikelijk is,

---

[1]) Eén pont van 40 grooten is gelijk één gulden onzer munt, één schelling = 5 cent, en één groot = $2^1/_2$ cent.

[2]) De naam *Noorwits*, komt in de aangehaalde Resolutiën en Rekeningen der Societeit telkens anders gespeld voor.

[3]) „Vereeringhe", gratificatie, of wel een vet „extra ordinaris", aldus noemde men in dien tijd, wat wij nu eene persoonlijke toelage zouden noemen. Zie daarover de bijdrage van Mr. N. de Roever in het jaarverslag van 1886 van het oudheidk. Genootschap te Amsterdam.

[4]) *Van Bassen*, tevens architectuur-schilder, verdwijnt hiermede uit de Rekeningen, en uit de geschiedenis van den bouw en komt vreemd genoeg, daarin nog eens voor, en wel om met *Noorwits* tezamen bouwmaterialen te gaan aankoopen.

maar voor rekening der Societeit werden door den Bouwmeester zelven, alle benoodigde materialen in verschillende steden aangekocht, en die materialen bewerkt, verwerkt, gesteld of aangebracht, deels in daghuur, deels bij gedeeltelijke en afzonderlijke aanbestedingen, gelijk o. m. plaats had met de steenhouwwerken, met de metsel-werken, met de timmer- en ijzerwerken, enz

De Ontvanger der Societeit, de Heer Pieter Stalpart van der Wiele, hij was belast met het doen der dagelijksche betalingen voor vrachten, transporten, leverantiën, onkosten, enz. dien opbouw betreffende en met de wekelijksche betalingen van arbeidsloonen, of van de vervallen termijnen en van voorschotten op hetgeen uitbesteed was

In tal van lijvige boekdeelen, door hem in duplo geschreven, vinden wij in keurig staand schrift, rijk aan sierletters en vanwege de vele krullen, voor oningewijden, vaak haast onleesbaar, alle uitgaven dien bouw betreffende uitgebracht, doch hoezeer de Heer Stalpart uitmuntte in de kunst om van elke bladzijde hoogstens één vierde gedeelte te benutten [1]) en dat ééne vierde gedeelte nog grootendeels vulde met sierlijke krullen, hij muntte tevens uit in de kunst om elke uitgave slechts zoo kort mogelijk toetelichten, en van daar dat die

---

[1]) De Heer Stalpart toch werd „per blad" betaald, blijkens volgende rekening van December 1650: „Noch aen rendant voor't grosseren „en doubleren deser declaratie tot twee in getaele samen groot drye „hondert vyer-en sestich bladeren tot drye stuvers 't bladt, comt hyer „'t samen de somme van vyer ende vyftich pond twaelf schellingen te „XL grooten het pondt, dus de voorschreve somme van . . . . .

De Heer ontvanger had goedgevonden onder de laatste rekeningen ten laste van het jaar 1650 ook uittebrengen als de zijne:

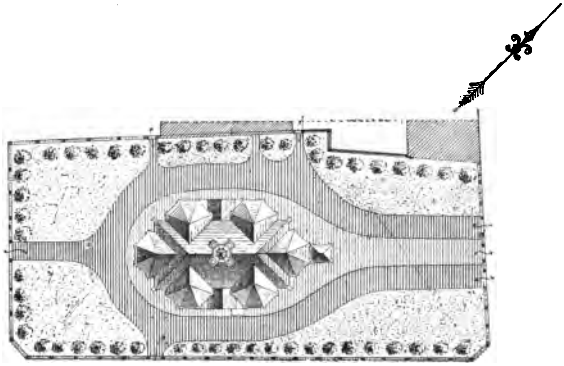
„Aen rendant sedert drye jaeren lanck veele sorgen ende moeyten „gehadt, int betaelen van alle de persoonen, die haere huysen hadden

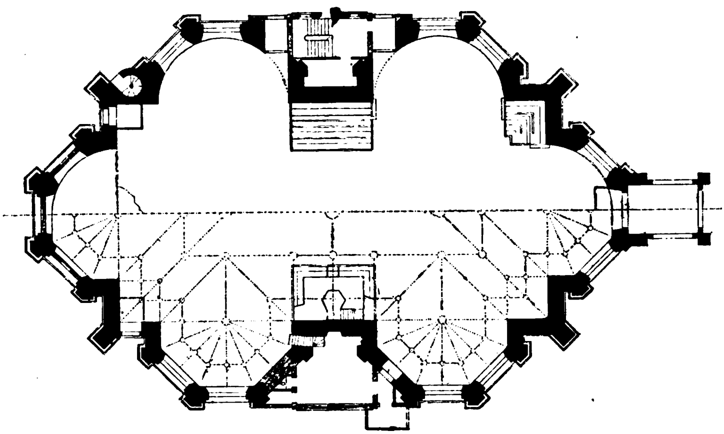
rekeningen betreffende de hoedanigheid der materialen, haar herkomst, en bewerking, de daarvan geleverde of verbruikte hoeveelheden, en evenmin betreffende de daghuren, enz., dat licht geven wat men er van mogt verwachten, of er althans zoo gaarne van zou erlangen.

Bij herhaling werd blijkens de rekeningen *Noorwits* geauthoriseerd om op reis te gaan en materialen voor den bouw aan te koopen, op welke reizen hem in 't eerst *van Bassen* vergezelde; zoo rapporteerden den 12e Julij 1649 deze Heeren Fabryceurs „dat syl. haer hadden „getransporteerd binnen de stadt Hoorn ende Saendam, „ende aldaer gecoft verscheyden houtwaeren, dienstich „tot het leggen van fundamenten van voorsz. kercke, „alsmede ondersouck gedaen soo op de Vechtsche als „Yselsche moppen (alsoo geoordeelt wierde de Ryswycsche daer toe onbequaem te syn) ende de beste „waren de Yselsche, waerop gedelibereert synde is

„vercoft aen de Ed. Mogd. Heeren van de Societeyt in twee distincte „reysen, ende oock mede van de coopluyden die de materialen van „tyt tot tyt tot het opbouwen van de nyeuwe kerck hebben gelevert, „oock de metselaers, steenhouwers, ende meer andere, en heeft den „rendant alle dagen moeten oppassen omme de arbeyders van sant te „voeren, vrachten van de moppen, klinckert, hartsteen, yser, hout, calck, „vletters, houtsagers, calckdragers ende andere diergelycke arbeyts„luyden meer, alle ueren te betaelen alsoo alle deselve meest seer „behouftige luyden syn, 't welck overvloedelycke blyckt uyt alle de „documenten dye hyer nevens werden overgelevert, soo vertrout den „rendant dat Uw. Ed. Mogd. desselven nyet minder voor yder jaer „sullen passeren als ses hondert ponden, te XL grooten het pont, „beloopende in de drye jaeren, de somme van achtyen hondert ponden „te XL grooten 't pont, dus hyer . . . . .

Deze rekening was de Heeren evenwel wat al te kras, want in de kantteekening staat: „habeat vyftyen hondert ponden," en de reeds uitgetrokken „achttyen hondert pont" is dan ook doorgehaald en in „vyftyenhondert pont" veranderd.

Nieuwe Kerk te 's Gravenhage.
(Situatieteekening.)

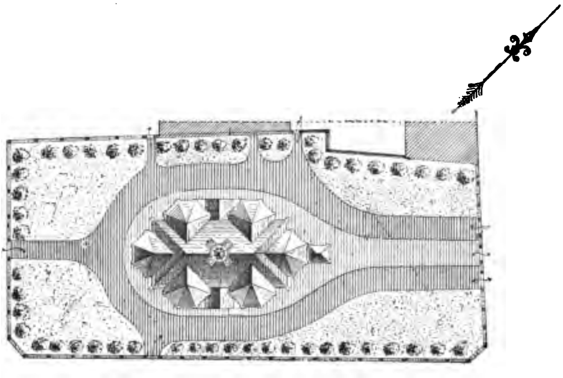
„goetgevonden te approberen 'tgeen de fabr[s]. hebben
„gedaen ende dat tot het leggen van deselve fundamenten
„ende 'tgeen daeraen dependeert sal worden gebruyckt
„Bartholomeus van Zyll."

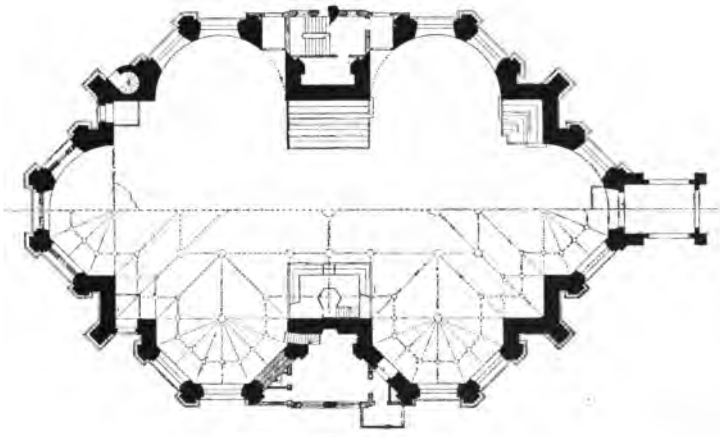
Den 2[en] Julij 1650 rapporteerde Noorwits „dat hy te Deventer en elders voor ruim 13 duizend gulden hout had gecoft en vroeg en verkreeg hij verlof om het „ten meesten oirbaer te doen sagen" en om alsnog binnen Amsterdam aen te coopen een parthye hartsteen en eenige staven ysers, ten dienste van den opbouw.

Den 29[en] September 1650 ging Noorwits naar Amsterdam „met 't oog op 't incoopen van leyen en sarcken,
„daermede de kerck sal werden gedeckt ende beleyt en
„om sich te informeren wat prys de Heeren Borgemeesters
„ende Regeerders aldaer hebben betaelt voor de leyen
„en̄ sarcken aen heurl. Nieuwe kerck verbesicht, ende
„voorts sich te transporteren naer Utrecht, omme dien-
„volgende te contracteren met seecker weduwe ten
„meesten dienste van Societeyt".

En toen de ingezetenen van 's Gravenhage zich bij de Societeit er over beklaagden, dat alle materialen van elders werden aangevoerd, is den Contrerolleur Norwits gelast, „de ingesetenen van 's Gravenhage,
„willende eenige materialen leveren tot opbouwinge van
„nieuwe kerck tot soo goeden stoffe en pryse als de
„buytenluyden, te preferen voor deselve buytenluyden."

Den 17[en] November 1651 werd besloten: „Engel
„Westerwout, Mr. Schrynwerker, versouckende het
„schrynwerker-ampt van nieuwe kercke, den suppliant
„te houden geprefereert voor alle anderen tot het

Nieuwe Kerk te 's Gravenhage.
(Situatieteekening.)

„maecken offte repareeren van wercken, die nyet pu-
„blycquelyck sullen werden besteet.''

Hoezeer het model en daarmede het geheele ontwerp der kerk was vastgesteld, stelde de Societeit blijkbaar ook belang in de details van het werk, althans „den „23^{en} January 1650 verscheen in de vergadering van „het Kollegie de contrerolleur Norwits om te exhiberen „drye modellen van pylasters, die aen de nieuwe kerck „soude connen werden gestelt, waervan één model „geapprobeert en by signature van Secretaris bevesticht „werd;'' ook voor den toren en buitendien nog voor den leeuw, werden blijkens de Rekeningen afzonderlijke en zelfs nog verschillende modellen aan de E. M Heeren ter approbatie voorgelegd.

Den 18^{en} October *1651* was de bouw zoover gevorderd dat „de Mei'' kon worden geplant, en is den timmerluyden toegevoucht tot eene vereeringe voor 't planten van Mey op de voorsz. kercke de somme van vyffentseventich ponden.

Het schijnt, dat de Heeren van de Societeit zich beangst gevoelden omtrent enkele kwade geruchten, want de Resolutie van 17 January 1653 luidt: „Op de quade rapporten dagelijkx gedaen wordende van „dat verscheijden vierige houtbinten in de nieuwe kerck „alhier souden zijn geleijt, is goet gevonden ende ge- „resolveert met de eerste gelegentheijt alhier te be- „schrijven de Mrs. Stads-Timmerluijden van Delft, „Amsterdam en Rotterdam, omme deselve binten te „visiteren en controleur Noorwits, ende de rapporteurs „daartegens te hooren: ende voorts te doen sulks men „ten dienstc van 't voorsz. werk bevinden sal te be-

„hooren.” Uit de Rekeningen van dat jaar blijkt dat onderzoek als volgt: „Noch betaelt aen drye fabrycken „by de Ed. Mog. Heeren van de Societeyt ontboden „omme te inspecteeren en op te nemen het hout offte „de kap van de nyeuwe kerck. de somme van 't negentigh „ponden te veertig grooten het pondt. haerluyden by „de Edel Mog. Heeren toegedocgt voor haerluyden „vacatiën en reysen als blijct by haerluyden quitanty. enz.”

„Noch betaelt aan den Notaris. over sijne vacatiën „ende” anders gedaen en het scryven van het advys en „acte van inspectie van drye fabrycken dye de kap van „de nyeuwe kerck hebben opgenomen ende gevisiteert. „de somme van drye pont vyer shellingen.”

De Heeren Inspecteurs schijnen aan die opname en aan die visitatie nog al eenigen tijd besteed te hebben, en deze hun eetlust in hooge mate te hebben opgewekt. want in de daaropvolgende rekening, wordt niet minder dan: 66 pondt en 8 schellingen uitgebracht als „oncosten van verteringe der fabrycken ten tijde van inspectie.”

Die inspectie had blijkbaar geruststellende resultaten, want de rekeningen en de resolutiën maken geene melding van bizondere voorzieningen of van versterkingen dientengevolge noodig geoordeeld en uitgevoerd.

Een afzonderlijk hoofd op de jaarrekeningen van den bouw. vormt de Uitgeef „aengaende het byer gelevert „ten behouve van de Nyeuwe Kerck by de arbeytsluyden „gedroncken. alsmede den accyns van dyen”: de werklieden hadden blijkbaar vrij bier drinken op het werk, althans de hooge bedragen. doen dit veronderstellen: in het boekjaar 1652—53 toch, bedroegen de uitgaven hiervoor niet minder dan 1444 pont en 4 schellingen. Andere posten evenwel doen zien. dat tevens ook de zuinigheid betracht werd, want bij herhaling worden:

„de oncosten" vermeld, „wegens vercogte blocken ende „spaenders van 't toegemaeckte hout."

In 1656 eindelijk was het gebouw voltooid, dat op den 3[en] Mei van dat jaar plechtig werd ingewijd door den Predikant E. Lotius, aan wien de Societeit voor zijn rede bij die gelegenheid eene som van 200 pondt vereerde.
De toren, hoezeer toen mede voltooid, is eerst ten jare 1664 op herhaalden aandrang van *Noorwits* met lood bekleed, en getrouw aan hare vereeringsmethode overwoog en besloot de Societeit in hare vergadering van den 28[en] Maart van dat jaar om den Heer Oud-Burgemeester en Schepen „Mr. Jacob van der Does, die omtrent het „doen bekleden van toorn op de nieuwe kercke alhyer „soo met het incoopen van loot ē̄n anders als visiteren „vā̄n declaratiën en Rekeninge mitsgaders verleenen van „ordonnantiën veele moeyten ē̄n aenloopens hadde ge-„hadt, daer van ZEd. wel was bedanckt doch geene „andere recognitie gelyck aen sodaenige gelegentheden „wel gebruijckelijck is, als noch by desen te bedancken „ende voorts denselven tot erkentenisse van die voorsz. „moeyten toe te vougen gelyck gedaen wert by desen, „eene somme van hondert twintich ponden."
De onkosten van den Opbouw met den inkoop van den grond, benevens de Gestoelten en de Banken, bedroegen, volgens de Riemer, te samen: vierhonderd een en veertig duizend Gulden en zeven stuivers.
Blijkens de Rekeningen vorderde hiervan de aankoop der huizen eene uitgave van *f* 99.130.19 zoodat na aftrek tevens van andere „extraordinaris uytgeeff ten behouve van de Nyeuwe Kercke" als salarissen, van den Bouwmeester, van den Ontvanger der Societeit, en van de Heeren met het nazien der Rekeningen belast, en voorts van

vereeringen, bier, enz. het gebouw voor zich met zijn ameublement zal hebben gekost ± *f* 320.000.—

Het honoraire van den Bouwmeester, van *Pieter Arontsz Noorwits* was blijkbaar niet geregeld — althans behalve de boven vermelde vereeringe voor het inventeeren van het model en behalve de terugbetaling zijner reisverschotten in zake den aankoop van bouw-materialen, bevatten de Rekeningen tot November 1653 geen enkelen post ter dier zake.

Noorwits wendde zich daarom tot de Societeit, zooals blijkt uit de Resolutie van den 28en November 1653: „op „de requeste van Pieter Arensz Noorwits, Contrerolleur „versouckende recompense van syne extraordinaire „diensten in 't bouwen vân nieuwe Kercke gedaen, „wordt besloten, geleth hebbende op 't inhouden deser „requeste, den suppliant te accorderen voor de goede „en getrouwe diensten en boven 't geen hij alreede „daervoor en heeft genoten, (1) alsnoch de somme van „vyer duysent ponden."

In de Rekeningen is deze post als volgt geboekt:

„Noch betaelt aen Pieter Aeronts Noorwits, Contre-„rolleur ende fabryck van de nyeuwe Kerck alhyer, „door ordre van Edele Mog. Heeren van Societeyt alhyer, „de somme van vyer duysent ponden, tot veertig grooten „het pont, en dat boven hetgeen hij suppliant alreede „heeft genooten, als blyckt by de appostille op zijn „reqte alhyer overgelegt in dato den agt en twintigsten „novemb. Anno 1653." Tevens schijnt toen zijn verder honoraire geregeld te zijn, want in de jaren 1654, 1655 en 1656 komt geregeld onder de „extra ordinaris uijtgeef" volgende post voor:

(1) Hiermede kan alleen bedoeld zijn de vereering voor het model en de terugbetaling zijner reiskosten.

„Betaelt aen Pieter Aronsz. Noorwits, Contrerolleur, „den Fabrijck van de Nijeuwe Kerk alhijer, de sōme „van twaelff hondert ponden tot veertig groōn het pont, „over den dienst bij hem in jaare vyer en vijftich bij „hem bij continuatije in de voorscreve qualiteijt ghedaen „volgens voorgaēn ordere van de Edle Mogende Heeren „van de Societeyt, dus comt alhiier de voorsz. sōme met „quitantije van den selve". In elk der beide volgende jaren was dat honoraire nog 600 ponden, zoodat *Noorwits*, behalve zijne verschotten, een totaal honoraire heeft genoten van 8900 ponden, gelijkstaande met $2^{8}/_{10}$ $^{0}/_{0}$ der bouwsom.

Blijkbaar begreep men, dat dit voor een „zoo superieur en bovendien nog geheel in eigen beheer uitgevoerd werk" geene voldoende belooning was, want den 8^en^ September 1656 benoemde de Societeit, „*Pieter Aerontsz. Noorwits* „tot *coster* ende *grafmaecker* van de Nyeuwe Kercke „op een tractement van één hondert guldens ende „emolumenten daertoe gestatueert, en dat uit inzigt „van de goede diensten bij hem in 't fabriceeren van „de voorsz. Kercke gedaen."

Dat tractement van één honderd guldens moge onbeduidend zijn, doch des te beduidender waren destijds de emolumenten, waartoe mede behoorde het gebruik der Kosterswoning, aan die betrekking verbonden. *Pieter Arontsz. Noorwits*, hij stierf den XII^en^ february van

---

[1]) Onder die verschotten komt in 1657 o. a. de volgende voor: „Noch betaelt aen Pieter Aronsz Noorwits, Controlleur en „Fabryck van de nyeuwe Kerck de Sôme van vijf en vijftig ponden, „tot veertig grooten het pondt, over verscot van papier, penne, potloot, „lack, mitsgaders briefvrachten van verscheyde coopluyden ende „anders als hem in voorgaende jaren toegevoegt, blyckt bij quitantije „van denselven en alhyer overgeleyt synde in dato den laetsten „September sestyen hondert ende seven en vyftig"

het jaar 1669 en werd in een eigen graf in het door hem gestichte kerkgebouw begraven, waarin nog zijn gebeente rust. Zijne weduwe, — hij was getrouwd met Juffrouw Teuntjen Pieters van Sluyter, die eerst als Costeresse was toegevoegd aan den na *Noorwits* tot Coster benoemden Adriaen Doncker, — verkreeg den 7[en] April 1683 de gunst, „dat het Costersampt privatieve en (alleen) „niet alleen zal blijven, eeniglyck exerceren, „maar dat geduyrende haer leven niemant in plaetse „van overleden Doncker sal worden gesurroyeert off oock „deselve met eenige uytkeeringe van penningen belast."

De kerk door *Noorwits* in de jaren 1649—1656 gebouwd, zij werd door de tijdgenooten als een superieur werk, als een hoogst merkwaardig gebouw geroemd, dat terecht aller bewondering wekte, want onder de Protestantsche Kerkstichtingen der 17e, 18e en van de eerste helft der 19e eeuw, neemt zij eene eenige, of liever de eerste plaats in. Zij is trouwens inderdaad *eenig*, want voor zooveel mij bekend, bestaat er geene tweede Protestantsche kerk in ons land, waarbij haar plan gevolgd is, wel had de Regeering der stad *Leyden* den 20[en] Julij 1662 het plan voor eene nieuwe, de *Waard-* of *Oosterkerk*, goedgekeurd, die, ontworpen door *Willem van der Helm,* eene, ofschoon minder gelukkige, navolging onzer Nieuwe kerk zou zijn geworden, doch de oorlog met Frankrijk, en Leiden's achteruitgang in welvaart daardoor, waren oorzaak, dat de bouw, waarvan den 5[en] November 1663 reeds de eerste steen gelegd was, moest worden gestaakt, toen de fundeering nauwelijks gereed was; in 1809 werd het daarvan toen nog overige fundeer- en paal-werk voor f 700.— verkocht en opgeruimd. [1])

[1]) In het werk van Dr. G. Galland, Geschichte der Holländischen Baukünst und Bildnerei, vindt men op blz. 281 en 283 het plan en de opstand dezer *Waard*-kerk.

Blijkens de ten jare 1772 door A. Stechweg en Turpin gesculpteerde grondteekening ingericht voor een 1400-tal zitplaatsen, bestaat het plan der Nieuwe kerk, volgens de hierbij gevoegde afbeelding, en waarop mede het beloop der gewelflijnen is aangegeven, uit een rechthoekig midden- of hoofdgebouw, breed binnenwerksch gemeten 15.80 M. bij de dubbele lengte = 31.60 M.; dit middengebouw spreekt van binnen alleen door de vier hoeken, zijn korte zijmuren en het 50 cm. hooger opgaande middengewelf; doch van buiten door zijne hoogere bekapping met toren en door zijn zware, met vazen bekroonde hoekcontreforten.

Om dat middengebouw nu, zijn een zestal absiden of paviljoens gegroepeerd, namelijk één aan elk der beide korte, en twéé aan elk der beide lange zijden; allen van 9.40 M. diameter en inwendig tot aan de raamhoogte rond en verder evenals van buiten, vijfzijdig van vorm. Die paviljoens, zij dienen niet enkel tot vergrooting van het grondvlak, dat daarmede van 300 M^2, zijnde het binnen-oppervlak van het middengebouw, is gebracht tot 708 M^2, maar door hun stand en vorm tevens tot steun en tot tegendruk voor dat middengebouw, dat daardoor, trots zijn breede spanning en zijn zware bekapping met toren, niet alleen kolommen, maar ook pijlers en trekbalken kon missen.

In elk dier paviljoens zijn een drietal groote, halfrond gesloten ramen, welke het gebouw in ruime mate verlichten; de tusschenruimte van 6.30 M. tusschen de zij-paviljoens is aan de zuidzijde benut van binnen tot plaatsing van den preekstoel met doophek, en van buiten tot kerkeraadskamer, en aan de noordzijde tot plaatsing der Regeeringsbanken, en voor de Hofloge met bijbehoorenden ingang, vestibule en trap.

Het westelijk eindpaviljoen is ten jare 1702 tot plaatsing van het orgel ingericht; de drie raam-openingen, zij zijn toen gedicht, hetgeen voor het gebouw zeer te betreuren is, want het heeft daardoor zoowel aan diepte als in lichteffect verloren. *Noorwits* zou dan ook zeer stellig hierin nimmer hebben toegestemd, maar aan een meer eenvoudig orgel eene plaats hebben aangewezen boven den preekstoel, in den zijmuur van het middengebouw; hoe sierlijk dat orgel met zijn door *Theodorus van de Schuer* geschilderde vleugeldeuren ook zij, toch is het op die plaats met zijn draagbalk en de zwaklijnige kraagstukken waarop deze rust, voor het volledig architectonisch effect van het gebouw een sta-in-den weg, een misplaatst meubelstuk, en met de ellendige gaskronen, het eenigst storende, in dat overigens in allen deele zoo rustig en zoo passend gemeubileerd kerkgebouw.

De lengte der kerk, zij is gemeten in de as der eind-paviljoens 53.40 M. en hare breedte, juist de helft dier lengte, namelijk 27.70 M., haar binnengrondvlak beslaat 708 M^2, en haar totaal grondvlak met inbegrip van het oostportaal, de kerkeraadskamer, de tribune, enz. ± 1030 M^2.

Kleiner in grondvlak dan de *Wester-kerk* van Amsterdam, die ± 1540 M^2. groot is, en dan de *Zuider-kerk* aldaar, groot ± 1160 M^2, is zij toch oogenschijnlijk grooter dan elk dier beide en staat zij als architectonische conceptie en als Protestantsch kerkgebouw verre boven deze, ook de *Noorder-kerk* van Amsterdam, groot ± 850 M^2 en met hare bijgebouwen groot ± 1050 M^2, noch ook de *Ooster-kerk* aldaar, groot ± 900 M^2, kunnen met haar vergeleken worden, want ontegenzeggelijk is de *Nieuwe Kerk* van 's-Gravenhage de

gelukkigste en tevens de stoutste solutie door de Protestantsche kerk, zoowel in ons land als in het buitenland, in die ruim drie eeuwen van haar erkend bestaan, tot stand gebracht.

Getrouw aan den eisch van den Protestantschen Eeredienst, wist haar bouwmeester, wist *Noorwits,* het plan zoodanig in te richten, dat trots eene spanning van 15,80 M. bij eene gewelfhoogte van 23.70 M. + vloer (alzoo eene hoogte juist 1 ½ maal die breedte) kolommen, èn pijlers èn balken gemist konden worden, en daardoor verkregen werd eene onverdeelde, vrije, ruime, hooge goed belichte en waardige spreekzaal; ten allen tijde heeft deze kerk dan ook de aandacht getrokken en in den Tegenwoordigen Staat van Holland, lezen wij in deel XVI op bladz. 85: „Alleraanmerkelijkst is de „hoogte van deeze kerk, zonder dat zij door Pilaaren „onderschraagd wordt, zijnde de Daken zo konstig in „malkander vervangen, dat het ontbeeren van Pilaaren „geen hinder aan de bestendige duurzaamheid van „'t Gebouw zal toebrengen."

Terwijl eene hooge rondgaande houten lambrizeering als 't ware tot voeting van het zacht roomkleurig getinte muurwerk dient, wordt dat muurwerk van boven afgesloten door een op zandsteenen kraagstukken rustend omgaand-boogfries, dat de muurlijst draagt, waarop ter hoogte van 16.35 M. boven den vloer het houten halfrond schinkel-gewelf aanvangt, dat in het midden 0.65 M. hooger oploopt dan in de paviljoens. Sierlijke blad-rozetten dekken de vergâringen van de schinkels onderling en van deze met de gordingen, terwijl die schinkels zelven door middel van korte muurstijltjes neer loopen tot op de kraagstukken van het boogfries. Op deze zoo hoogst eenvoudige, en toch zoo volkomen con-

structieve wijze, wist Noorwits alle lijnen van het groote gewelf te binden aan, en te doen ontstaan, neen als het ware te doen groeien uit het muurwerk, en dit zoo ongezocht, zoo natuurlijk, dat men werkelijk komt tot de overtuiging, hier was maar ééne gewelfsolutie mogelijk, en *die* ééne, dat is de hier gevolgde.

De bekoepeling van Amerikaansch grenenhout, thans tusschen de schinkels aanwezig, dagteekent eerst van het jaar 1883, bij gelegenheid dat deze werd aangebracht, ontdekte men tevens aan de n. o. zijde der bekapping de sporen van een vroeger begin van brand.

Terwijl inwendig op zoo eenvoudige, zoo rustige en zoo grootsche wijze het karakter eener enkele, groote, onverdeelde ruimte werd verkregen, eener ruimte, waarin èn plan èn opstand èn gewelf-afdekking als het ware een harmonische drieeenheid vormen, wist diezelfde bouwmeester, uitwendig die totaal-eenheid juist door eene expressieve behandeling harer verschillende zamenstellende deelen te karakteriseeren.

Het rechthoekig middengebouw toch, dat binnen de kerk nauwelijks kenbaar is, hij zorgt, dat dit buiten des te duidelijker voor allen kenbaar zij, en hij doet dit weer zoo ongezocht en toch zoo waar, zoo constructief gezond en zoo decoratief juist, dat men werkelijk niet weet, waar den meester het meest te bewonderen. Hij doet dat midden-gebouw van buiten spreken, eerstens, door elk der vier hoeken te voorzien met zware zandsteenen, overhoeksch geplaatste pilasters, pilasters van niet minder dan 1.30 M. breedte bij 1.33 M. voorsprong, ware contreforten, die daar trouwens niet onnoodig waren, wijl juist op die hoeken den druk der groote bekapping is overgebracht en geconcenteerd; en op dat niemand

twijfele aan de importance dier aldus versterkte hoeken, laat hij de zware kroonlijst er van boven eerst om heen cornissen en bekroont ze daarna met gedrapeerde vierzijdige vazen, die bij eene voet-afmeting van 1.25 M. zijde, eene hoogte hebben van 3.50 M. Hij doet dat middengebouw van buiten spreken, ten tweeden, door het eene eigen, door het eene hooger opgaande bekapping te geven, wier met lood bekleedde hoekkepers, boven eindigende in vergulden, sierlijke puntstukken, onder uitloopen bij de groote hoekvazen, en wel zoo, dat zij u deze kennelijk aanwijzen en daarmede uw aandacht vestigen op de hoekpilasters, en door dezen op den middenbouw.

En om dat hoofd- of dat midden-gebouw nog te beter, om het centraalkarakter van het geheel nog des te sterker te doen uitkomen, wist hij de vijfzijdige paviljoens, die zich aan alle zijden tegen dat hoofdgebouw aansluiten, een zoodanigen dakvorm en eene zoodanige dakhelling te geven, hun daken zoo om het hoofddak te groepeeren, dat zij met behoud van hun ondergeschikt karakter, juist de middenpartij nog te duidelijker, nog te logischer doen spreken. En die middenpartij, zij vindt haar onmisbaar sluitstuk, hare bekroning, in den sierlijken à jour toren met zijne vier overhoeks geplaatste Jonische kolommen; die toren, hij is de aesthétische sluitsteen van het geheel, zonder dien toren ware het gebouw als monument niet af. [1])

Dat dak der Nieuwe Kerk, het is een meesterstuk, en een meesterstuk te grooter, daar het, zooals het dáár is ontworpen en daargesteld, de logische afdekking

---

[1]) Het schoonst komt de Nieuwe Kerk uit niet van het Spui, maar gezien over hare breedte, zoodat het oog het geheel kan omvatten en wel uit het noorden of uit het zuiden, o. a. van af den Hollandschen Spoorbaan, of van af den Belvedère van het Stadhouderlijk Kwartier.

vormt van dat zoo eigenaardige plan, het is niet mogelijk van die kap iets aftenemen, of daaraan één vlak of zelfs één enkele keper te veranderen, zonder de harmonische solutie van het geheel te verbreken, te storen, zonder ook het prachtig silhouet van het gebouw te schaden.

Van af het sousbasement tot aan den nok, is dit kerkgebouw, inderdaad in al zijn afmetingen, en in al zijn verhoudingen als 't ware één organisch geheel, dat gerust genoemd mag worden naast onze beste bouwwerken uit het middeneeuwsche of uit elk ander tijdvak.

De mij toegestane ruimte en de strekking van dit jaarboekje, laten mij tot mijn leedwezen evenwel niet toe, om meer in detail de architectonische verdienste van dit zoo hoogst belangrijk gebouw aan te toonen, dat met de Groote kerk te Maassluis en met de Oosterkerk te Middelburg het beste is, wat de Protestantsche kerk in een tijdsverloop van ruim drie eeuwen heeft weten te stichten; niet dat dit gebouw in allen deele als architectonisch kunststuk onberispelijk is, doch het te kort van Noorwits, als ik het zoo mag noemen, is van zoo ondergeschikten aard, dat het hier gerust onbesproken mag blijven.

Wat ik evenwel niet geheel onbesproken mag laten, dat is de inrichting, de toestand en de meer dan armoedige ameubileering der Hofloge, doch ik vertrouw dat het Kerkbestuur, dat in de laatste jaren van zooveel zorg voor dit kerkgebouw blijk heeft gegeven, daarin wel spoedig verbetering zal aanbrengen; ook het gezicht uit het geopend raam dezer loge op het juist daaronder gelegen vuile, opennadige plafond der Regeeringsbank, waarop gaspijpen, spinnen en doode muggen een treffend stilleven vormen, ook dit vraagt verandering.

Er is slechts één gedenksteen in de Kerk; het is

eene wit marmeren plaat met vergulden letteren, boven den preekstoel in den zuidermuur geplaatst, doch die steen, hij zegt ons wel wat de Heer *Reinier Pauw*, de eerste steenlegger der Kerk, hier namaals verwacht, doch hij gewaagt met geen enkel woord van *Noorwits*, van den man, aan wiens talent dit gebouw zijn waarde te danken heeft, ik zeg daarom met *John Ruskin*: „There is „much ingratitude and injustice in this; there „is no saying how much wit, how much depth of „thought. how much fancy, presence of mind, courage, „and fixed resolution there may have gone to the „placing of a single stone of it. This is what we have „to admire, this grand power and heart of man in „his work. Mental power, observe: not muscular, nor „mechanical, nor technical, nor empirical — pure, „precious, majestic, massy intellect; not to be had at „vulgar price, nor received without thanks, and wit- „hout asking from whom"

De bij dit opstel gevoegde lichtdrukken of prenten spreken, zoo ik vertrouw, voor zich zelven; in het grondplan is tevens het beloop der gewelflijnen gestippeld; het situatieplan toont het gebouw met het bijbehoorend kerkplein of kerkhof, dat deels ommuurd, deels omhekt, door statige populieren aan drie zijden is omgeven, en doet tevens den centraalvorm en de dakgroepeering duidelijk uitkomen, die tevens blijkt uit het kleine hierbij gevoegde dakvignetje; de dwarsdoorsnede is genomen over de zijpaviljoens en tegelijkertijd over den korten middenas, ten einde ook den torenvorm duidelijk te doen zien; de beide aan photographische opnamen ontleende platen, zij stellen de eene de kerk van binnen, en daarin hoofdzakelijk de bekoepeling, de andere de kerk van buiten en wel gezien uit het zuidoosten, voor.

Doch beter dan al die kleine prentjes, beter dan ik het vermag te doen, spreekt en getuigt echter het gebouw van en voor zichzelven, dat werkelijk een bezoek, en zelfs een herhaald bezoek verdient, en tevens het minst beschadigde en daardoor het waardvolste architectonische monument dezer stad is.

's-Gravenhage, 18 October. C. H PETERS.

Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN

IN MEMORIAM.

Eene vereeniging als *die Haghe*, wier doel is de geschiedenis van 's-Gravenhage uit de bronnen te leeren kennen en te doen kennen, mag niet achter blijven wanneer het geldt een harer ijverigste en kundigste leden hulde te brengen bij zijn verscheiden.

De naam van VAN SYPESTEYN heeft inzonderheid op dat gebied een goeden klank. Naast wijlen zijn broeder JHR. J. W. VAN SYPESTEYN, den mede-oprichter der *oude* vereeniging [1]), waaruit het *Gemeente-Museum* zijn oorsprong nam, mag en moet JHR. C. A VAN SYPESTEYN met grooten lof genoemd worden.

Ontelbaar zijn dan ook de bewijzen zijner nauwgezette en onvermoeide nasporingen in de Archieven omtrent tal van aanzienlijke en vermaarde personen, die in 's-Gravenhage leefden en werkten. Zelf bezitter van eene uitgebreide collectie brieven van en over de de

---

[1]) **Vereeniging ter beoefening der geschiedenis der stad 'sGravenhage.**

Witten, vermeidde hij zich het liefst in de geschiedenis van dat wijd vermaarde geslacht, dat aan het zijne verwant was. Scherpzinnig wist hij te combineeren, en door zijn kennis van het tijdvak duistere punten toe te lichten of te verklaren. Den Haag en zijne geschiedenis was om zoo te zeggen in zijn persoon opgegaan. Geen onderwerp trok hem meer aan dan dat; uren kon hij u daarmede bezig houden, en was men verbaasd over zijn stalen geheugen voor data en feiten, nog meer trok u zijn levendige verhaaltrant, en den tact om schijnbaar dorre gegevens door anecdoten en herinneringen eene aantrekkelijkheid te verleenen welke onweerstaanbaar was

Onze vereeniging meende dan ook, bij hare oprichting in 't laatst van 1890, aan JHR. C. A. VAN SYPESTEYN, vóór ieder ander, het *werkend* lidmaatschap te mogen aanbieden, dat welwillend werd aanvaard.

Weinig kon JHR. VAN SYPESTEYN meer voor ons doen. Herhaalde ongesteldheden sloopten zijne krachten, doofden zijn werklust. Niettemin verheugen wij er ons in zijn naam in onzen naamrol te hebben mogen schrijven, en het is daarom dan ook, dat we dit *In Memoriam* plaatsen als eene, zij het ook geringe, hulde, aan den eenmaal zoo werkzamen man, aan den geestdriftvollen medearbeider, wiens groote en kleine geschriften breede reeksen vormen, die alle zijn naam, zijn lof, zijn roem zullen blijven verkondigen aan alle Hagenaars en bewoners van 's-Gravenhage die hun stad liefhebben, ook om haar geschiedenis.

JHR. VAN SYPESTEYN heeft zijn naam voor eeuwig aan de geschiedenis der stad verbonden.

's-Gravenhage, 27 September 1892. A. J. S. v. R.

KRONIJK

loopende van 1 November 1891 tot 2 Augustus 1892.

1	Nov.	1891.	Openstelling der begraafplaats Nieuw Eikenduinen.
10	„	„	De Gemeenteraad besluit tot het maken van het Laakkanaal.
11	„	„	Brandpont in den Hofvijver aangebracht.
11	„	„	Storm van Zuidwest tot Zuidoost. De historische beuk in het Malieveld, de linker, naar de zijde van het bosch, omgewaaid. De boom was sedert een tiental jaren geschoord wegens overhelling naar het Malieveld; hij bleek door zwammen, zg. roest tot op een paar meter van den wortel te zijn aangetast. De andere is nog gaaf.
23	„	„	Inwijding van het gebouw van den Christelijken Volksbond.
11	Dec.	„	Overlijden van den gewezen badarts Dr. P. M. Mess te Scheveningen.
17	„	„	Brand in het Raadhuis, in de antichambre van den Burgemeester.
24	„	„	Overlijden van den heraldicus en genealoog J. M. Rietstap.
3	Jan.	1892.	Namiddag 1 uur, twee koeien zonder dekkleed in de weide achter het Boschhek.
5	„	„	Raout ten Hove.
7	„	„	Namiddag 12¼ uur, donderslag met hagelbuien.
2	Feb.	„	De gemeenteraad besluit tot restauratie van den Schepenbank met schouw in het Raadhuis.
10	Mrt.	„	Het portret van W. Roelofs geschilderd door Jozef Israels en van J. Stroebel geschilderd door P. de Josselin de Jong in het Gemeente-Museum geplaatst.
12	„	„	Hare Majesteit Koningin Wilhelmina gevaccineerd van een kalf.
19	„	„	Gedenkteeken onthuld op het graf van den toondichter J. H. Verhulst, te Eikenduinen.

1	Apr.	„	Sequah (Charles Davenport) die een middel verkoopt tegen rheumatiek wordt als een Godheid gehuldigd.
2	„	„	H. M. de Koningin-Regentes en het geheele hofpersoneel gevaccineerd van hetzelfde kalf, waarvan H. M. de Koningin op 12 Maart ll. gevaccineerd is.
6	„	„	Driehonderd kinderen der Openbare tusschenscholen brengen eene zanghulde aan H. M. de Koningin in den tuin van het Paleis.
10—17		„	Voor de eerste maal gedurende de stille week tooneelvoorstelling in het Gebouw voor Kunsten Wetensch. en het Casino (niet in de Schouwburg).
9	Mei	„	De Haagsche Kookschool betrekt haar nieuw gebouw Wilhelminastraat No. 65*a*.
17	„	„	Het Kalkstraatje verdwijnt uit de lijst der straten door verkoop aan het Hotel des Indes.
1	Juni	„	Opening der Sport-, Visscherij- en Paardententoonstelling te Scheveningen.
22	„	„	Eerste nieuwe haring aangebracht.
2	Juli	„	Opening van het Volks- en Schoolbad.
1	Aug.	„	De weesinrichting voor hulpbehoevende blinden van het Westeinde overgebracht naar hare nieuwe woning in de Tollensstraat.
2	„	„	In het Gebouw van K. en W. wordt eene Intern. tentoonstelling geopend voor Hygiène en Kookkunst.

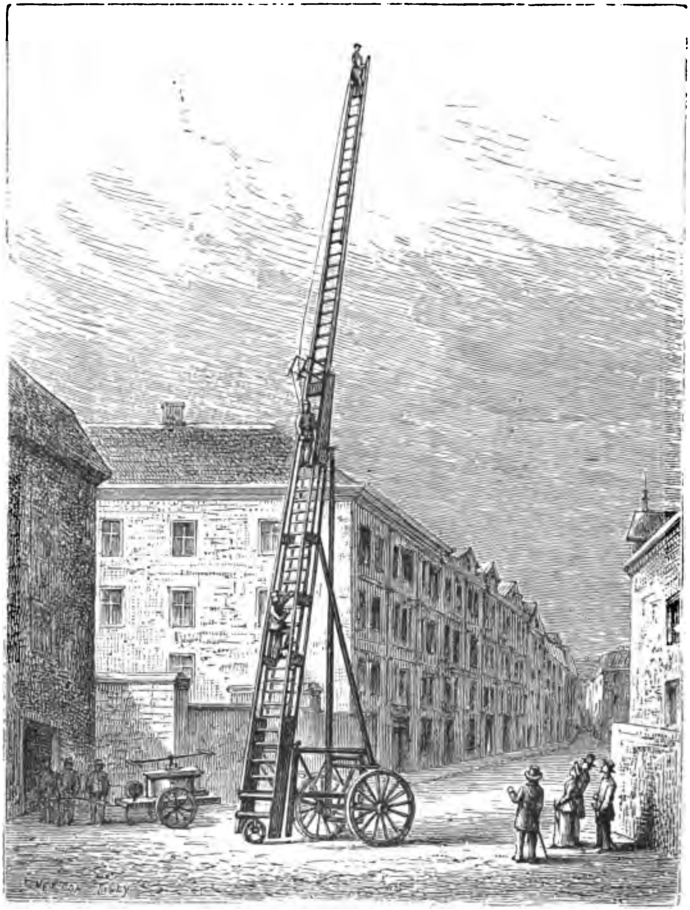
INHOUD.

	Bladz.
Kalender, waaronder uitvoerig opgegeven worden de Roomsch Catholieke Feest- en Kerkdagen	VII.
Officieele opgaven.	XXV.
Naamlijst der Burgemeesters van 's-Gravenhage, sedert 1738—1758.	XXXII.
Officieele stukken der vereeniging: Die Haghe".	
Statuten	*1.*
Huishoudelijk reglement	*4.*
Verslag	*6.*
Bibliotheek	*16.*
Ledenlijst.	*19.*
P. LOUWERSE, 's-Gravenhage — 's-Koningshage (*Gedicht*)	1.
Dr. R. KRUL, Haagsche en Amisfoortse Krukkendans. Bijdrage tot het leven van Johann Friedrich Schweitzer (Helvetius).	4.
L. WICHERS, Vermeende aanslag op het leven van de hoofden der Stadhouderlijke familie . . .	33.
Mr. J. B. J. N. RIDDER DE VAN DER SCHUEREN, Een steen teruggevonden	40.
Van Muzikale ouders!	41.
L. J. J. HAGERAATS, Johannes Bosboom (*Met portret*).	42.
De aanhouder wint	60.
D. F. VAN HEIJST, De schoone Slaapster. Een lied aan 's-Gravenhage	61.
Redacteur gevraagd!	63.

Bladz.

Dr. C. Hofstede de Groot, De Haagsche Schilderijen-Musea . . . . 64.
C. F. Gijsberti Hodenpijl, Napoleon I te 's-Gravenhage . . . . 73.
W. van der Endt, De Zeevischmarkt . . . . 80.
O, die goede oude tijd . . . . 86.
M. G. Wildeman, Het Doopboek van Eik-en-Duinen II (1696—1791); met opgave der grafplaatsen . . . . 87.
Hoe die meening in de wereld is gekomen . . 109.
A. J. Servaas van Rooijen, Wat de Magistraat van den Haag 300 jaar geleden al zoo te doen had en gedaan heeft . . . . 110.
Een wafelbakker-Orangist op de Haagsche Kermis 116.
M. G. Wildeman, Nog iets over de Grafplaatsen van de de Witten en Spinoza, in de Nieuwe Kerk. 117.
Een kranig oudje. . . . . 121.
Scheveningen onder den Haag? . . . . 122.
De Magistraat aan 't verbranden. . . . . . 123.
M. G. Wildeman, Een gebroken, thans verdwenen gedenksteen. . . . . 124.
Militaire wachten in den Haag in Januari 1799. . 128.
Een jongensschool. 1581. . . . . 129.
De beste Leer (*Gedicht*). Medegedeeld door Mr. . J. E. Heeres . . . . 130.
C. H. Peters. Oud-Hollandsche kunst . . . . 131.
A. J. Servaas van Rooijen, Jhr. C. A. van Sypesteijn (In memoriam) . . . . 175.
Kronijk . . . . 177.

Schuin over 't Casino.

Schuin over 't Casino.

'S-GRAVENHAAGSCHE

Glazenwasscherij en Puibewassching

Bureau vroeger Wagenstraat 16, thans No. 39a.

VOORAL OP HET NUMMER TE LETTEN.

Verricht alle mogelijke werkzaamheden die schoonmaken betreffen, zoowel binnen- als buitenshuis. — Het van binnen en buiten schoonmaken van kerken, comedie's en concertzalen, café's, scholen, gestichten, weeshuizen, villa's, huizen enz., waarbij ook wordt aangenomen de geschilderde plafonds en het muurwerk af te wasschen.

Prijsopgaaf wordt daarvan vooruit gedaan.

Billijke conditiën en practische regeling bij wijze van abonnement voor het schoonmaken van ramen, winkelruiten enz.

Kantoor van Vaste Goederen en Assurantiën.

Kantoor: „WONINGGIDS"

(OPGERICHT 1886.)

Voor 's-Gravenhage, Scheveningen en Omstreken.

Bevattende HEERENHUIZEN, VILLA'S enz., ter **Verhuur** of ten **Verkoop** aan bovengenoemd kantoor opgedragen.

☞ *Het Kantoor werkt geheel zelfstandig.* ☜

Woninggids** en **Informatiën kosteloos.

Hofstraat 67. E. KWIERIE.

☞ **Nieuwste Plan** van 's-Gravenhage met het **nieuwe bouwterrein** (Duinoord) en **Afstandwijzer** f 0,35. Aan het kantoor en bij voorname Boekhandelaren verkrijgbaar.

W. A. ZALME,

BLOEMIST

JAVASTRAAT 106

'S-GRAVENHAGE.

Levering van **Bouquetten, Corbeilles** en **Kransen**, voor verschillende gelegenheden.

VERSIERINGEN MET PLANTEN.

Zaad- en Bloembollenhandel.

Verzendingen naar Binnen- en Buitenland.